

En ny skillelinje?

*En empirisk analyse av utdanningens betydning
for nye skillelinjer i norsk politikk*

Jørgen Holbæk-Hanssen

Masteroppgave i statsvitenskap

Institutt for statsvitenskap

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2010

FORORD

Å være ferdig med masteroppgaven gir mange følelser på én gang. På den ene siden glede. Glede over endelig å være ferdig, glede over å vite at man har jobbet hardt med noe og kommet i mål. Samtidig er det utvilsomt vemodig, og gir en viss følelse av tomhet. Nesten seks fantastiske år på Blindern er over. Å si at disse årene har vært viktige i livet mitt vil være en underdrivelse.

Det er på sin plass å rette en takk til dem som har hjulpet meg på min vei i arbeidet med oppgaven. Fremfor alt vil jeg takke veileder Bernt Aardal. Det er ikke alle forunt å få diskutere faglige problemstillinger med én av landets fremste forskere på området. I tillegg til konstruktive tilbakemeldinger og råd rent faglig, har han bidratt med tålmodighet, ro og empati. Det er ikke bare én gang at veiledningsmøtene har bidratt til at mine skuldre har senket seg noen hakk.

Jeg vil også takke assistentene ved Institutt for Samfunnsforskning, Stine Renate Otterbekk og Invild Stakkevold Reymert, for hjelp i forbindelse med datamaterialet og SPSS. Takk også til Helene Roshauw ved Norsk Samfunnsvitenskapelig Datasentral for tilrettelegging av datamaterialet. Videre fortjener Knut-Andreas Christophersen en takk for metodologiske innspill, mens Oddbjørn Knutsen må takkes for å ha satt meg på sporet av temaet for masteroppgaven i forbindelse med en kursoppgave.

En stor takk må også rettes til familien. Mamma og pappa har utgjort en solid grunnmur av støtte, ikke minst gjennom det vi nå kaller "Kring sjå Catering". Sist, men absolutt ikke minst: Takk til alle gode studievenner! Er det noe som aldri skal undervurderes, er det viktigheten av et godt sosialt miljø. Heldigvis er det nettopp det som har kjennetegnet hele min tid på Blindern.

På tross av overnevntes uvurderlige hjelp og støtte, kan det ha sneket seg inn feil eller mangler i oppgaven. Her tar undertegnede det fulle og hele ansvar.

Jørgen Holbæk-Hanssen

Oslo, mai 2010

INNHALDSFORTEGNELSE

KAPITTEL 1: VELGERATFERD OG POLITISKE SKILLELINJER.....	1
1.1 Introduksjon.....	1
1.2 Modeller for velgeratferd.....	2
1.3 Lipset-Rokkan-tradisjonen.....	4
1.4 Makrososiale endringer og ustabilitet.....	7
1.5 Valgkampdynamikk: Saksstemmegivning, dagsorden og mediemakt.....	13
1.6 Skillelinjemodeller.....	16
1.6.1 Bartolini & Mair: Tre elementer.....	18
1.6.2 Struktur og ideologi i skillelinjemodellen.....	18
1.6.3 Utdanning i skillelinjemodellen.....	21
1.6.4 Den norske strukturen.....	22
1.6.5 En ny skillelinje? Oppgavens problemstilling og struktur.....	23
KAPITTEL 2: DATAMATERIALE OG METODOLOGISKE VALG OG	
VURDERINGER.....	27
2.1 Datamateriale.....	27
2.2 Operasjonalisering.....	28
2.2.1 Det empiriske elementet: Bakgrunnsvariabler.....	28
2.2.2 Det normative elementet: Holdningsdimensjoner.....	30
2.2.3 Det institusjonelle elementet: Partivalg.....	32
2.3 Statistiske analysemetoder.....	32
KAPITTEL 3: "NEW POLITICS" I NORGE.....	36
3.1 Om interesser og verdier i skillelinjemodellen.....	36
3.2 Teoretisk bakteppe: Hierarki og toleranse.....	37
3.3 Sakenes aktualitet.....	38
3.4 Hva er egentlig innholdet? Dimensjonenes substans.....	40
3.5 Én eller to ny politikk-dimensjoner?.....	41
3.6 Norge: To ny politikk-dimensjoner.....	45

KAPITTEL 4: UTDANNING OG INNVANDRING-SOLIDARITET.....	47
4.1 Utdanningseffekter.....	47
4.2 Utdanning: Betydning for holdninger?.....	49
4.3 Innvandring-solidaritet: Et utdanningsmessig fundament.....	53
KAPITTEL 5: UTDANNING OG PARTIVALG.....	54
5.1 Elektoratenes sammensetning.....	55
5.2 Utdanning: Betydning for partivalg?.....	56
5.3 Utdanning spiller en rolle.....	59
KAPITTEL 6: INNVANDRING-SOLIDARITET OG PARTIVALG.....	61
6.1 Partimessig polarisering?.....	61
6.2 Innvandring-solidaritet: Betydning for partivalg?.....	62
6.3 Innvandring-solidaritet: En viktig dimensjon.....	65
KAPITTEL 7: EN NY SKILLELINJE? AVSLUTTENDE ANALYSER.....	66
7.1 Oppsummering av analysekapitlene.....	66
7.2 Skillelinjemodellen: Sammenfattende analyse.....	67
7.3 "Education Voting"-indeksen. Et nedstrippet perspektiv.....	70
KAPITTEL 8: DEN NYE SKILLELINJEN I NORSK POLITIKK.	
KONKLUSJONSMESSIGE BETRAKTNINGER.....	71
APPENDIKS.....	77
Appendiks A.....	77
Appendiks B.....	81
Appendiks C.....	83
Appendiks D.....	87
KILDEHENVISNING.....	88

Antall ord: 33 340

TABELL- OG FIGUROVERSIKT

Tabell 3.1	Prosentandeler som oppgir miljø eller innvandring blant de to viktigste sakene for egen stemmegivning.....	39
Tabell 3.2	Indre konsistens for holdningsdimensjonene i utvalgte år.....	41
Tabell 3.3	Sammenhengen mellom utvalgte holdningsdimensjoner.....	43
Tabell 3.4	Sammenhengen mellom holdningsdimensjonene og utvalgte bakgrunnsvariabler.....	44
Tabell 3.5	Velgernes gjennomsnittlige posisjoner.....	44
Figur 4.1	Utdanningsnivåets betydning for plassering på holdningsdimensjonene.....	50
Tabell 4.1	Bakgrunnsvariablenes effekter på innvandring-solidaritet-dimensjonen.....	51
Figur 5.1	Utdanningsnivå blant velgerne i utvalgte år.....	55
Figur 5.2	Utvalgte bakgrunnsvariablers betydning for partivalg.....	57
Tabell 5.1	Utdanningsnivåets betydning for partivalg.....	58
Tabell 5.2	Utdanningsnivåets effekter på partivalg.....	59
Figur 6.1	Gjennomsnittlig velgerplassering for ytterpartiene på innvandring-solidaritet-dimensjonen.....	62
Figur 6.2	Holdningsdimensjonenes betydning for partivalg.....	63
Tabell 6.1	Innvandring-solidaritet-dimensjonens betydning for partivalg.....	64
Tabell 6.2	Innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på partivalg.....	64
Figur 7.1	Modell for den nye skillelinjen.....	67
Tabell 7.1	Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på partivalg.....	68
Tabell 7.2	Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens betydning for partivalg.....	68
Tabell 7.3	Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på stemmegivning på SV.....	69
Tabell 7.4	Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på stemmegivning på FrP.....	69

Tabell 7.5	Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på stemmegivning på Venstre.....	69
Tabell 7.6	Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens betydning for stemmegivning.....	69
Figur 7.2	Klassestemmegivning og utdanningsstemmegivning.....	70
Tabell A.1	Bakgrunnsvariablenes effekter på vekst-vern-dimensjonen.....	78
Tabell A.2	Bakgrunnsvariablenes effekter på offentlig-privat-dimensjonen.....	78
Tabell A.3	Bakgrunnsvariablenes effekter på religiøs-sekulær-dimensjonen.....	79
Figur A.1	Utdanningsnivåets betydning for plassering på holdningsdimensjonene.....	79
Tabell A.4	Utdanningsnivå blant partienes velgere i utvalgte år.....	80
Tabell A.5	Vekst-vern-dimensjonens effekter på partivalg.....	80
Tabell A.6	Offentlig-privat-dimensjonens effekter på partivalg.....	80
Tabell A.7	Religiøs-sekulær-dimensjonens effekter på partivalg.....	81
Tabell C.1	Indikatorer for innvandring-solidaritet-dimensjonen.....	84
Tabell C.2	Indikatorer for vekst-vern-dimensjonen.....	85
Tabell C.3	Indikatorer for offentlig-privat-dimensjonen.....	86
Tabell C.4	Indikatorer for religiøs-sekulær-dimensjonen.....	87
Figur D.1	Antall nettorespondenter ved Valgundersøkelsene.....	88
Tabell D.1	Svarprosent ved Valgundersøkelsene.....	88

KAPITTEL 1

VELGERATFERD OG POLITISKE SKILLELINJER

1.1 Introduksjon

I de senere år har utdanningsnivå blitt trukket frem som et holdningsstrukturerende element i forbindelse med enkelte saksområder i politikken. Dette gjelder særlig i forhold til politikkområder som innvandring og miljø, og henger sammen at velgeratferden ikke ser ut til å være like forankret i stabile skillelinjer som tidligere (jfr. Berglund 2007:141,147; Dalton m.fl. 1984; Knutsen & Scarbrough 1995). Jeg vil i denne oppgaven rette søkelyset mot denne tematikken, og fokusere på utdanning som en mulig basis for en ny skillelinje i norsk politikk.

Debatten om nye politiske skillelinjer har sin bakgrunn i at mye har skjedd i det norske politiske landskapet siden Lipset & Rokkan (1967) lanserte tesen om "fastfrysning" av konfliktstrukturen og partisystemene i vesteuropeiske land. På parlamentarisk nivå har de etablerte partialalternativene mistet deler av sitt fotfeste og blitt utfordret av nye partier. Noen av de tydeligste eksemplene på dette er fremveksten av Sosialistisk Venstreparti (SV) og Fremskrittspartiet (FrP), der førstnevnte har inntatt regjeringskontorene og sistnevnte må sies å ha opplevd en voldsom vekst de siste par tiårene. Forandringene på partinivå skyldes ikke minst endringer i velgeratferden. Man har over hele Vest-Europa sett en utvikling fra relativt forutsigbare valgresultater, basert på historiske og stabile skillelinjer, til større grad av uforutsigbarhet. Valgdeltakelsen har gått ned, mange velgere skifter parti fra et valg til det neste og velgeratferden synes å være mindre forankret i identifikasjonsbånd til bestemte partier enn tidligere. I det hele tatt opptrer velgerne langt mer "flytende" enn tidligere (Dalton m.fl. 1984; Knutsen 2006; Thomassen 2005; Aardal m.fl. 2004).

Dette har fått valgforskere til å peke på en svekkelse av tradisjonelle lenker mellom sosialstrukturelle variabler og det individuelle partivalg, især i forbindelse med en angivelig nedgang i klassestemmegivningen. Denne utviklingen preges av generelle makrososiale utviklingstrekk, og især økning i velstands- og utdanningsnivå. En rekke nye saksområder har fått fotfeste på den politiske agendaen og i velgernes bevissthet. Holdninger til innvandring og multikulturalisme, bistand til utviklingsland og synet på vern av miljøet er blant de mest

sentrale av disse. Til en viss grad hevdes tilknytning til slike politiske spørsmål - ofte kalt *New Politics* - å ha erstattet, eller i alle fall supplert, tradisjonelle skillelinjer især tilknyttet økonomisk høyre-venstre og moralsk-religiøse spørsmål (*Old Politics*). Mens sistnevnte skillelinjer gjerne har vært preget av en stabil sosialstrukturell basis - typisk eksemplifisert ved at sosioøkonomisk posisjon (sosial klasse) har vært avgjørende for stemmegivning langs høyre-venstredimensjonen - ser bildet ut til å være noe mer diffust for *New Politics*-sakene (Inglehart 1977; Dalton m.fl. 1984; Franklin m.fl. 1992; Knutsen & Scarbrough 1995; Thomassen 2005; Knutsen 2006). Det har derfor vært knyttet en del usikkerhet til hvor stabile slike verdiorienteringer er. Ikke minst skyldes dette at de har blitt hevdet å mangle den sosialstrukturelle basisen som kjennetegner de etablerte skillelinjene. Dette har igjen aktualisert spørsmål om hvorvidt det dreier seg om nye, stabile ideologiske skillelinjer, eller mer flyktige fenomener som på sikt ikke vil sette varige spor etter seg i partisystemet (Stubager 2006; Aardal 1994). Likefullt har sakene figurert relativt høyt på velgernes dagsorden, blant partiene og i den allmenne politiske debatten i Norge (Narud & Valen 2004).

1.2 Modeller for velgeratferd

Før vi forfølger disse temaene videre, er det nødvendig å løfte blikket noe. Spørsmål om velgeratferden og utviklingstrekkene vedrørende denne har i en årrekke vært et sentralt interessefelt for valgforskere. I bunn og grunn kan mye av forskningen på området spores tilbake til det enkle spørsmålet "hvorfor stemmer folk som de gjør?". Sagt på en annen måte handler det om kartlegging av hvilke mønstre og tendenser som gjør seg gjeldende i forholdet til ulike karakteristika ved velgerne og deres valg av parti når de går til stemmeurnene.

Østerud (2007:215-221) trekker frem tre hovedtradisjoner innenfor valgforskningen. For det første den såkalte Michigan-modellen, som utviklet seg på 1950-tallet og vektla *partiidentifikasjon* fremfor noe annet. Begrepet ble "lansert som et mål på det langsiktige båndet mellom velgere og partier" (Aardal & Berglund 2004:303), og dreier seg om en langvarig, psykologisk identifikasjon med et spesifikt politisk parti (Thomassen 2005:11). Forskerne innenfor denne tradisjonen var blant de første som baserte seg på en systematisk intervjuundersøkelse gjennom velgersurveyer. Michigan-modellen inkluderte sosial, ideologisk og partimessig tilhørighet, samt mer kortsiktige faktorer som kandidatappell, saksaktualitet og politiske prestasjoner, og hovedfunnet var altså partiidentifikasjonen som

den sentrale variabelen. Identifikasjonen fanget opp de bakenforliggende faktorene, og påvirket samtidig oppfatningen av de kortsiktige faktorene (Østerud 2007:216-217).

I den andre tradisjonen er det de langsiktige, bakenforliggende faktorene som vektlegges. Den strukturelle *skillelinjemodellen* tar utgangspunkt i den historiske fremveksten av ulike typer motsetninger i samfunnet. Territorielle, kulturelle og økonomisk-funksjonelle kløfter i befolkningen gav opphav til ulike interesser og ideologiske holdninger, som gjenspeilte seg i partivalget. Lipset & Rokkans *Party Systems and Voter Alignments* fra 1967 regnes gjerne som et hovedverk innenfor denne tradisjonen. Gjennom en historisk-sosiologisk analyse av vesteuropeiske land fant de grunnlaget for partisystemene og forklaringer på stabiliteten i partialalternativene. Senere har valgforskning med et lignende analytisk utgangspunkt tatt tak i endringer i velgeratferd og partisystemer, især ved å vektlegge fremveksten av nye skillelinjer med annet opphav og innhold enn de tradisjonelle. Blant annet peker en rekke studier på en økt betydning av politiske verdiorienteringer, til dels på bekostning av tradisjonelle sosialstrukturelle faktorer (Dalton m.fl. 1984; Franklin m.fl. 1992; Inglehart 1977; Knutsen & Scarbrough 1995). Samtidig har andre faktorer enn de klassiske territorielle-kulturelle og økonomisk-funksjonelle blitt lansert som preferansestyrende, slik som sektortilhørighet (Franklin m.fl. 1992; Knutsen 2005; Knutsen 2006) og utdanning (Kitschelt 1994, 1995; Knutsen 2004; Kriesi 1998; Stubager 2006).

Den tredje valgforskningstradisjonen er ikke opptatt av verken kortsiktige eller langsiktige faktorer, men retter fokuset mot en rasjonell kalkyle for stemmegivning. Dette er den *økonomisk-rasjonelle* modellen, hvor det antas at velgerne opptrer instrumentelt og kalkulerende, nærmest som forbrukere i et marked av politiske partier (Listhaug 2004:214; Narud 1996; Østerud 2007:218-219). Anthony Downs' *An Economic Theory of Democracy* (1957) regnes som et pionerarbeid innenfor denne tradisjonen. Hans teori om medianvelgeren bygger på en antakelse fra økonomien om at produsenter vil ha en tendens til å konvergere i en duopolsituasjon. I et normalfordelt marked vil to selgere geografisk være nærmest flest konsumenter ved å være i sentrum. Overført til en politisk kontekst innebærer dette en forutsetning om at konkurransen om stemmene foregår langs én dominerende konfliktdimensjon. Dermed vil partiene posisjonere seg nærmest sentrum (medianen) for å kapre flest mulig velgere (Downs 1957). Generelt var utfordringen for rasjonalitetsteoretikerne å forklare hvorfor og hvordan det er rasjonelt å stemme. Det i det hele tatt å utføre handlingen det er å avgi stemme vil ikke nødvendigvis være rasjonelt ut fra dette perspektivet, fordi det er svært lav sannsynlighet for at egen stemme har noen

avgjørende innvirkning på valgresultatet. Imidlertid vil faktorer som sosialisering i forbindelse med stemmegivningen, et ønske om å følge sosiale normer og følelsen av å støtte opp om demokratiet kunne være rasjonelle handlinger i et mer langsiktig perspektiv. De politiske alternativene vil ut fra denne modellen vurderes kalkulerende på grunnlag av velgernes preferanser (Narud 1996; Østerud 2007:218-219).

Til sammen tegner disse fagtradisjonene et sammensatt bilde av velgeratferden.

Rasjonalitetsmodellen møter problemer i form av velgernes begrensede kunnskaper og forestillinger om politiske spørsmål (Østerud 2007:221) og stabiliteten i politiske holdninger og partivalg (Knutsen & Scarbrough 1995; Aardal 2007a:59-71). Michigan-modellen, på sin side, har vist seg mindre relevant ettersom ”partiidentifikasjon (...) og tilhørighet i sosiale grupper og nettverk betyr mindre enn tidligere for folks politiske informasjonssøken og politiske valg” (Knutsen 1988:159). Partiene betyr rett og slett mindre for folks politiske forankring enn tidligere, særlig ettersom velgerne i større grad ser ut til å treffe politiske valg uten å være avhengig av tilknytninger til partier eller sosiale nettverk (Dalton m.fl. 1984:18-19, 461). Også skillelinjemodellen har fått kritikk. Blant annet har Lipset-Rokkan-modellen blitt hevdet å være statisk og historisk bundet og en innføring av ”modellenes tyranni” (Seip 1975). Som Østerud (2007:221) påpeker, har alle modellene blitt møtt med kritikk. De har heller ”påvirket og supplert hverandre gjensidig”, enn at noen av dem har blitt stående som den ene hovedforklaringen. For Norge sin del har skillelinjemodellen og ulike revideringer av denne i særlig stor grad blitt benyttet for å forklare velgeratferden, fra Rokkan & Valens (1964) strukturelle modell til ulike analyser med basis i velgersurveyer (jfr. Valen 1995; Aardal 2007a). Det er derfor relevant å skissere hovedtrekkene i den faglige litteraturen på området.

1.3 Lipset-Rokkan-tradisjonen

Et naturlig og tilsynelatende nærmest obligatorisk startpunkt i den omfattende litteraturen om velgeratferd og skillelinjer er, som jeg var inne på over, Lipset & Rokkans *Party Systems and Voter Alignments* fra 1967. Denne inneholder en analyse av utviklingen av konfliktstrukturen og partisystemene i vesteuropeiske demokratier. Med utgangspunkt i det forfatterne refererer til som to sentrale prosesser i europeisk historie, den nasjonale og den industrielle revolusjon, identifiseres fire skillelinjer av strukturell art som hevdes å ha fungert konstituerende i så måte: (1) En *territoriell* konflikt mellom sentrum og periferi, dominert av etniske, språklige og kulturelle motsetninger, (2) en *religiøs* konflikt mellom kirkelige krefter og den

sekulariserende staten og nasjonsbyggerne, ofte relatert til kontrollen med utdanningsinstitusjonene, (3) konflikten på *arbeidsmarkedet* mellom arbeidsgivere og arbeidstakere - relatert til sosioøkonomisk posisjon - og (4) en *varemarkedskonflikt* mellom sentrale og rurale næringsinteresser. Disse kan kategoriseres i to dimensjoner: Mens de to førstnevnte tilhører den *territorielle-kulturelle* dimensjonen, og har sitt opphav i den nasjonale revolusjon, er de to sistnevnte av *økonomisk-funksjonell* art, og kan regnes som produkter av den industrielle revolusjon (Lipset & Rokkan 1967: 15-23; Rokkan 1987). Videre ble skillelinjene politisert gjennom såkalte kritiske eller avgjørende krysningpunkter ("critical junctures"). Reformasjonen aktiverte motsetningen mellom sentrum og periferi, den franske revolusjonen akselererte stat-kirke-konflikten, mens varemarkedskonflikten kom med den industrielle revolusjon. Konflikten på arbeidsmarkedet stammer også fra den industrielle revolusjon, men ble først og fremst aktivert gjennom utvidelser av stemmeretten til å inkludere arbeiderklassen (Lipset & Rokkan 1967:36-46). Disse skillelinjene gav i de fleste vesteuropeiske land opphav til det vi kjenner som de klassiske partifamiliene: Liberale partier, konservative partier, kristendemokratiske partier, sosialistiske partier (sosialdemokratiske og kommunistiske) og agrarpartier (Knutsen 2006:xi; Lipset & Rokkan 1967; Rose & Urwin 1969:9).

I norsk sammenheng viste Rokkan & Valen allerede i 1964 til at norsk politikk struktureres langs fem konfliktdimensjoner: 1) en territoriell motsetning, 2) en sosio-kulturell konflikt, 3) en religiøs motsetning, 4) en økonomisk konflikt i varemarkedet og 5) en økonomisk konflikt i arbeidsmarkedet (Rokkan & Valen 1964:166). Som vi ser, har den norske strukturen en del likheter med de generelle vesteuropeiske fellestrekkene, samtidig som det har eksistert noen mer kontekstspesifikke elementer for Norges del. Generelt trekker Rokkan (1987:310) frem at "[d]e avgjørende forskjeller mellom de vestlige partisystemer avspeiler klart ulikheter i den nasjonale bakgrunn for konflikt og kompromiss (...)". Dette gjelder i mindre grad for konflikten i arbeidsmarkedet - som tvert imot har brakt strukturen i partisystemene nærmere hverandre - men først og fremst for de andre motsetningene (ibid). Mens den religiøse skillelinjen i mange andre vesteuropeiske land har vært relatert til en konflikt mellom kirke og stat, har bildet vært noe annerledes og litt mer sammensatt i Norge. Her har dette gjerne vært assosiert med de såkalte *motkulturene*, med geografisk basis hovedsakelig på Sør- og Vestlandet. Det dreier seg om en sosiokulturell motsetning med basis i språkspørsmålet (nynorsk og bokmål), en motsetning av moralsk-religiøs karakter, særlig relatert til alkoholpolitikken, og en konflikt mellom lavkirkelige og fundamentalistiske miljøer og

statskirken (Arter 1999:65; Heidar & Berntzen 1998:54). Det er altså både territorielle, sosiokulturelle og moralsk-religiøse faktorer som berører disse konfliktene, noe som underbygger inntrykket av en kompleks konfliktstruktur.

Som nevnt bygger Lipset-Rokkan-modellen på at partiene dannes som følge av fremveksten av slike motsetninger. I Norge har man fått mange av de samme partiene som ellers i Vest-Europa. Dannelsen av Høyre og Venstre i 1884 kan sies å ha vært både en konflikt omkring styreform og en territoriell-kulturell by-land-konflikt. Med den industrielle revolusjon og aktualiseringen av den økonomiske konflikten på arbeidsmarkedet vokste arbeiderbevegelsen frem, og Det Norske Arbeiderparti (DNA)¹ ble etablert i 1887. Bondepartiet² ble dannet i 1920 som et agrarparti med klare interesser i varemarkedskonflikten, mens Kristelig Folkeparti (KrF) oppsto i 1933 som et kristent parti til forsvar for motkulturene (Heidar & Berntzen 1998:52-54; Rokkan 1987).

Dannelsen av disse partiene leder frem til et meget sentralt poeng hos Lipset & Rokkan (1967) - nemlig den såkalte *fastfrysningshypotesen*. Denne innebærer at de vesteuropeiske partisystemene på 1960-tallet i det store og det hele avspeilte konfliktstrukturen fra 1920-årene (Rokkan 1987:286). Perioden kjennetegnes først og fremst av stabilitet:

Partialalternativene er mer eller mindre konstante, velgervolatiliteten (det vil si andelen velgere som skifter parti fra et valg til det neste) er lav, sammenhengen mellom sosialstrukturelle variabler og partivalg er sterk og den sosialpsykologiske partiidentifikasjonen er høy (Knutsen 1988:157).

Lipset & Rokkans arbeider ble toneangivende for senere empiriske analyser av forholdet mellom sosial struktur og partivalg. Rose & Urwins (1969) komparative, surveybaserte studier av forholdet mellom de sosialstrukturelle variablene i Lipset-Rokkan-modellen og partivalg bekreftet i stor grad den sterke sammenhengen, og var således en form for bekreftelse av fastfrysningshypotesen. Religion og sosial klasse ble fremhevet som de mest sentrale variablene, især religion - faktisk fant forfatterne at "religious divisions, not class, are the main social basis of parties in the Western world today" (ibid:12). I et senere studium kom de fram til den samme overordnede konklusjonen: Stabilitet og *fravær* av endringer, i en ellers politisk ustabil periode, var det som først og fremst måtte forklares (Rose & Urwin 1970:295). I 1974 fant Rose at - selv om religion og klasse var de viktigste

¹ Heretter omtalt som Arbeiderpartiet (Ap).

² Fra 1959 Senterpartiet (Sp) (Heidar & Berntzen 1998:54).

forklaringsvariablene for stemmegivning på generell basis - det var til dels store ulikheter mellom forskjellige vesteuropeiske land. Hovedfunnet var at mens religion hadde størst innflytelse i kontinentaleuropeiske land, var sosial klasse (yrke) mest avgjørende i Skandinavia og Storbritannia (Rose 1974:17).

1.4 Makrososiale endringer og ustabilitet

Det generelle inntrykket av stabilitet skulle imidlertid endre seg på 1970- og 1980-tallet, ved at en rekke valg rundt omkring i Vest-Europa gav oppsiktsvekkende resultater³. Partisystemene var i ferd med å ”tines opp”. Valgresultatene rystet til dels de etablerte partiene, og nye partifamilier vokste frem (Heidar & Berntzen 1998). I Norge stilte Anders Langes parti⁴ for første gang til valg i 1973, og ved samme valg oppnådde Sosialistisk Valgforbund⁵ nær en tredobling av stemmeandelen, til 11,2 prosent (ibid:53). Det overordnede bildet viste at velgervolatiliteten og fragmenteringen av partisystemene økte, og tradisjonelle allianser mellom partier og velgere ble svekket (Dalton m.fl. 1984; Knutsen 2004:10). Dette henger nøye sammen med generelle makrososiale utviklingstrekk på tvers av vestlige land. Thomassen (2005:6) omtaler dette som en ”process of societal modernization” og ”individual modernization”. En rekke faktorer regnes som medvirkende i denne endringsprosessen, alle med lignende konsekvenser: En svekkelse av tradisjonelle bånd mellom parti og velger, og påfølgende ustabilitet i partisystemene. For det første har de fleste vestlige demokratier opplevd sterk økonomisk vekst og økning i velstandsnivå. Dette har gitt økt geografisk og sosial mobilitet i befolkningen. Geografisk knyttes mobiliteten særlig til en økende grad av urbanisering. Sosialt er mobiliteten relatert til store endringer i næringsstrukturen og arbeidsmarkedene, med nedgang for primær-, og senere sekundærnæringene, til fordel for tertiærnæringene (også kalt servicenæringer eller tjenesteytende næringer) (Berglund 2007; Franklin & Mackie 1992:33-37). Videre har nye sosiale kløfter oppstått og gjort konfliktstrukturen mer kompleks. Her kan trekkes frem motsetninger i tilknytning til sektortilhørighet og konsumpsjon eller forbruk (offentlig versus privat) (Franklin m.fl. 1992:11-12; Knutsen 2001; Knutsen 2005).

³ Blant de mest omtalte av disse finner vi det såkalte ”jordskjelvvalget” i Danmark i 1973, da antall partier representert i lovgivende forsamling økte fra 5 til 10 (Heidar & Berntzen 1998:77). Også i de fleste andre europeiske land fant man lignende tendenser omtrent på samme tid (ibid).

⁴ Fremskrittspartiet (FrP) etter 1977 (ibid:53).

⁵ Sosialistisk Folkeparti (SF) til 1973. I 1973 Sosialistisk Valgforbund, som også inkluderte Norges Kommunistiske Parti (NKP) (ibid). Fra 1975 Sosialistisk Venstreparti (SV) (Sosialistisk Venstreparti 2010).

En annen svært viktig endringskomponent kan relateres til den *kognitive mobiliseringen* i befolkningen. Økt kognitiv kapasitet antas å gi borgere som orienterer seg i politikken på en mer selvstendig måte enn tidligere, mer ubundet av strukturelle mønstre. Kognitiv mobilisering refererer til velgernes økte utdanningsnivå og medie- og informasjonstilbud (Berglund 2007: 141; Dalton 1984:267; Manza m.fl. 1995:144-5). Den politiske og teknologiske utviklingen har gitt et medietilbud som er langt mer mangfoldig og fragmentert enn tidligere, særlig i forbindelse med oppløsningen av partipressen og fjernsynets gjennombrudd (Allern 2004; Esaiasson & Asp 1996; Wahldahl 1999). Ikke minst har utdanningsnivået over hele den vestlige verden økt drastisk siden etterkrigstiden (Franklin & Mackie 1992:36-39; Thomassen 2005:6, 12)⁶. Dette har gitt flere ulike tolkninger av hvordan utdanning påvirker velgeratferden. I den klassiske strukturelle versjonen fungerer utdanning som uttrykk for sosial status eller klasse. Imidlertid har den kognitive mobiliseringen gitt tendenser som ser ut til å gå på tvers av dette, der utdanning reflekterer kognitiv utvikling og nye partitilknytninger heller enn tradisjonelle sosioøkonomiske faktorer. Et tredje perspektiv fokuserer på sosialiseringseffektene av utdanningsinstitusjoner, der utdanningen fungerer som en verdiintegrerende faktor (Berglund 2004:143; Knutsen 2009).

I sammenheng med dette er fremveksten av nye verdiorienteringer en viktig del av litteraturen som knytter makrososiale endringer sammen med velgeratferd og partisystemer. De makrososiale utviklingstrekkene innvirkning på velgeratferden fikk Dalton m.fl. (1984) til å lansere begrepene *realignment* og *dealignment*. Mens begge refererer til en svekkelse av tradisjonelle tilknytninger, innebærer *realignment*-tolkningen en etablering av nye skillelinjer i kjølvannet av nedgangen for de tradisjonelle:

"In short, a realignment is a time during which the composition of party coalitions undergoes significant change, with many people who earlier would have been unaffiliated, or loyalists of one party, now affiliate with another" (Dalton m.fl. 1984:13).

Det skilles gjerne mellom to hovedformer for *realignment*. *Kritisk* *realignment* vil si en mer plutselig endring av partienes relative styrkeforhold gjennom et avgjørende valg, mens *gradvis* ("secular") *realignment* knytter seg til mer langsiktige endringer, gjerne på basis av generasjonsskifter. Videre kan det trekkes et skille innenfor sistnevnte type: *Økologisk* *realignment* innebærer at endringer i sosiale grupper størrelse medfører endringer i partienes oppslutning (jfr. sosial mobilitet og endringer i næringsstrukturen). *Sektorieell* *realignment* tar

⁶ I Norge var andelen med høyere utdanning 3,0 prosent i 1950, 11,1 prosent i 1980 og 26,7 prosent i 2008 (Statistisk Sentralbyrå 1994).

utgangspunkt i at sosiale grupper endrer velgeratferd og slutter opp om (eller lar være å slutte opp om) spesielle partier (ibid; Knutsen 1988:170-1). Dealignment-perspektivet, på sin side, dreier seg om en mer permanent form for oppløsning av tilknytningene, uten at det vokser frem nye (Dalton m.fl. 1984:14).

Forfatterens hovedkonklusjon var at både dealignment-tolkningen og de ulike realignment-perspektivene var nødvendige for å forklare utviklingen. Knutsen (2004:10) trekker frem at det i 1970-årene først fant sted en dealignment fra de gamle skillelinjene, og deretter en ny alignment knyttet til den nye skillelinjestrukturen. Dalton m.fl. (1984:455-6) snakker i den forbindelse om, basert på logikken fra Lipset-Rokkan-modellen, en *tredje* revolusjon - den postindustrielle. Denne danner basis for nye skillelinjer, som vil føre til en realignment blant velgere og partier. I denne prosessen vil det oppstå en midlertidig generasjonseffekt, ved at nye saker og partier først og fremst vil tiltrekke seg yngre velgeres oppmerksomhet. Når den postindustrielle revolusjonen for alvor har fått fotfeste, kan dette gli over i mer varige politiske skillelinjer (Knutsen 2004:11). Dalton m.fl. (1984:456) tolket sine empiriske resultater som et tegn på at det var i ferd med å oppstå en ”industrial/post-industrial cleavage between proponents of the established industrial order and supporters of New Politics goals”. I tillegg til denne strukturelle konflikten så forfatterne for seg konflikter mellom industriarbeidere og den økende gruppen ikke-manuelle arbeidere, gammel og ny middelklasse, byer og forsteder, kjønn og sektor. Også ikke-strukturelt relaterte politiske skillelinjer ville kunne oppstå i tilknytning til postmaterialistiske saksområder, som miljøvern og nye livsstiler (ibid:457-9).

Nettopp dette siste var blant hovedpoengene til Inglehart (1977; 1984). Hans tese om en ”stille revolusjon” i elektoratet, med framveksten av en postmoderne verdikonflikt mellom materialister og postmaterialister, har blitt stående som et av de mest innflytelsesrike bidragene i forskningsdebatten rundt endringene i vestlige partisystemer. Samtidig som tradisjonelle sosialstrukturelle faktorer har blitt mindre viktige for stemmegivningen, trekkes det altså frem en ny verdikonflikt. Ingleharts (ibid) utgangspunkt er at verdimeslige orienteringer som er rotfestet i den etablerte skillelinjestrukturen ikke lenger har samme betydning i andre halvdel av det 20. århundret. Mens de eldre generasjonene har vokst opp med usikkerhet tilknyttet fundamentale goder som fysisk og materiell sikkerhet, er dette mer

eller mindre selvfølgheter for etterkrigsgenerasjonene⁷. Dette vil prege velgeratferden. Et viktig poeng hos Inglehart er imidlertid at dette vil skje gradvis - som en "stille revolusjon". Generelt formes verdiorienteringer på et relativt tidlig stadium, og verdiene er som oftest ganske stabile gjennom hele livet. Følgene av dette er at endringer i befolkningens verdier vil skje gradvis ettersom nye generasjoner kommer til. Den tidlige verdidannelsen hos folk er også forklaringen på at de eldre generasjonene i stor grad holder på de "gamle" verdiene selv om også disse opplever endringene i forhold til fysisk og materiell sikkerhet (Inglehart 1977; Thomassen 2005:14).

Ingleharts (1984:32-33) *gruppepolariseringshypotese* går ut på at etterkrigsgenerasjonene, den nye middelklassen og de høyt utdannede utgjør de sosiale gruppene som i størst grad vil støtte opp om postmaterialistiske verdier. Av andre forskere har dette gjerne blitt referert til som det "nye" eller "postmaterialistiske" venstre, og regnes som et viktig utgangspunkt for dannelsen av grønne og venstresosialistiske partier. Ettersom postmaterialistiske saker blir viktigere, kommer det en materialistisk motreaksjon i form av det "nye" høyre, der deler av (den tradisjonelle) arbeiderklassen tiltrekkes av høyrepartier som vektlegger materialistiske saker (økonomisk vekst, militær sikkerhet, lov og orden) (Knutsen 2006:5). I forbindelse med dette tyder Helleviks (1993; 2001) funn på at generasjonsforskjellene er noe annerledes enn det Inglehart hevder. Stikk i strid med postmaterialismeteorien finner han at materialismen står sterkest blant de yngste generasjonene, mens postmaterialistiske verdier er viktigst blant middelaldrende. I sammenheng med denne debatten er det nærliggende å referere til dannelsen av SV og FrP, samt grønne partier i flere vesteuropeiske land, som illustrerende eksempler på utviklingen. Slike typer realignment, som er av både økologisk og sektoriell art, fører altså angivelig til at Old Politics erstattes av New Politics. Sistnevnte baserer seg på

"a new set of societal cleavages - the new middle class versus the old middle class; affluent, skilled, blue-collar workers versus a poor, unskilled and largely unemployable social substratum; the public sector versus the private sector; the young versus the old; traditional values versus the new morality; the technocrats versus the exponents of direct democracy (...)" (Dalton m.fl. 1984:21).

I norsk sammenheng trekker Aardal (1993:439) frem miljøvern og kjønnsmessig likestilling som de to viktigste nye saksområdene som vokste frem i 1970-årene. Forfatteren peker imidlertid på at slike stridsspørsmål i stor grad har blitt integrert i det bestående politiske

⁷ Et viktig teoretisk utgangspunkt for disse endringene er den velkjente Maslovs behovspyramide, som legger til grunn at sosiale, selvrealiserende og estetiske behov melder seg når de grunnleggende fysiske og materielle behovene er oppfylt - og at alle individer er motivert av dette behovshierarkiet (Flanagan 1982a:406).

systemet. Knutsen (1986; 2005) nevner tilknytning til offentlig versus privat sektor som en mulig ny strukturell skillelinje. Også her ser det imidlertid ut til at det finner sted en viss inkorporering i allerede eksisterende motsetninger, ved at denne i stor grad berører den tradisjonelle høyre-venstrekonflikten (Aardal 1994:234).

Mens Inglehart (1997) hevder at verdiendringene finner sted langs *én* materialisme/postmaterialisme-dimensjon (MPM), og at denne danner basisen for en ny politisk polarisering i Vest-Europa (Stubager 2006:52-53), tar Flanagan (1982a; 1982b) til orde for at *to* dimensjoner er involvert. For det første en materialistisk høyre-venstre-dimensjon, med røtter i den tradisjonelle klassekonflikten, og - for det andre - en ikke-materialistisk frihetlig-autoritariansk dimensjon⁸. Sistnevnte polariserer velgerne i synet på og vektleggingen av spørsmål som ikke er direkte relatert til den materialistiske dimensjonen. Mens velgerne nærmest den frihetlige polen prioriterer personlig og politisk frihet og deltakelse, toleranse for minoriteter, miljøvern og spørsmål tilknyttet livskvalitet, er de som heller mot den autoritarianske polen mest opptatt av lov og orden, disiplin, konformitet, patriotisme og nasjonalt forsvar (Flanagan 1982a:409-410; 1982b:64). Senere har Flanagan (1987) tatt til orde for at den ikke-materialistiske dimensjonen kan splittes i to, med én ”ren” frihetlig-autoritansk dimensjon og en grønn dimensjon. Kitschelt (1994; 1995) hevder at velgernes hovedpreferanser nå først og fremst går langs den frihetlig-autoritarianske dimensjonen fremfor den tradisjonelle, økonomiske høyre-venstredimensjonen. Forfatteren peker på utdanning som en viktig variabel for velgernes posisjon langs den nye dimensjonen. Dette gjelder også for Kriesi (1998), som fremhever sektor og utdanning som sentrale karakteristika for å forstå den nye skillelinjestrukturen.

Blant andre sentrale studier finner vi også lignende realignment-perspektiver, men som vektlegger at sosialstrukturelle faktorer stadig har sterk forklaringskraft. Dette har blitt kalt en gjenopptagelse av debatten om klassestemmegivning (Stubager 2006:6). Knutsen (2004:262-3) hevder at strukturelle variabler stadig har innflytelse, men at det foregår en vesentlig realignment i hvordan de påvirker velgeratferden - endringer som ikke fanges opp av tradisjonelle analyser. Én av tendensene som fremheves er relatert til utdanningsvariabelen, der det påpekes at det finner sted en polarisering innad i den sosialistiske og ikke-sosialistiske blokken - en polarisering som øker mellom 1970 og 1997. Mens de kristendemokratiske og

⁸ Flanagan kaller denne for ”libertarian-authoritarian”. I likhet med Holberg (2007:229) vurderes ”autoritær” å være en noe upresis oversettelse som kan gi negative assosiasjoner. Jeg vil derfor benytte betegnelsen ”autoritariansk” videre i oppgaven.

høyrradikale partiene får sterkest støtte fra lave utdanningsgrupper, er tilfellet motsatt for de andre ikke-sosialistiske partiene. På sosialistisk side er bildet at de venstresosialistiske og de grønne partiene⁹ støttes av høyt utdannede, mens de tradisjonelle venstrepartiene (sosialdemokratiske og kommunistiske partier) har størst oppslutning blant lave utdanningsgrupper.

Dette er relatert til poenget over om at utdanning kan tenkes å påvirke velgeratferden både strukturelt, altså som uttrykk for sosial klasse, og på tvers av dette som en del av den kognitive utviklingen. I den klassiske, strukturelle modellen ("Old Politics model") vil de høyt utdannede stemme på de tradisjonelle liberale og konservative partiene, mens gruppene med lavt utdanningsnivå foretrekker de sosialistiske partiene. I den nye modellen ("New Politics model"), derimot, går skillet mellom grønne og venstresosialistiske partier, som er foretrukne blant de høyt utdannede, og høyrradikale og konservative partier - som først og fremst får sine stemmer blant lave utdanningsgrupper. Det må imidlertid poengteres at begge disse modellene kan tenkes å eksistere side om side (Knutsen 2009).

Generelt har ikke realignment-tolkningene fått ubegrenset støtte i forskningen. Franklin m.fl. (1992) analyserte utviklingen av sosiale skillers innvirkning på velgeratferden i den industrialiserte verden, og mente å finne en generell nedgang for de etablerte skillelinjene, men uten at disse hadde blitt erstattet av nye. Denne dealignment-tolkningen fikk støtte av van der Eijk m.fl. (1992), som argumenterte for en generell "particularization of voting choice" (Stubager 2006:5), ved at inntrykkene som kan påvirke velgerne er så mange og fragmenterte at påvirkningskraften til klassiske, sosiale karakteristika drastisk reduseres. Manza m.fl. (1995:157) finner i sitt forsøk på en oppsummerende evaluering av forskningsarbeidene på området ikke noen entydig støtte til realignment-tolkningene av utviklingen i velgeratferden, men henviser til at mange nylige studier på området "conclude that the trends are better characterized as either 'trendless fluctuation' or in exceptional cases 'realignment'".

⁹ Vel og merke når de grønne partiene ansees som tilhørende venstresiden.

1.5 Valgkampdynamikk: Saksstemmegivning, dagsorden og mediemakt

Disse til dels sprikende funnene, og det åpenbare behovet for nye tolkninger og modeller som følge av de makrososiale utviklingstrekkene, har fått mange forskere til å peke på enkeltsakers betydning og medias rolle for velgeratferden. Den tilsynelatende svekkede betydningen av tradisjonelle strukturelle faktorer, synkende partiidentifikasjonen og økte velgervolatiliteten kan tyde på at mulighetene for å etablere mønstre er mindre enn tidligere (Thomassen 2005; Aardal 1999b; Aardal & Wahldahl 2004a). Det er naturlig å se dette i sammenheng med den kognitive mobiliseringen og det Thomassen (2005:6) omtalte som ”individual modernization”, ved at betydningen av mer kollektivt og ”objektivt” orienterte modeller blir svekket, på bekostning av individualistiske, subjektive faktorer. Vi så noe av dette over i form av Ingleharts teori om verdiendringer, men de seneste tiårene har fokuset i økende grad også blitt rettet mot såkalt ”issue voting” - *saksstemmegivning*. Ifølge Aardal & van Wijnen (2005:192) skyldes dette fokuset i stor grad at tradisjonelle modeller som Michigan-modellen og ulike strukturelle og ideologiske modeller (jfr. Lipset-Rokkan-modellen og verdibaserte modeller) overser den kontekstuelle betydningen av spesifikke saker og kandidater i en valgkamp. I den sammenheng trekker Petrocik (1996:825) frem at ”[t]he study of elections has de-emphasized the importance of campaigns (...)”.

Hva er så saksstemmegivning? Et naturlig utgangspunkt er at dette vil si at velgere baserer sin stemme på spesifikke saker som er i fokus ved det aktuelle valg. Knutsen (1988:165) omtaler dette som *politiske stridsspørsmål* - spesifikke holdninger til dagsaktuelle saker. Dette er riktignok vage definisjoner, og særlig når det gjelder forholdet mellom *saker* og *verdier*. Vanligvis regnes saker for å være mer spesifikke og dagsaktuelle, mens verdier gjelder mer generelle ønsker for en gitt politikk, noe mer løsrevet fra den spesifikke politiske konteksten. Slik sett kan forholdet mellom dem fungere ved at saker som er fremtredende i forbindelse med et valg kan aktivere velgeres latente disposisjoner på en underliggende verdidimensjon (Aardal & van Wijnen 2005:194-5). Data fra de norske valgundersøkelsene tyder på at saker og verdier i stor grad henger sammen, ved at holdninger til politiske saker konstituerer dimensjoner med relativt høy indre konsistens og stabilitet over tid (Aardal 2007a; Aardal & van Wijnen 2005:195; Aardal & Wahldahl 2004a:256-7).

Det er også slik at en kan skille mellom ulike typer saker. Her går distinksjonen gjerne mellom såkalte *valensspørsmål* og *posisjonsspørsmål*. Førstnevnte er ”saker der det råder bred enighet om målsettingen” (Valen & Narud 2001:401). Typiske eksempler er helse- og

eldreomsorg og fred. I posisjonsspørsmål er det derimot uenighet om selve målet, slik at det oppstår et klart holdningsmessig skille i opinionen (Aardal & van Wijnen 2005:196). I norsk sammenheng kan standpunkt til EU-medlemskap regnes som et klart posisjonsspørsmål (Valen & Narud 2001:400).

En toneangivende teori innenfor litteraturen om saksstemmegivning er teorien om *sakseierskap* (Petrocik 1996). Partienes eierskap kommer til uttrykk ved at velgerne har tillit til dem i tilknytning til et stridsspørsmål, og får en effekt når et parti nyter en relativ fordel i velgerskaren vis-à-vis andre partier. Tilliten fra velgernes side som sakseierskapet innebærer, kan gå på tvers av og utover velgernes egne partipreferanser. Dette produseres og betinges av partienes historiske rulleblad og partienes velgerbasis. Det skilles gjerne mellom kortsiktig eierskap - koblet til velgernes erfaring med partienes konkrete politikk - og langsiktig eierskap, som knytter seg til plasseringen i konfliktstrukturen (ibid; Valen & Narud 2001). For Petrocik (1996), som studerte det amerikanske topartisystemet, er sakseierskap en *kritisk konstant*, ved at det er stabilt over tid og ikke endrer seg fra valg til valg (Karlsen & Aardal 2007:113). Karlsen (2003) finner imidlertid at eierskapet er mer ustabil i flerpartisystemer, blant annet ved at flere partier enn ett kan ha velgernes tillit på det samme saksområdet. Slik sett vil sakseierskapet være en kritisk *variabel* istedenfor en konstant. I norsk sammenheng er de klassiske eksemplene på sakseierskap velgernes tiltro til Ap i spørsmål om sysselsetting og bekjempelse av arbeidsledighet, og tilliten til borgerlige partier med hensyn til bekjempelse av inflasjon (Aardal 1999a:23). Blant nyere tendenser finner vi SVs sakseierskap i miljøpolitikken og FrPs sakseierskap i tilknytning til innvandringspolitikk (Valen & Narud 2001).

På mange måter handler saksstemmegivning og sakseierskap om hvilke saker som havner på den politiske dagsorden. I den forbindelse er massemedia en svært viktig aktør. I det hele tatt er det vanskelig å overse den sentrale rollen mediene spiller, og da særlig i forbindelse med valgkamper (jfr. Bjørklund 1991; Iyengar m.fl. 1991; Semetko 1996; Wahldahl 1999). Medienes politiske rolle kan sies å ha endret seg ganske drastisk i løpet av det siste halve århundret. Generelt er tendensen over hele Vest-Europa en dreining i retning av økt medie- og journalistmakt og mer politisk uavhengige medier (Semetko 1996). I norsk sammenheng kan mediens rolle deles inn i tre faser i løpet av det siste halve århundret. I første fase fungerer mediene i stor grad som en *kanal* for de politiske partiene. Her står den partibundne pressen og partienes rolle som agendasetter i fjernsynsdebattene sentralt. Fra omkring 1960 endrer dette seg i retning av at mediene fungerer som en *arena*, ved at båndene til avisene

svekket, fjernsynet ser dagens lys og journalistikken blir mer selvstendig. I tredje fase, fra midten av 1970-tallet, skyter denne utviklingen fart. Partipressen oppløses, den uavhengige journalistikken står i høysetet, og fjernsynets æra begynner for alvor. Media blir en politisk *aktør* (Allern 2004; Bjørklund 1991:60-65; Wahldahl 1999:117).

Denne utviklingen har fått store konsekvenser for politikere og partier, ved at de må tilpasse seg "medielogikken", og for media, gjennom tilpasning og krav til politikerne (Semetko 1996:254; Aardal m.fl. 2004:17). Ikke minst gjelder dette fra velgernes side. De fleste velgere opplever i stor grad valgkampen gjennom media, og det er naturlig at medias *dagsorden* - altså evnen til å bestemme hvilke saker som preger samfunnsdebatten - igjen påvirker velgernes dagsorden (Wahldahl 1999; Aardal & Wahldahl 2004b). Aardal & Wahldahl (2004b:297) finner endog, gjennom en undersøkelse av den norske valgkampen i 2001, klare spor av dagsordeneffekter ved at "[v]elgernes prioritering av viktigste saker samsvarer godt med mediernes dekning av de ulike saksområdene".

Dette betyr både at media tar opp saker som er på velgernes dagsorden, og at medias dagsorden kan øve stor innflytelse på velgeratferden. Sistnevnte skjer gjennom "*priming*" - mediernes vektlegging av ulike aspekter ved det politiske liv (Iyengar & Kinder 1987:114) - og "*framing*", som dreier seg om nyhetsformat, det vil si "mediernes presentasjon av sakene som tas opp" (Wahldahl 1999:121). Priming bygger på at velgernes oppmerksomhet ikke kan favne over alle komplekse politiske fenomener, slik at medias prioritering av enkelte aspekter fremfor andre påvirker hva som først og fremst er i velgernes bevissthet (Iyengar & Kinder 1987:114). På denne måten kan valgresultatet avhenge av hvilke saker som er i fokus under valgkampen, slik det eksempelvis gjorde da den EU-pregede norske valgkampen i 1993 var medvirkende til Senterpartiets gode valg (Wahldahl 1999:120-121). Når det gjelder framing kan det skilles mellom to hovedtyper nyhetsformater. Et *tematisk* nyhetsformat innebærer vektlegging av det generelle, abstrakte og kontekstuelle, mens et *episodisk* nyhetsformat fokuserer på enkeltsaker og enkelthendelser, mer løsrevet fra helheten. Poenget her er at fordi mediene i økende grad prioriterer episodiske nyhetsformater, blir velgerne ofte presentert for et fragmentert bilde av virkeligheten der hver enkeltsak så å si befinner seg i et vakuum i forhold til en mer helhetlig samfunnsforståelse (ibid:121). Dette vil igjen kunne bygge opp under en mer ustabil og flyktig velgeratferd, i mindre grad påvirket av tradisjonelle (strukturelle) faktorer.

Dette er også en del av det mer generelle poenget i forhold til utviklingen i velgeratferden. I en mediepreget virkelighet, der ”issue voting” og medias fragmenterte presentasjon av politiske fenomener i økende grad er dominerende faktorer, er det likevel mulig å etablere mønstre (Aardal & Wahldahl 2004b)? Som jeg har vært inne på tidligere, er svekkelsen av båndene mellom sosialstrukturelle karakteristika og partivalg relativt veldokumentert, selv om det er noe usikkerhet knyttet til i hvilken grad og på hvilken måte dette foregår. Dette kan muligens bety at tidligere tilknytninger kun pulveriseres til en generell dealignment, i en medievridd virkelighet avsondret fra sosialstrukturelle skillelinjemodeller. Eller, som Franklin m.fl. (1992:11) formulerer det, ”perhaps the coming of television and other advances in mass communications permit issues to have political consequences without the mediation of social groups”. Alternativt kan det finne sted en realignment, der tradisjonelle, sosialstrukturelle modeller erstattes eller suppleres av modeller med nye forankringer. Som jeg har vært inne på, har klassiske modeller i stor grad tatt utgangspunkt i variabler utledet fra Lipset-Rokkan-modellen, mens utdanning de seneste årene har blitt lansert som en viktig variabel for velgeratferden (jfr. Kitschelt 1994, 1995; Knutsen 2004; Kriesi 1998; Stubager 2006). Med bakgrunn i den voldsomme økningen i utdanningsnivå, og den økte kognitive kapasiteten dette hevdes å medføre, er det ikke utenkelig at utdanning kan ha en funksjon i så måte. Før vi går nærmere inn på dette er det imidlertid relevant å ta selve skillelinjebegrepet nærmere i øyesyn.

1.6 Skillelinjemodeller

Begrepet *politisk skillelinje* er mye brukt i statsvitenskap og politisk sosiologi. Det henviser til politiske konflikter og bidrar til å dele aktører i ulike grupper, men utover dette heftes det noe usikkerhet omkring en eksplisitt definisjon av begrepet (Skare 1998:163; Aardal 1994:218). For det første er det blitt brukt flere ulike betegnelser, som blant annet konfliktlinje, ”cleavage”, dimensjon og motsetning¹⁰. Videre snakkes det ofte om forskjellige typer, det være seg strukturell, sosial, politisk, ideologisk, kulturell eller annet (Aardal 1994:218). For det tredje bunner mye av usikkerheten i det Mair (2001:31) refererer til som ”the ambiguity and confusion in the original formulation by Lipset and Rokkan”. Selv om Lipset & Rokkans (1967) analyse av de historiske røttene til vesteuropeiske konfliktsystemer i stor grad dreier seg om utviklingen av skillelinjer som basis for partiene, presenterte de aldri selv noen klar definisjon av begrepet. Som jeg har beskrevet over, kom forfatterne frem til

¹⁰ For enkelhets skyld vil jeg videre i oppgaven benytte termen ”skillelinje”.

fire sentrale skillelinjer som har fungert strukturerende for partisystemene i vesteuropeiske land. Disse skillelinjene har i stor grad krysset hverandre over tid, noe som har skapt komplekse motsetningsmønstre både på velger- og partinivå. I norsk sammenheng har dette vært tydelig i forholdet mellom den sosioøkonomisk baserte arbeidsmarkedskonflikten og de territorielle-kulturelle skillelinjene.

Det Knutsen & Scarbrough (1995:519) omtaler som ”the overriding impression (...) of stability” i forhold til holdningsvariabler og partivalg kan tyde på at skillelinjemodellen og påfølgende revideringer av denne kan være et gunstig utgangspunkt for å forklare velgernes atferd. Dette trekkes også frem av Aardal (1999a:65), som påpeker at empiriske analyser av nordmenns velgeratferd har ”vist at skillelinjemodellen representerer en fruktbar tilnærming til studiet av norsk politikk”. I den forbindelse hevder Sejersted (1997:9) at den norske valgforskningstradisjonen i for stor grad har vært opptatt av strukturelle forhold, og ikke har tatt hensyn til endringer i befolkningens sosiale og kulturelle sammensetning. Denne typen kritikk er en del av den klassiske debatten mellom historikere og samfunnsvitere om fruktbarheten til teoretiske perspektiver og modeller for empiriske analyser (Aardal 1999:65-66). Som nevnt over, kritiserte Seip (1975) Lipset & Rokkans modell for å være en innføring av ”modellens tyranni”, der en ikke tok hensyn til kontekstuelle forhold og flertydighet i bruken av ulike begreper¹¹.

Mye av kritikken har imidlertid ikke helt tatt inn over seg skillelinjemodellens prinsipielle åpenhet for revidering. Dette kan i særlig grad illustreres av valgforskningsprogrammets induktive tilnærming til ulike typer samfunnsendringer, der man har kombinert stridsspørsmål av tradisjonell karakter med nye, mer dagsaktuelle spørsmål (Aardal 1999a:66). Det er altså viktig å være oppmerksom på det dynamiske i Lipset-Rokkan-modellen: Den ”vokste (...) gradvis frem i samspill med konkrete empiriske analyser og ble ikke lansert som et fiks ferdig teoretisk byggverk” (Aardal 1994:221). Dette gir modellen en viss immunitet mot kritikk av historisk-deterministisk art, men mangelen på en teoretisk klargjøring av skillelinjebegrepet kan likevel sies å være en svakhet. Det har derfor vært nødvendig for senere forskere å forsøke å avklare begrepets kjennetegn og teoretiske status.

¹¹ Blant annet hevdet Seip at begrepet ”sentrum” ble brukt i mange ulike forbindelser, og at en slutning fra ”sentrum” i én betydning av ordet således kan bli gitt gyldighet for ordet i en annen betydning. I tillegg trakk han frem problemer ved sammenligning av amerikanske og europeiske politiske forhold.

1.6.1 Bartolini & Mair: Tre elementer

Nettopp dette var tanken til Bartolini & Mair (1990), gjennom sitt forsøk på en systematisk definisjon av kriteriene i skillelinjemodellen. Forfatterne hevder, for det første, at en skillelinje innebærer et *empirisk* element i form av en sosialstrukturell basis. Her refereres det gjerne til grunnleggende sosiale karakteristika som blant annet sosioøkonomisk (klassemessig), religiøs, språklig, etnisk og territoriell tilhørighet. For det andre har man å gjøre med et *normativt* element der det finner sted en bevisstgjøring omkring det empiriske elementet og en ideologisering med utgangspunkt i oppfattede fellesinteresser. For det tredje må det finne sted et *institusjonelt* element gjennom organisatoriske uttrykk for interessene, slik som politiske partier og interesseorganisasjoner. Alle de tre elementene må, ifølge forfatterne, være til stede for at det skal være snakk om en reell skillelinje.

Dette innebærer, som Aardal (1994:223) påpeker, at det ikke ”dreier seg (...) om en sosial-deterministisk modell der man direkte kan avlede politiske preferanser og atferd ut fra individers og gruppers plassering i den økonomiske strukturen”. Denne inndelingen synes å være en eksplisitering av Lipset-Rokkan-modellen, ved at den påpeker nødvendigheten av at de tre elementene må være til stede samtidig (Aardal *ibid*:224). Stubager (2006:16) påpeker imidlertid at det likevel finnes en viss usikkerhet i definisjonen. Årsaken til dette er at Bartolini & Mair (1990:219-220) tillater de tre definerende elementene å variere i styrke uavhengig av hverandre. I tillegg kan ett av elementene forsvinne uten at det endrer skillelinjens status. Knutsen & Scarbrough (1995:493-500) forsøker på dette grunnlag å stramme til definisjonen noe. De tre elementene må være tilstede, men de må også stå i riktig rekkefølge, ved at (1) strukturelt definerte grupper (2) knytter til seg verdiorienteringer assosiert med gruppen og (3) gir sin støtte til partier som gir uttrykk for disse verdiene.

1.6.2 Struktur og ideologi i skillelinjemodellen

Ifølge Aardal (1994:225) er koblingen mellom det sosialstrukturelle (empiriske) elementet og politiske skillelinjer et av de mest kontroversielle spørsmålene innenfor en teoretisk diskusjon om skillelinjemodellen. Er det slik at reelle skillelinjer *må* ha en sosialstrukturell basis? Og hva består i så fall denne basisen av? I Knutsen & Scarbroughs (1995:494) definisjon av begrepet blir dette omtalt noe vagt: ”[A] cleavage is rooted in a relatively persistent social division which gives rise to ‘objectively’ identifiable groups within a society - according to class, religion, economic, or cultural interests, or whatever”. Det er dette “whatever” som kan bli problematisk her, fordi, som Skare (1998:181-182) påpeker: ”If ‘whatever’ can be social

structure, then, can social structure be a discriminating element?”. Stubager (2006) søker å klargjøre den teoretiske statusen til det sosialstrukturelle elementet gjennom en revidering av definisjonene til Bartolini & Mair (1990) og Knutsen & Scarbrough (1995). Det hevdes at det er tale om en skillelinje der

”socio-structural groups (the socio-structural element) hold conflicting (material or non-material) interests and possess groups specific consciousnesses reflecting the conflict of interest (the psychological element), and support parties that give political voice to the interests of the groups (the organizational element) (Stubager 2006:22).

Ifølge forfatteren innebærer en slik definisjon en mulig løsning på problemene med underspesifisering av det sosialstrukturelle elementet. Det gir forskeren anledning til å skille mellom alle mulige typer sosialstrukturelle fundament. Disse er relevante dersom de danner en basis for ulike interesser. Slik kan man avgjøre om en gitt sosial gruppe utgjør et element i en skillelinje gjennom å se på om gruppens interesser er gjenstand for konflikt: ”The criterion, in other words, is that the interests of the groups arising out of the social divisions should be in conflict with each other” (ibid:26).¹² I likhet med i Lipset-Rokkan-modellen trekkes det frem at den makrososiale utviklingen er avgjørende for etableringen av en skillelinje. Først når kritiske krysningpunkter (re)aktiverer nye (eller gamle) saker som er relatert til sosiale gruppers materielle eller ikke-materielle interesser, vil det være grobunn for etableringen av en skillelinje (ibid).

Det som her synes klart, er at sosialstrukturelle motsetninger ikke er en *tilstrekkelig* betingelse for etableringen av en skillelinje. Det må i tillegg skje en politisk-ideologisk bevisstgjøring, altså Bartolini & Mairs (1990) normative element, som kobler struktur til partivalg (Aardal 1994:225). Men er sosialstrukturelle motsetninger en *nødvendig* betingelse? Skare (1998:182-184) og Aardal (1994:225) henviser begge til Allardt & Pesonens (1967) analyse av skillelinjer i finsk politikk som et eksempel på en varig, politisk motsetning som mangler et sosialstrukturelt feste. Holdninger til den finske utenrikspolitikken overfor naboene Sverige og Russland har vært blant de fremtredende saksområder i finsk politikk,

¹² Det må her påpekes at interessebegrepet ser ut til å bli brukt noe uheldig, og muligens blandes sammen med holdninger. Det synes nemlig noe uklart hva som egentlig ligger i ikke-materielle interesser som eventuelt *ikke* er nettopp holdninger. Interesser relatert til materialisme, slik som økonomiske interesser, er, slik jeg ser det, ikke analogt med (verdibaserte) holdninger knyttet til for eksempel innvandring og miljø. En kan selvsagt knytte et materialistisk interesseperspektiv også til disse sakene. For eksempel kan det tenkes at mennesker uten arbeid har interesse av å begrense innvandringen for å øke muligheten for selv å få jobb. Problemet er imidlertid når det snakkes om ikke-materielle interesser analogt med materielle interesser, når det antakelig egentlig er snakk om holdninger og verdier.

men uten at det har vært mulig å identifisere en klar strukturell basis. Dette fikk forfatterne til å trekke et skille mellom strukturelle og ikke-strukturelle skillelinjer. Aardal (1994:226) viser også til Dahls (1966) diskusjon av uenighet om utenrikspolitikken i USA, som ikke ser ut til å følge noe spesifikt klassemønster eller ideologisk mønster. Det må kunne hevdes at langvarige *politiske* motsetninger kan være vel så avgjørende for et valgutfall som *sosialstrukturelle* motsetninger i seg selv. Imidlertid er det grunn til å tro at stabilitet i sosialstrukturelle forhold i særlig grad borger for stabilitet også i skillelinjestrukturen og partisystemet. Et annet poeng her kan relateres til avsnittet over om velgerflyktighet, saksstemmegivning og medias dagsorden. Fordi empirien tilsier at velgere ofte kobler enkeltsaker til underliggende verdidimensjoner - som igjen vil kunne fungere som det normative (ideologiske) elementet i en skillelinje - vil skillelinjenes betydning kunne variere med hensyn til sakenes aktualitet. Dette tilsier at forholdet mellom velgerne og skillelinjene er noe mer dynamisk enn det en rent sosialstrukturell modell impliserer (Aardal 1994:226).

I debatten om forholdet mellom struktur og ideologi lanserte Valen (1981) begrepet *ideologisk skillelinje* og satte det opp mot skillelinjer av strukturell art. Det ble her fremholdt at de strukturelle skillelinjene bygger opp under de langsiktige endringsprosessene i samfunnet, mens ideologiske skillelinjer i større grad forklarer kortsiktige svingninger (Aardal 1994:228-229). Aardal (ibid) hevder imidlertid at den ideologiske komponenten utgjør en del av *alle* typer skillelinjer. Dette må sies å være i tråd med Bartolini & Mairs (1990) og Knutsen & Scarbroughs (1995) perspektiver. Dermed vil det være naturlig å betrakte ”ideologiske” skillelinjer mer som motsetninger som i mindre grad enn de tradisjonelle skillelinjene har en klar forankring i den sosiale strukturen (Aardal 1994:229; Aardal 1999a:66-67). Som jeg har vært inne på over, kan denne typen skillelinjer knyttes til litteraturen om verdiendringer og realignment. Mens de klassiske skillelinjene fra Lipset-Rokkan-tradisjonen tradisjonelt baserer seg på stabile sosialstrukturelle mønstre, kan det i høyeste grad stilles spørsmålsteget ved om nyere politiske motsetninger, relatert til ulike verdiorienteringer, ser ut til å ha et slikt fofeste. Muligens har Ingleharts (1977; 1984) perspektiver om generasjonsendring noe for seg, ved at nyere generasjoner mangler motivasjon og incentiver for å stemme i henhold til ”objektive”, materialistiske faktorer, og heller velger parti ut fra ikke-materialistiske verdiorienteringer.

1.6.3 Utdanning i skillelinjemodellen

Et slikt perspektiv trenger imidlertid ikke utelukke enhver form for strukturell forankring. Som jeg har vært inne på tidligere, har utdanning de senere årene blitt trukket frem en aktuell variabel i så måte. Mens utdanning tidligere har blitt noe oversett og plassert i ”bolken” blant sosioøkonomiske variabler som yrke og inntekt, er det rom for å hevde at den voldsomme økningen i befolkningens utdanningsnivå vil kunne gi utdanning en mer selvstendig betydning som forklaringsvariabel. Knutsen (2004:263) finner at utdanning har en sterk, selvstendig effekt på partivalg innad i høyre- og venstreblokken i politikken. Det konkluderes med at ”education no longer can be considered as an indicator of social status and social class interests as in a typical industrial society (...)”. Også Berglund (2007:147) er inne på noe lignende. Han trekker frem at industrisamfunnets klassiske motsetninger og den tradisjonelle yrkesstrukturen har blitt endret av det økte utdanningsnivået, gjennom økte karrieremuligheter på tvers av sosiale klasser og næringer. Selv om utdanning til en viss grad stadig henger sammen med sosial status, er det altså ting som tyder på at dette foregår mer uavhengig av tradisjonelle sosioøkonomiske faktorer enn tidligere. Dette er en interessant faktor i skjæringspunktet mellom gamle og nye modeller. Som jeg har vært inne på, kan utdanning ses på som en strukturell faktor i tradisjonell forstand. Imidlertid kan det også fungere som en del av den kognitive kapasiteten, og således først og fremst være styrende for dannelsen av verdier og ideologisk orienteringer, på tvers av de klassiske strukturelle faktorene.

Disse poengene er enda mer fremtredende hos Stubager, som fremstår som en tydelig eksponent for betydningen utdanning har for velgeratferden. I *The Education Cleavage: New Politics in Denmark* (2006) trekker han frem at en ny, New Politics-relatert polarisering i politikken er i ferd med å vokse frem, der nye skiller mellom nettopp utdanningsgrupper heller enn sosiale klasser danner basisen. Ifølge Stubager (ibid) bekreftes dette i stor grad i empirisk forskningsarbeid: Utdanning har sterk innflytelse på velgernes posisjon langs den frihetlig-autoritarianske holdningsdimensjonen. Dimensjonen kobles til såkalte ”culture war issues”, som Stubager knytter til miljøvern, innvandring og lov og orden. Videre fremheves det distinkte trekk i forholdet mellom utdanningsnivå og partivalg: Mens gruppene med høy utdanning foretrekker det sosialliberale partiet (Det radikale Venstre) og de venstresosialistiske partiene (Socialistisk Folkeparti og Enhedslisten), stemmer gruppene med lav utdanning gjerne høyre-radikalt (Dansk Folkeparti). Også innholdet i utdanningen har

innflytelse, og skiller til en viss grad mellom de samme partiene¹³. Den danske skillelinjestrukturen har tradisjonelt vært mer eller mindre endimensjonal, med den økonomiske høyre-venstrekonflikten som dominerende (ibid:8; Aardal 2007a:80). Stubager (2006:304) konkluderer imidlertid med at "the polarization over New Politics issues in contemporary Danish politics does reflect the existence of a new cleavage between high and low educational groups". Dette tolkes i stor grad som et tegn på en ny *strukturell* skillelinje. Dette gjelder ikke minst fordi det utføres en svært dyptgående analyse i henhold til skillelinjemodellens elementer. Mest sentralt her er, for det første, at han tar for seg mellomliggende faktorer i forholdet mellom utdanning og ideologiske holdninger, der ulike sosiologiske og sosialpsykologiske modeller for utdanningseffekter diskuteres og testes empirisk. For det andre deles skillelinjemodellens normative element i to: Interesser og gruppespesifikk bevissthet. I tillegg til at ulike utdanningsgrupper har motstridende interesser i tilknytning til det normative elementet, inkluderes det altså en analyse av individers opplevelse av gruppeidentitet og synet på andre grupper. Dette utgjør i Stubagers (ibid) modell en viktig del av elementet om kollektiv bevisstgjøring rundt interesser. Slik sett fungerer dette som en analogi til gruppeidentitet tilknyttet tradisjonelle strukturelle skillelinjer - som for eksempel bevissthet rundt klassetilhørighet - men med empirisk utprøving som går utover det ideologiske fellesskapet. Det kan derfor sies at modellen er adskillig mer detaljert enn det som har vært vanlig i Lipset-Rokkan-tradisjonen: Ikke bare er det tale om motstridende interesser, og således et grunnlag for konflikt i seg selv, men også et bestemt syn på de andre gruppene. Som vist tidligere finnes det både et klassisk strukturelt, et kognitivt og et sosialiseringsperspektiv på effekten av utdanning. På sett og vis er Stubagers tolkning et annet strukturelt perspektiv på utdanningens betydning for velgeratferden - som selvstendig, strukturell variabel. Jeg vil komme tilbake til vurderinger rundt gruppeidentitet i kapittel 3.

1.6.4 Den norske strukturen

I Norge er skillelinjestrukturen, som jeg har vært inne på, preget av flerdimensjonalitet. Således tilsier det overordnede inntrykket en noe mer kompleks struktur enn det som er tilfellet i Danmark. Dette påpekes også av Aardal (2007:80), som trekker frem at "norske

¹³ Hovedfunnet her er at innhold har signifikant effekt på partivalg, men først og fremst når det gjelder forskjellen mellom de venstresosialistiske partiene (Socialistisk Folkeparti og Enhedslisten) og Dansk Folkeparti. Den største kontrasten gjelder utdanning innenfor omsorg, undervisning og kunst (foretrekker venstresosialistene) og service, handel og administrasjon (foretrekker Dansk Folkeparti (Stubager 2006:231). Det er naturlig å tro at lignende tendenser gjør seg gjeldende også i Norge.

velgere (...) [synes] å skille seg ut med en mer sammensatt og tydelig holdningsstruktur” sammenlignet med de andre skandinaviske landene. Funnene til Rokkan & Valen (1964) indikerte at norsk politikk preges av en territoriell motsetning, en sosiokulturell konflikt, en religiøs motsetning og en dobbel økonomisk konflikt i arbeidsmarkedet. Aardals (2007a) analyse av velgerdata gir fire holdningsdimensjoner som har vist seg stabile over tid: (1) *Innvandring-solidaritet*, relatert til synet på innvandring og u-hjelp, (2) *offentlig versus privat*, med fokus på statlig styring og økonomisk utjevning versus markedsløsninger, (3) *vekst versus vern*, som dreier seg om holdninger til miljøvern og økonomisk vekst, og (4) *religiøs versus sekulær*, omhandlende moralsk-religiøse spørsmål og kristendommens posisjon i samfunnet. Disse fire hoveddimensjonene kan suppleres av (5) *sentrum versus periferi*, motsetningen mellom distriktene og sentrale strøk, og (6) *global versus nasjonal*, relatert til synet på globalisering og internasjonalisering. Årsaken til at disse to ikke nevnes helt i samme åndedrag som de andre, er at de er mindre reliable og stabile enn de andre dimensjonene. Global-nasjonal er først og fremst ”et forsøk på å fange inn motsetninger som man kan anta vil sette sitt preg på det 21. århundret” (ibid:69). Motsetningen mellom sentrum og periferi regnes gjerne som den eldste politiske motsetningen i Norge, men denne har blitt noe mindre sentral med årene (selv om den blusset kraftig opp i forbindelse med EF/EU-debattene på 1970- og 1990-tallet). Dimensjonene religiøs-sekulær og offentlig-privat har røtter tilbake til henholdsvis før-industriell og industriell tid, og preges av både innholdsmessig kontinuitet og høy reliabilitet. Innvandring-solidaritet og vekst-vern kan ses på som en del av det som ofte kalles New Politics, og har mye til felles med Stubagers (2006) frihetlig-autoritarianske holdningsdimensjon. Det er altså påvist empirisk at slike saksområder har en plass i velgernes bevissthet på en relativt konsistent og stabil måte. Mens vi vet mye om koblingene mellom tradisjonelle sosialstrukturelle komponenter og de klassiske skillelinjene, ser det imidlertid ut til at den empiriske forskningen på forholdet mellom utdanning og eventuelle nye skillelinjer er noe mindre tilstedeværende. Noe lignende poengteres av Berglund (2007:147): ”I den statsvitenskapelige litteraturen om klassenes forhold til partiene er utdanning så å si en fraværende faktor”.

1.6.5 En ny skillelinje? Oppgavens problemstilling og struktur

Ikke minst har dette i mindre grad vært koblet til en teoretisk diskusjon som trekker inn skillelinjebegrepet. Sammen med en empirisk studie av utdanningens betydning for velgeratferden - tilknyttet de nyere holdningsdimensjonene i norsk politikk - vil dette kunne være et bidrag til en tematikk som fyller et hull i den statsvitenskapelige litteraturen.

Utdanning vil derfor løftes frem som den sentrale forklaringsvariabelen for det empiriske fundamentet. På grunn av begrensninger i datamaterialet vil jeg konsentrere meg om *lengde* på utdanningen, og ikke *innholdet* i denne. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 2. Den overordnede problemstillingen lyder som følger:

Er nyere holdningsdimensjoner i norsk politikk koblet til utdanningsnivå på en slik måte, og i en slik grad, at det utgjør en egen skillelinje?

Problemstillingen påkaller en trinnvis analytisk fremgangsmåte. Jeg vil gjennomføre en analyse som i all hovedsak bygger på skillelinjemodellens tre elementer, det vil si det empiriske, det normative og det institusjonelle elementet¹⁴. I denne sammenheng blir dermed utdanning det sentrale empiriske elementet, de nyere holdningsdimensjonene det normative elementet, mens partivalg utgjør det institusjonelle elementet. Jeg vil fokusere på å undersøke sammenhengen mellom disse elementene parvis, før jeg avslutningsvis går til den fulle modellen.

Før vi går til analysen er det imidlertid på sin plass med en redegjørelse for datamaterialet som er benyttet og hvilke metodologiske valg og vurderinger som er foretatt. Dette er innholdet i **kapittel 2**.

Den empiriske analysen består av fire kapitler og et avsluttende kapittel med en sammenfattende analyse. I **kapittel 3** vil jeg komme med en teoretisk og empirisk klargjøring av hva de nyere holdningsdimensjoner i norsk politikk innebærer: *Hvor mange ny politikk-dimensjoner finnes i Norge?* Hovedformålet med dette kapitlet er altså å forsøke å finne ut om det dreier seg om to dimensjoner (slik tidligere norske analyser har indikert), eller om det kan være snakk om én underliggende dimensjon (slik Stubager (2006) hevder å identifisere i

¹⁴ Jeg benytter disse begrepene videre i oppgaven. Det empiriske elementet har ofte blitt omtalt som et (*sosial*)strukturelt element. For det første er det i den teoretiske diskusjonen stadig noe uklart hvorvidt en skillelinje med nødvendighet *må* ha et strukturelt fotfeste. For det andre er det et relativt åpent spørsmål hvorvidt utdanning fungerer som et strukturelt eller et kognitivt basert element. Det synes derfor som den mest fornuftige løsningen å kalle dette et empirisk element. Videre har det normative elementet blitt omtalt som både et *ideologisk* og et *psykologisk* element. Når det gjelder førstnevnte er det klart at elementet innebærer en viss ideologisering, i form av en eller annen sammenfatning av holdninger til forskjellige politiske stridsspørsmål - og en kollektiv bevisstgjøring rundt dette. Likevel er ikke plassering på slike holdningsdimensjoner nødvendigvis ideologi: Som Østerud (2007:182) påpeker kan ideologi forstås som "en forholdsvis systematisk oppfatning om hvordan verden er, hvordan den bør være, og hvordan målene eventuelt kan virkeliggjøres". Selv om ideologier kan variere i saksmessig omfang (ibid), er vurderingen her at holdningsdimensjonene som vanligvis inkluderes i dette elementet ikke bør kalles ideologiske i alle tilfeller. Det synes også som betegnelsen psykologisk ikke helt treffer det normative aspektet som åpenbart ligger i elementet. Til sist oppfattes "institusjonelt" å være en brukbar betegnelse for det siste elementet i skillelinjemodellen, da det er nettopp institusjonaliseringen i form av partier og organisasjoner som er det avgjørende. Det må imidlertid påpekes at jeg kun vil forholde meg til partier, noe jeg kommer tilbake til i kapittel 2.

Danmark). Slik sett fungerer kapitlet som en forberedelse til den videre analysen.

Innledningsvis i kapitlet vil jeg ta for meg begrepene *interesser* og *verdier* i tilknytning til skillelinjemodellen, samt trekke inn noen teoretiske perspektiver relatert til New Politics-verdier. Videre forsøker jeg å kartlegge de aktuelle saksområdenes aktualitet for velgerne i et tidsmessig perspektiv, før jeg går nærmere inn på dimensjonenes konkrete innhold. Deretter følger de empiriske analysene, der det analytisk interessante altså er en avklaring i forhold til antall ny politikk-dimensjoner. Det finnes selvsagt ikke noe fasitsvar på hvilke metoder en skal bruke og hvordan en skal forholde seg til resultatene i en slik analyse, men jeg har valgt å fokusere på reliabilitet og ekstern validering.

Med bakgrunn i funnene fra kapittel 3, vil jeg i **kapittel 4** undersøke forbindelsen mellom det empiriske og det normative elementet, gjennom å se nærmere på *i hvilken grad, og på hvilken måte, utdanning har betydning for holdningsdimensjonene*. Før jeg går løs på de empiriske analysene trekker jeg inn noen teoretiske perspektiver som søker å forklare hvordan utdanning påvirker politiske holdninger. Selve analysen vektlegger utdanningens forklaringskraft og effekter (dette kommer jeg tilbake til i kapittel 2). Når jeg nå har knyttet sammen skillelinjemodellens to første elementer er det på tide å inkludere det tredje elementet - det institusjonelle. I **kapittel 5** søker jeg å identifisere det empiriske fundamentet for skillelinjemodellens institusjonelle element: *I hvilken grad, og på hvilken måte, har utdanning betydning for partivalg?* Jeg begynner med en kort redegjørelse for partienes plass i skillelinjemodellen, og trekker inn hvordan forbindelsen mellom disse to elementene kan sees på som en forenklet modell. Som i kapittel 4, fokuseres det i analysen på forklaringskraft og effekter. Jeg vil først se på utdanningens betydning for partivalg generelt, før jeg retter fokuset mot forskjeller mellom de ulike partiene. **Kapittel 6** søker å besvare følgende underproblemstilling: *I hvilken grad, og på hvilken måte, har holdningsdimensjonene betydning for partivalg?* Fremgangsmåten vil være mye av den samme som i kapittel 5, ved at jeg undersøker dimensjonenes betydning for partivalg generelt, og deretter retter søkelyset mot de forskjellige partiene. Med kapitlene 4, 5 og 6 skal forbindelsene mellom de ulike elementene i skillelinjemodellen være etablert.

I **kapittel 7** vil jeg derfor samle trådene hva gjelder de foregående funnene, og gjennomføre en sammenfattende analyse der elementene i skillelinjemodellen kobles sammen. I **kapittel 8** vil jeg løfte blikket noe og diskutere hvilke implikasjoner funnene har for hovedproblemstillingen og for teoretiske perspektiver tilknyttet oppgaven. Helt

avslutningsvis skisserer jeg mulige empirisk og teoretisk funderte utviklingstrekk for fremtiden, og antyder hva som kan være relevant i forhold til videre forskning på området.

På teoretisk nivå vil skillelinjebegrepet stå sentralt, og oppgaven vil således kunne fungere som et bidrag i forskningsdebatten rundt statusen til de ulike elementene som konstituerer en skillelinje. Ikke minst gjelder dette i forhold til etableringen av nye skillelinjer i en *flerdimensjonal* struktur. Dette vil kunne representere en naturlig utvidelse og en videreføring av Stubagers (2006) undersøkelse av den tradisjonelt endimensjonale danske strukturen. På et mer generelt plan kan det sies at forståelse av velgeratferden, og dermed i stor grad et innblikk i velgernes preferanser, er et gode og en nødvendighet for ethvert representativt demokrati. En økt forståelse av preferansene i elektoratet vil kunne gi forbedret representasjon av disse preferansene, som igjen vil styrke det representative demokratiet i form av tettere bånd mellom velger og representant (ibid:3-4). Videre vil det, ved å studere utviklingen over tid i Norge, være mulig å komme med empirisk begrunnede prediksjoner om det norske politiske landskapet, særlig i den grad det er assosiert med makrososiale utviklingstrekk.

KAPITTEL 2

DATAMATERIALE OG METODOLOGISKE VALG OG VURDERINGER

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for datamaterialet som ligger til grunn for analysen, operasjonaliseringer av variablene og de ulike analysemetodene som er brukt. Generelt er det vektlagt å relatere disse momentene til oppgaven, slik at det vil henvises til faglitteraturen for mer omfattende og detaljerte forklaringer.

2.1 Datamateriale

Oppgavens problemstilling har gjort det nødvendig å få tilgang til omfattende norske velgerdata. For en best mulig besvarelse er det besluttet å gjennomføre en longitudinell studie, det vil si en analyse som strekker seg over tid. Dette er spesielt verdifullt innenfor den historisk orienterte valgforskningen som skillelinjelitteraturen kan hevdes å være en del av. Jeg har derfor basert meg på datamateriale fra Valgforskningsprogrammet ved Institutt for Samfunnsforskning (ISF), nærmere bestemt Valgundersøkelsene for 1989, 1993, 1997, 2001 og 2005¹⁵. Årsaken til at jeg har valgt dette tidsrommet er todelt. For det første inneholdt ikke surveyene substansielt relevante spørsmål - relatert til synet på innvandring - før 1989. For det andre viser det seg at innvandring ikke var nevnt som en viktig sak av velgerne før dette tidspunktet. Dette kommer jeg tilbake til i kapittel 3.

Valgundersøkelsene har blitt gjennomført i etterkant av hvert Stortingsvalg siden 1957¹⁶. Utformingen av undersøkelsene er gjort i regi av ISF, mens det er Statistisk Sentralbyrå (SSB) som står for trekking av utvalg og gjennomføring av (i all hovedsak) personlige intervjuer. Respondentene er et tilfeldig trukket tverrsnitt av befolkningen, hvorav omtrent

¹⁵ Dette gjelder alle tabeller og figurer, og vil derfor ikke presiseres i hvert enkelt tilfelle. Ved én anledning er det også benyttet data fra 1977, 1981 og 1985 (tabell 3.1). Undersøkelsene er analysert separat, med unntak av enkelte tilfeller der jeg har slått sammen datafilene. I henhold til NSDs reglement presiseres følgende: *"Data som er benyttet i denne publikasjonen er hentet fra de norske valgundersøkelsene i 1977, 1981, 1985, 1989, 1993, 1997, 2001 og 2005. Data i anonymisert form er stilt til disposisjon gjennom Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Henry Valen (1977-1981), Henry Valen og Bernt Aardal (1985-1997) og Bernt Aardal (2001-2005) var ansvarlige ledere for undersøkelsene, og Norsk Gallup Institutt/Statistisk Sentralbyrå sto for innsamling av dataene. Verken ansvarlige ledere, Norsk Gallup Institutt/Statistisk Sentralbyrå eller NSD er ansvarlig for analysen av dataene eller de tolkninger som er gjort her."*

¹⁶ Med unntak av 1961.

halvparten er med i paneler. Bruttoutvalgene er på 3000. Gjennomsnittlig antall nettorespondenter ligger på 2102 i perioden 1989-2005, noe som gir en gjennomsnittlig svarprosent på ca. 70 %¹⁷. For detaljerte opplysninger om utvalg, svarfordelinger og annet henvises det til dokumentasjonsrapportene utgitt av SSB¹⁸.

Det bør legges til grunn at reliabiliteten, det vil si nøyaktigheten i forbindelse med innsamling og behandling av data, er relativt høy. Vi har å gjøre med anerkjente forskningsinstitusjoner som har lang erfaring i å gjennomføre survey-undersøkelser og behandle statistisk materiale. Disse har benyttet utvalgsprosedyrer som sikrer høy grad av representativitet, og svarprosentene må sies å være på et akseptabelt nivå. Dette bør gi godt grunnlag for generalisering.

2.2 Operasjonalisering

Operasjonalisering innebærer kort sagt å gjøre en egenskap målbar. For å kunne undersøke et teoretisk fenomen trengs en valid operasjonell definisjon som muliggjør empiriske studier av fenomenet (Hellevik 2002:50-52). Som det fremgår av innledningskapitlet, er skillelinjemodellen mitt analytiske rammeverk. I henhold til denne kan de aktuelle variablene deles i tre grupper: Bakgrunnsvariabler (det empiriske elementet), holdningsdimensjoner (det normative elementet) og partivalg (det institusjonelle elementet). Validiteten i operasjonaliseringene vil ikke diskuteres eksplisitt her, men implisitt underveis i redegjørelsen og diskusjonen av de ulike variablene som er inkludert. For informasjon om koding av enkeltvariabler og indikatorene i indeksvariabler henvises det til appendiks B og C.

2.2.1 Det empiriske elementet: Bakgrunnsvariabler

Utdanning er, selvsagt, den sentrale forklaringsvariabelen. Som nevnt over, har flere etterlyst studier som fremhever utdanning som en sentral faktor i velgeratferden, ikke minst på grunn av de makrososiale prosessene (jfr. det økte utdanningsnivået) og endringer i velgeratferden i løpet av, grovt sagt, det siste halve århundret. Mens Stubager (2006) altså finner at både lengde og type utdanning har betydning for politiske holdninger, vil jeg kun konsentrere meg om *lengde* på utdanningen. Dette skyldes ikke at innholdet i utdanningen anses som irrelevant, begrensninger i datamaterialet: Valgundersøkelsene inneholder kun spørsmål om

¹⁷ Se appendiks D for årvis informasjon om antall nettorespondenter og svarprosent.

¹⁸ Se egen del i kildehenvisningen. For elektroniske utgaver: http://www.ssb.no/emner/00/01/rapp_valg/utg.html

høyeste fullførte utdanningsnivå¹⁹. Innledningsvis i kapittel 4 vil jeg komme mer tilbake til denne variabelen, i form av ulike teoretiske perspektiver knyttet til utdanningens effekter på velgeratferden.

Det er imidlertid nødvendig å ta med en rekke andre bakgrunnsvariabler, slik at det er mulig å identifisere utdanningens kontrollerte betydning. Dette vil jeg komme tilbake til senere i kapitlet. Fordi vurderinger rundt inkluderingen av variabler bør hvile på valide teoretiske og empiriske argumenter, vil jeg ta en snarvisitt tilbake til deler av den klassiske skillelinjelitteraturen. I tillegg kan det generelt lønne seg å lene seg på tidligere studiers bruk av variabler. Jeg vil ta for meg variablene systematisk etter hvilken av de fire sentrale holdningsdimensjonene de kan knyttes til.

Når det gjelder variabler som især er koblet til religiøs-sekulær-dimensjonen, er det på sin plass å skue tilbake til Lipset-Rokkan-modellen. Jeg har tidligere vært inne på at den religiøse skillelinjen har hatt et mer komplekst uttrykk i Norge sammenlignet med andre vesteuropeiske land - med de klassiske motkulturene som et sentralt element. Disse har en lang historie i norsk politikk, og generelt kan det hevdes at ”religion som politisk skillelinje [har] vært tillagt vekt *også* gjennom det 20. århundre” (Holberg 2007:228). Siden dette i stor grad har vært knyttet til en konflikt mellom svært religiøst aktive miljøer (lavkirkelige) og andre, inkluderes indeksvariabelen *religiøs aktivitet*. Relatert til motkulturene ville også posisjon i avholdssaken og målsaken kunne vært relevante variabler. For enkelthets skyld har jeg imidlertid valgt å droppe disse, uten at dette anses å innebære store begrensninger i muligheten for å trekke valide slutninger. Jeg har valgt ikke å inkludere dimensjonene sentrum-periferi og global-nasjonal i analysen (mer om dette under), men velger likevel å ta med to variabler av geografisk art: *Bostedstetthet* og *regional tilhørighet*. Disse har tradisjonelt hatt en viss innvirkning på religiøs-sekulær-dimensjonen, og det er heller ikke utenkelig at slike forhold virker inn på holdninger tilknyttet innvandring-solidaritet-dimensjonen.

Offentlig-privat-dimensjonen kan på sett og vis spores tilbake til det Lipset & Rokkan (1967: 15-23) kaller for konflikten på arbeidsmarkedet. Den er relatert til sosioøkonomisk posisjon (sosial klasse), og knyttes empirisk til høyre-venstre-holdninger (se for eksempel Knutsen 2006; Valen 1995). Det bør derfor være rimelig åpenbart at posisjon på arbeidsmarkedet er en

¹⁹ Dette har forekommet ved enkelte anledninger tidligere, men ikke i løpet av den aktuelle perioden (1989-2005).

viktig variabel i så måte. Dermed vil *yrke* inkluderes i analysen. Berglund (2007:146) påpeker imidlertid at yrke ikke lenger er tilstrekkelig for å forstå denne skillelinjen. Det trekkes frem at ”medlemskap i en yrkesorganisasjon [er] en politisk relevant faktor som bør være med”. Dette har også en klar sammenheng med Lipset-Rokkan-modellen, der institusjonalisering i form av arbeidslivsorganisasjoner er et viktig element. Jeg vil derfor inkludere variabelen *fagforeningsmedlemskap*. *Inntekt* er også en relevant variabel, da dette må sies å være en faktor som er tett knyttet til sosioøkonomisk posisjon i samfunnet. Som en siste variabel som kan sies å være relatert til offentlig-privat-dimensjonen, vil jeg trekke frem *sektor*. Som jeg tidligere har vært inne på, nevner Knutsen (1986; 2005) tilknytning til offentlig versus privat sektor som en mulig *ny* strukturell skillelinje. Imidlertid har denne empirisk vist seg å berøre den tradisjonelle høyre-venstrekonflikten, slik at den vil være relevant i denne sammenheng.

Jeg har også inkludert *alder* og *kjønn*. Dette er variabler som ofte har blitt trukket frem i forbindelse med postmaterialisme og nye skillelinjer. Alder er relevant i henhold til Ingleharts (1977, 1984) generasjonsrelaterte tese, der verdistandpunkter hevdes å henge sammen med oppvekstsoialisering i tilknytning til den materielle konteksten. Også Berglund (2007:148) trekker frem alder i betydningen generasjon, og påpeker at ”sosiale og politiske erfaringer er høyst ulike mellom generasjonene”. Videre har blant andre Valen (1995:250) og Aardal (1993) påpekt at både kjønn og alder har betydning for holdinger til miljøspørsmål. Berglund (2007:148) hevder at kjønnsvariabelen kan ha partipolitiske konsekvenser, særlig i forbindelse med tilknytning til arbeidsliv og sektortilhørighet.

I henhold til faglitteraturen kan de omtalte variablene på sett og vis deles inn i grupper etter tidsmessig og kontekstuel opphav: De tre førstnevnte kan kalles før-industrielle variabler, de fire neste industrielle variabler, mens de to sistnevnte kan refereres til som postindustrielle variabler.

2.2.2 Det normative elementet: Holdningsdimensjoner

Det normative elementet vil bestå av de sentrale politiske holdningsdimensjonene i Norge. Som nevnt tidligere, deles dette i to i Stubagers (2006) analyse. I tillegg til politiske holdninger analyseres utdanningsgruppers opplevelse av gruppeidentitet og syn på andre

utdanningsgrupper grundig. Dette vil dog ikke vektlegges i denne oppgaven²⁰. Som det fremgår av innledningskapitlet, finnes det en god del etablert empiri hva gjelder holdningsdimensjoner i Norge. Jeg vil derfor basere meg på indikatorene fra dimensjonene i Aardals (2007a) analyse, fordi det synes unødvendig å ”slå inn åpne dører” i så måte. Konstruksjonen av dimensjonene bygger hovedsakelig på faktoranalyser av holdninger til en rekke politiske stridsspørsmål (kalt indikatorer), der spørsmål som har en statistisk og substansiell sammenheng slås sammen til indeksvariabler (ibid:62)²¹. Her er det lagt vekt på en balansegang mellom å fange opp dagsaktuelle saker og å følge opp spørsmål som er stilt tidligere for å ivareta hensynet til studier av endringer over tid (ibid:60). Jeg vil dermed ikke gjennomføre egne faktoranalyser, men benytte indeksvariabler som er satt sammen av indikatorer på bakgrunn av velkjent og etablert empiri. Dette vil si at jeg forholder meg til fire holdningsdimensjoner: Innvandring-solidaritet²², vekst-vern, offentlig-privat og religiøs-sekulær. Jeg har valgt å droppe de to ”tilleggsdimensjonene”, sentrum-periferi og global nasjonal. Årsaken til dette er, i tillegg til hensynet til en relativt enkel og oversiktlig analyse, at disse har vist seg mindre stabile og reliable enn de sentrale dimensjonene (ibid:68-70). I kapittel 3 vil jeg for øvrig gå nærmere inn på substansielle og teoretiske perspektiver knyttet til det normative elementet.

²⁰ Vel og merke uten å undervurdere at et slikt perspektiv kan være nyttig. Dette valget skyldes i første rekke begrensninger i datamaterialet, men det kan også hevdes at dette går noe utover skillelinjemodellens utgangspunkt (jfr. Lipset-Rokkan-tradisjonen). Kollektiv bevisstgjøring omkring interesser og verdier er mye av kjernen i det normative elementet, og dette synes å dekkes forholdsvis bra i form av plassering på de politiske holdningsdimensjonene. Det kan også påpekes at gruppeidentitet tilknyttet utdanning umiddelbart virker som en noe mindre grunnleggende og løsere form for tilknytning enn slik identitet relatert til tradisjonelle strukturelle skillelinjer (slik som klassetilhørighet). Dette oppfattes av undertegnede som en utvidelse av de tradisjonelle modellene. Dét trenger selvsagt ikke være negativt i utgangspunktet. Jeg mener likevel at det er forsvarlig å utføre en empirisk og teoretisk analyse der det andre elementet i skillelinjemodellen dreier seg utelukkende om politiske verdier og holdninger - og at dette således fanger opp mye av essensen i den kollektive bevisstgjøringen som finner sted.

²¹ Det er viktig å være oppmerksom på at en må ta både statistiske, substansielle og teoretiske hensyn i vurderingen av indekskonstruksjoner. Faktoranalysen gir kun empiriske indikasjoner om korrelasjoner mellom indikatorene; det substansielle må vurderes ut fra faglig skjønn (Christophersen 2007:229; Hair m.fl. 1998).

²² Mens ”vekst-vern”, ”offentlig-privat” og ”religiøs-sekulær” på sett og vis sier noe om både innholdet og motsetningene, forteller ”innvandring-solidaritet” bare hva innholdet er. Motsetningen kan kalles liberal-restriktiv, men fordi dette sier lite om innholdet vil den refereres til som innvandring-solidaritet. Denne dimensjonen har tidligere blitt kalt ”velferd-solidaritet”, og inneholdt ikke innvandringsrelaterte spørsmål før 1989. I perioden før dette fokuserte spørsmålene på saker som er noe annerledes i sin substans. Likevel har det vist seg at man ”over tid [har] sett en innholdsmessig kontinuitet fra diskusjonen om trygdemisbruk og velferdsstatens grenser fra tidlig på 1970-tallet til de senere års fokus på innvandringsspørsmål. Et fellestrekk ved de ulike saker som har vært fremme i denne debatten har vært forholdet til vanskeligstilte grupper både innenlands og utenlands” (Aardal 1999a:76).

2.2.3 Det institusjonelle elementet: Partivalg

Partivalg utgjør det institusjonelle elementet i skillelinjemodellen, og operasjonaliseres gjennom manntallskontrollert stemmegivning ved det aktuelle valg. Det må her påpekes at institusjonaliseringen i utgangspunktet kan dreie seg om både politiske partier og interesseorganisasjoner. Jeg vil imidlertid kun konsentrere meg om partier. Dette skyldes, rent praktisk, begrensninger i det tilgjengelige datamaterialet. På teoretisk nivå kan det argumenteres med at tradisjonelle interesseorganisasjoner med eksplisitt materielt relaterte mål (som for eksempel fagforeninger) og ideelle organisasjoner med mer ikke-materialistiske siktemål (som for eksempel miljøvernorganisasjoner) ikke synes helt sammenlignbare.

Jeg har valgt å inkludere de syv partiene som har vært representert på Stortinget sammenhengende mellom 1989 og 2005. Øvrige partier er utelatt på grunn av manglende representasjonsmessig kontinuitet, i tillegg til at antall enheter er for få til å forsvare statistiske analyser. Partiene som er inkludert i analysen er dermed SV, Ap, Venstre, KrF, Sp, Høyre og FrP. Partivalgvariabelen er på nominalt målenivå, og vil bli behandlet på ulike måter i analysen. Dette kommer jeg tilbake til under.

2.3 Statistiske analysemetoder

Som i enhver vitenskapelig undersøkelse har oppgavens problemstilling implikasjoner for de metodologiske verktøyene som skal benyttes. Som Thomassen (2005:5) påpeker, er standardtilnærmingen til tematikken kvantitativ analyse basert på velgerdata fra surveyundersøkelser. Hovedfordelene med dette er potensialet for generalisering utover observasjonsenheter og muligheten for statistisk kontroll med variablene.

Analyseteknikkene vil variere etter hva som er vurdert som hensiktsmessig, men generelt ligger hovedvekten på en regresjonsbasert tilnærming. Programpakken SPSS benyttes i alle analyser.

I det første analysekapitlet (kapittel 3) har jeg funnet det mest hensiktsmessig å fokusere på relativt enkle, bivariante analyser (dette forklares nærmere under), mens de påfølgende analysekapitlene inneholder både bivariante og multivariate analyser. Mens de bivariante analysene er velegnet når en vil undersøke enkeltvariablers sammenheng med avhengig variabel, er ”hensikten med den multivariate analysen (...) å kontrollere for ulike

bakenforliggende faktorer som kan gi opphav til spuriøsitet” (Skog 2004:259)²³. Der det er hensiktsmessig vil jeg gjøre rede for metodologiske valg underveis i teksten. Det er likevel på sin plass med en noe grundigere skissering av de ulike fremgangsmåtene. Nedenfor vil jeg derfor forklare hvilke metoder som benyttes, og hvorfor disse trekkes inn. Jeg tar ikke sikte på en uttømmende utgreiing med detaljerte matematiske beskrivelser. Redegjørelsen nedenfor synes likevel å gi tilstrekkelig informasjon om valgene som er gjort²⁴.

Reliabilitet: Cronbachs alfa

Kapittel 3 inneholder ulike analyser som til sammen tar sikte på å undersøke hvorvidt vi har å gjøre med én eller to ny politikk-dimensjoner i Norge. Én del av denne analysen går ut på å vurdere hvorvidt en sammenslått ny politikk-dimensjon har tilfredsstillende indre konsistens sammenlignet med de to ny politikk-dimensjonene (innvandring-solidaritet og vekst-vern) separat. Til dette formål vil jeg benytte meg av reliabilitetsmålet Cronbachs alfa, som gir indikasjoner på om indikatorene i en indeks representerer en tilfredsstillende operasjonalisering av et begrep (Christophersen 2007:241). Cronbachs alfa varierer mellom 0 og 1. Høye verdier indikerer høy indre konsistens. Samtidig påvirkes alfa av antall indikatorer, ved at økt antall indikatorer gir høyere alfa (Skog 2004:97).

Bivariate korrelasjoner: Pearsons R

Som et neste steg i den samme analysen, vil jeg undersøke dimensjonenes korrelasjoner med hverandre, og med utvalgte bakgrunnsvariabler. Dette er en form for ekstern validering, der dimensjonenes ytre konsistens vil bli vurdert. Pearsons R er det mest brukte målet på sammenheng mellom variabler (Christopersen 2007:55), og er i så måte en egnet fremgangsmåte. Denne er også kjent som produktmomentkorrelasjonskoeffisienten, og viser enhetenes spredning på den avhengige variabelen rundt den lineære regresjonslinjen. R varierer mellom -1 og 1. Jo nærmere 0 vi kommer, jo lavere korrelasjon mellom variablene er det snakk om (Hellevik 2002:273-274).

Lineær regresjon: Regresjonskoeffisienter og R²

I kapitlene 4-6 vil jeg steg for steg undersøke de parvise sammenhengene mellom de tre elementene i skillelinjemodellen. Fordi jeg ønsker å studere hvordan og i hvilken grad den avhengige variabelen påvirkes av de uavhengige, er regresjonsanalyse en naturlig tilnærming.

²³ Det må påpekes at jeg vil konsentrere meg om variablene uavhengig av eventuelle samspillseffekter. Det kan selvsagt tenkes at dette finner sted, men det vurderes ikke som teoretisk interessant i henhold til oppgavens problemstilling.

²⁴ For ytterligere fordykning henvises det til Hellevik (2002) og Skog (2004).

Lineær regresjonsanalyse ("Ordinary Least Squares", OLS) er velegnet når avhengig variabel er på minst tilnærmet intervallnivå, og vil derfor benyttes i analysene hvor holdningsdimensjonene er avhengig variabel. Som Skog (2004:214) påpeker, kan regresjonsanalysen benyttes til å besvare en rekke spørsmål knyttet til sammenhengen mellom avhengig og uavhengig variabel. I mitt henseende er jeg interessert i variabelenes forklaringskraft og effektens styrke og retning, som bør være to mål som egner seg til å komplettere hverandre.

Effektene måles i form av regresjonskoeffisienter. I OLS-regresjon gjengis vanligvis både ustandardiserte (B) og standardiserte (beta) koeffisienter. Førstnevnte "viser hvor mye avhengig variabel endres når en uavhengig variabel endres med én skalaenhet og de andre variablene holdes konstante" (Christophersen 2007:157). De standardiserte koeffisientene fremkommer ved en omkodning av variablene til standardkårer, og tolkes ved at dersom den uavhengige variabelen endres med ett standardavvik, endres avhengig variabel med beta standardavvik (Skog 2004:232-233).

Når det gjelder forklaringskraft er R^2 et egnet mål, fordi det forteller oss noe om hvor stor andel av variasjonene i den avhengige variabelen som kan sies å "forklares" av den uavhengige variabelen. Denne størrelsen fremkommer ved å subtrahere andelen varians som *ikke* er forklart (det vil si restleddets varians) fra 1. R^2 varierer derfor mellom 0 og 1, der høyere verdier indikerer større andel forklart varians. Fordi beregningsformelen tenderer til å gi litt for høye verdier, opereres det ofte med en justert R^2 . Denne tar i større grad hensyn til antall variabler og utvalgsstørrelsen, og er derfor mer egnet (Vogt 2005).

Jeg vil i hovedsak benytte meg av simultan regresjonsanalyse, men har også funnet det hensiktsmessig å kjøre sekvensielle analyser mot slutten av oppgaven. Som det fremgår av navnene, skiller disse mellom situasjoner der årsaksrelasjonene antas å være samtidige, og der de antas å følge sekvensielt etter hverandre. Sekvensielle analyser gjør det derfor mulig å studere endringer i effekter og forklart varians ettersom nye uavhengige variabler inkluderes i modellen (Hellevik 2002:71).

Binomisk og multinomisk logistisk regresjon: Oddsratene og Nagelkerkes pseudo- R^2

I en del tilfeller er avhengig variabel på et målnivå som gjør at lineære analyser ikke er den mest egnede fremgangsmåten. Dette fungerer fint når det er snakk om variabler på tilnærmet intervallnivå, slik som holdningsdimensjonene. I kapittel 5, 6 og 7 er imidlertid avhengig

variabel *partivalg*. Dette er en kvalitativ variabel på nominalnivå, og jeg har derfor valgt logistisk regresjon i disse analysene²⁵. I binomisk logistisk regresjon er avhengig variabel dikotom. En kan nemlig ikke forutsette at sammenhengen er lineær, fordi den dikotome avhengige variabelen ikke kan stige eller synke så mye mer når den uavhengige variabelen fortsetter å øke. Regresjonskoeffisienten B kan derfor ikke tillegges substansiell mening. Isteden tar en utgangspunkt i odds, som vil si hvor mye større (eller mindre) sannsynligheten er for at et bestemt utfall skal inntreffe, enn for at det ikke skal inntreffe. Oddsrate (Odds Ratio, OR) angir den relative økningen i odds, og er det sentrale effektmålet i logistisk regresjon. De forteller oss hvor mange ganger større (eller mindre) oddsen blir når uavhengig variabel øker med én enhet (Skog 2004:354-366).

Et mye brukt mål for forklart varians i logistisk regresjon er Nagelkerkes R^2 . Dette er en form for parallell til R^2 i lineær regresjon, og refereres ofte til som Nagelkerkes pseudo- R^2 . Dette er egentlig et mål for modelltilpasning. Den oppgir nemlig prosentvis forbedring i log likelihood-verdi ($-2LL$), som er en størrelse som indikerer om en modell passer bedre til data enn en annen (Christophersen 2007:207; Christophersen 2008).

I de tilfellene hvor jeg ønsker å undersøke partiene hver for seg er det kjørt en serie binomiske logistiske analyser, der det aktuelle partiet er kodet 1, og de øvrige partiene er kodet 0. Det er imidlertid en del tilfeller hvor jeg vil studere uavhengige variablers betydning for partivalg sett under ett. Her har jeg valgt multinomisk logistisk regresjon, der flere binomiske analyser slås sammen i én analyse. Dette "tillater å bruke informasjon i en flerkategorivariabel som logistisk regresjon ikke kan bruke" (Hegre 2008). Imidlertid krever dette at én av kategoriene på avhengig variabel (her: parti) identifiseres som referansekategori, og at parameterestimaten for de andre kategoriene tolkes sammenlignet med referansekategorien (ibid). Av den grunn konsentrerer jeg meg kun om Nagelkerkes pseudo- R^2 fra de multinomiske analysene.

²⁵ Jeg benytter lineær regresjon med partivalg som avhengig variabel i den avsluttende analysen. Se tabell 19, kapittel 7.

KAPITTEL 3

”NEW POLITICS” I NORGE

3.1 Om interesser og verdier i skillelinjemodellen

Det normative elementet dreier seg på sett og vis om den politiske *innholdssiden* i skillelinjemodellen. Som Aardal (2007b:82) påpeker, ”har velgernes subjektive oppfatning av politiske hovedretninger alltid vært et viktig bindeledd mellom sosial plassering og selve valgbehandlingen”. Går vi igjen tilbake til Bartolini & Mairs (1990) definisjon, refereres dette til som elementet der det finner sted en kollektiv bevisstgjøring innad i sosialstrukturelle grupper omkring deres oppfattede interesser. Stubager (2006:27) påpeker at interessene er av generell og stabil karakter, og at det konkrete innholdet vil variere mellom ulike kontekster. Motsetningene mellom ulike interesser fremstår som motpoler som er i konflikt med hverandre, og slik oppstår det en form for kollektiv bevisstgjøring på bakgrunn av de oppfattede gruppeinteressene.

Videre er det verdt å merke seg at interesser kan betraktes både som materielle og ikke-materielle. Begge dreier seg om verdier, men førstnevnte kan relateres til fysiske og økonomiske interesser og behov. Ikke-materielle interesser, på sin side, dreier seg nødvendigvis ikke om slike materielle faktorer. Verdiforskeren Rokeach (1973) er inne på dette, og hevder at verdier kan ordnes hierarkisk basert på Maslovs behovspyramide. Her vil altså materielle verdier rangeres lavere (det vil si at de er mer grunnleggende) enn ikke-materielle verdier (Stubager 2006:49). Som jeg har vært inne på tidligere, er det ikke nødvendigvis helt gunstig å snakke om ”ikke-materielle interesser”. Antakelig dreier det seg om holdninger som *ikke* er knyttet til interesser på samme måte som strukturelt funderte interesser. Det er derfor mer nærliggende å omtale dette som verdiorienteringer.

Verdibegrepet i seg selv er imidlertid noe ullent. Litteraturen tilbyr en mengde ulike definisjoner, og Stubager (ibid:47-52) trekker i den forbindelse frem to sentrale perspektiver. Det første av dem er det strukturelle-funksjonalistiske perspektiv, som ser verdier som eksplisitte eller implisitte oppfatninger av hva som er ønskelig - og at dette påvirker valget av mål og middel for handlinger. Videre anses verdier å være nødvendigheter i sosialt liv: ”They constitute the integrative mechanism keeping society together” (ibid:48). Det andre

verdiperspektivet er et psykologisk perspektiv, der vekten legges på individnivå fremfor verdiers funksjon i samfunnet. Rokeach (1973) hevder at verdier er stabile og dreier seg om "an enduring belief that a specific mode of conduct or end-state of existence is personally or socially preferable to an opposite or converse mode of conduct or end-state of existence" (Stubager 2006:48). Det skilles her mellom verdier som handler om ønskelige endelige mål ("terminal values") og hvordan en kan oppnå disse målene ("instrumental values") (Hitlin & Piliavin 2004:366). Også Schwartz (1994:20) forfølger det psykologiske perspektivet, og trekker frem at synet på mål og handling leder oss til ulike vurderinger og valg, at dette gjelder utover spesifikke situasjoner, og at et verdisystem formes på bakgrunn av den relative vektleggingen av verdier.

Felles for de to overordnede perspektivene ser ut til å være synet på verdier som positive og noe alle individer er innehavere av. Dette utgangspunktet passer ikke helt inn i skillelinjemodellens forutsetninger: Det normative elementet dreier seg, som nevnt, mye om oppfatninger av interesse- eller *verdimotsetninger* (Stubager 2006:51-52). Slik sett fremstår det ganske åpenbart at den relative vektleggingen av positive verdier i seg selv ikke egner seg som utgangspunkt i en modell som i større grad vektlegger konfliktaspektet. Her er det naturlig å trekke inn skillet mellom valensspørsmål og posisjonsspørsmål. Som vi har sett, er valensspørsmål saker der det råder bred enighet om målsettingen. I posisjonsspørsmål er det derimot uenighet om selve målet, slik at det oppstår holdningsmessige interessenmotsetninger. I henhold til skillelinjemodellen er det dermed posisjonsspørsmål som er relevant. Disse fanger opp konfliktaspektet som er innebygd i skillelinjemodellen, og åpner for en videre gjennomgang av de nyere holdningsdimensjonene i Norge.

3.2 Teoretisk bakteppe: Hierarki og toleranse

Som vi har sett over, tyder empiriske analyser av norske velgerdata på at de politiske stridsspørsmålene som har dukket opp de siste tiårene utgjør to separate dimensjoner - én knyttet til innvandrings- og bistandspolitikk (kalt innvandring-solidaritet) og én relatert til vektleggingen av miljøhensyn (kalt vekst-vern) (Aardal 2007a). Dette skiller seg fra arbeidene til Inglehart, som hevder at det eksisterer én MPM-dimensjon, men har likhetstrekk med Flanagans (1987) todeling av denne dimensjonen. Den teoretiske bakgrunnen for både Flanagans (ibid), Kitschelts (1994) og Stubagers (2006) studier dreier seg om holdninger til *hierarki og toleranse*. Her kan det skilles mellom de som favoriserer sosialt hierarki, en viss rangordning mellom overordnede og underordnede og respekt for autoriteter og

konvensjonelle normer ("authoritarians") - og på den andre siden de som misliker slike verdier og foretrekker personlig frihet og deltakelse og toleranse for minoriteter ("libertarians") (Flanagan 1982a:409-410; 1982b:64; 1987:1304-1305; Kitschelt 1994:9-10; Stubager 2006:52-57). Disse konseptene utgjør altså det idémessige fundamentet for frihetlig-autoritarianske verdier. De fremstår, for det første, som ikke-materialistiske *verdispørsmål* i henhold til definisjonene over, og - for det andre - ser de ut til å være posisjonsspørsmål. Men kan de politiske stridsspørsmålene som er relatert til disse konseptene henge såpass mye sammen i velgernes preferanser at de utgjør én dimensjon i Norge? I Stubagers (2006:58-60) studie operasjonaliseres frihetlig-autoritarianske verdier i form av spørsmål om industriutbygging versus miljøvern, i hvilken grad innvandring er en trussel mot nasjonal kultur og synet på straffeutmåling for voldskriminalitet. Teoretisk knyttes alle disse altså til vektleggingen av hierarki og toleranse. Som Stubager (ibid:59) selv er inne på, kan det synes noe merkelig at to såpass ulike politikkområder som miljø og innvandring kobles sammen, og kanskje særlig at spørsmålet om vekst versus vern knyttes til hierarki- og toleransebegrepene. Det hevdes her at dette kan forsvares med at en kan stille spørsmålet om hvorvidt mennesker er overordnet naturen og har rett til å dominere denne, eller om naturen har en egenverdi som må beskyttes gjennom harmonisk sameksistens. De empiriske resultatene basert på danske data indikerer at det dreier seg om én underliggende dimensjon. Imidlertid tyder altså tidligere analyser fra Norge på at dette splittes i to dimensjoner. Både innvandring-solidaritet-dimensjonen og vekst-vern-dimensjonen preges av høy reliabilitet og stabilitet (Aardal 2007a). Før vi undersøker dette videre er det imidlertid på sin plass med en kort gjennomgang av disse sakenes plass på velgernes dagsorden.

3.3 Sakenes aktualitet

Aardal (1994:228) påpeker at "[i] internasjonal valgforskning satte man søkelyset på aktuelle stridsspørsmål (issues) som styrende for folks partipreferanser". Sakenes *aktualitet* har med andre ord spilt en viktig rolle. Som vi har sett, trakk Rokkan & Lipset (1967:36) frem reformasjonen og den industrielle revolusjon som avgjørende krysningpunkter som aktualiserte de klassiske skillelinjene. Stubager (2006:36-39) hevder at endringer i hvor viktige ulike politiske saker er i velgernes bevissthet - det vil si sakenes "saliency" - kan fungere som tilsvarende krysningpunkter for nye skillelinjer. På denne måten kan man fastsette omtrent når sakene har trådd frem som gjenstand for interessekonflikter. Stubagers undersøkelse fra Danmark viser at i løpet av de siste tre tiårene er det miljø- og innvandringssaker som peker seg ut med en markant økning i viktighetsgrad i velgernes

bevissthet. Det refereres her til økt oppmerksomhet omkring miljøproblemer fra slutten av 1960-årene og den markante økningen i innvandring fra 1970- og 1980-tallet som trigger for sakenes økte aktualitet. Her kan det innskytes at det er en viss avstand mellom de makrososiale prosessene som Lipset & Rokkan (1967) refererer til, og endringer i ulike knipper av politiske stridsspørsmåls aktualitet. Det kan derfor stilles enkelte spørsmålsteget ved Stubagers analogi: Reformasjonen og den industrielle revolusjon fremstår umiddelbart som enda mer gjennomgripende prosesser enn miljøproblemer og innvandring. Likevel er selvsagt ikke sakenes "saliency" uten relevans. Tvert imot er det rimelig å anta at økt oppmerksomhet om New Politics-saker har bidratt til å øke aktualiteten disse sakene, og slik sett fungert som en form for krysningspunkt for en eventuell ny skillelinje. Det er derfor relevant å ta en kikk på disse sakenes plass i velgernes bevissthet over tid. I likhet med Stubager (2006:36-39) finner jeg det naturlig å ta utgangspunkt i miljø- og innvandringsproblemer, ikke minst fordi norsk valgforskning har vist at disse er sentrale saksområder i de nyere holdningsdimensjonene.

På spørsmål om hvilke to saker som anses som de viktigste for egen stemmegivning²⁶, indikerer dataene at både miljø og innvandring har vært blant de sentrale sakene for velgerne de siste to tiårene (tabell 3.1).

Tabell 3.1. Prosentandeler som oppgir miljø eller innvandring blant de to viktigste sakene for egen stemmegivning, 1977-2005.

År	Miljø	Innvandring
1977	10.6	-
1981	3.2	-
1985	3.1	-
1989	30.4	7.0
1993	5.7	4.2
1997	8.4	4.9
2001	6.5	2.8
2005	6.7	5.7
Gjennomsnitt	9.3	4.9*

*Note: *) Gjennomsnitt for 1989-2005.*

²⁶ Data foreligger kun for perioden 1977-2005, da dette spørsmålet ikke var inkludert i surveyene tidligere enn det.

Med bakgrunn i makrososiale utviklingstrekk er det ikke unaturlig at innvandrings spørsmål dukket opp på velgernes agenda noe senere enn miljø. Som vi ser relativt tydelig, representerte 1989-valget et vannskille for disse sakene. Miljø seilet opp som den viktigste saken for velgerne, og innvandring var for første gang nevnt av en del velgere som en viktig sak. Dette er imidlertid et eksepsjonelt tilfelle i så måte: Ved de påfølgende valgene ser det ut til at situasjonen har ”normalisert” seg. Miljø og innvandring er altså saker som absolutt spiller en rolle for mange velgeres stemmegivning, selv om disse sjelden er blant de aller viktigste sakene sett under ett. Det som likevel er verdt å merke seg, er at enkelte partier peker seg spesielt ut: I 2005 var miljø spørsmål den viktigste saken for SVs velgere, mens innvandringssaker var klart mest utslagsgivende for FrP-velgerne (Aardal 2007b:100).

3.4 Hva er egentlig innholdet? Dimensjonenes substans

Vi har sett at det normative elementet i skillelinjemodellen dreier seg om en bevisstgjøring rundt politiske holdninger, enten dette er relatert til materielle behov og ønsker eller mer eksplisitte verdispørsmål. Men hva er egentlig det konkrete innholdet i de to nyere holdningsdimensjonene? Når det gjelder innvandring-solidaritet, har jeg allerede vært inne på at denne dimensjonen har endret seg noe innholdsmessig opp gjennom årene. Frem til 1989 dreide spørsmålene seg først og fremst om standpunkt til omfanget av sosiale reformer, trygder og trygdemisbruk. Også holdninger til likestilling mellom kjønnene, kjønnskvotering og barnehageutbygging har ved enkelte anledninger vært inkludert. I tillegg har holdninger til bistand til utviklingsland vært med i surveyene i hele perioden fra 1969 til 2005. Ettersom saker tilknyttet innvandring og innvandrernes posisjon i samfunnet ble aktualisert, dukket det opp spørsmål om dette fra og med 1989. Siden den gang har innvandrings spørsmål utgjort hoveddelen av dimensjonen.

Når det gjelder vekst-vern-dimensjonen, har denne hele tiden fungert som et uttrykk for synet på miljø og energi, med prioritering av økonomisk vekst satt opp mot vern av miljøet. En del av spørsmålene har vært knyttet til mer dagsaktuelle saker, som vassdragsutbygging, energisparing og olje- og gassproduksjon, mens andre har vært av mer generell karakter og over lange tidsrom.

3.5 Én eller to ny politikk-dimensjoner?

Underproblemstillingen for dette analysekapitlet lyder som følger: *Hvor mange ny politikk-dimensjoner finnes i Norge?* I kapittel 2 ble det redegjort for at jeg ikke har funnet det nødvendig å replisere tidligere faktoranalyser av holdninger til stridsspørsmål. Som Berglund (2004:180) påpeker, er det imidlertid flere elementer enn korrelasjonsmønstre en bør ta hensyn til ved vurdering av indekser. Dermed skulle det være mulig å undersøke underproblemstillingen på andre måter. To ulike fremgangsmåter synes å være mest relevante. For det første dimensjonenes reliabilitet, der Cronbachs alfa er et relevant mål (Skog 2004:95-98). For det andre vil jeg se nærmere på dimensjonenes forhold til eksterne faktorer: Sammenhengen mellom dimensjonene, forholdet til relevante bakgrunnsvariabler og forholdet til partiene. Som så ofte ellers, er det viktig å være oppmerksom på at resultater fra slike analyser ikke representerer noe fasitsvar. Dette vil hele tiden være en vurdering der både substansielle, empiriske og teoretiske kriterier spiller inn. Jeg vil derfor supplere de statistiske analysene med noen teoretiske betraktninger mot slutten av kapitlet. La oss imidlertid først ta en titt på reliabiliteten.

Dimensjonenes indre konsistens

Jeg vil her sammenligne verdier for en sammenslått dimensjon, med indikatorer fra både innvandring-solidaritet- og vekst-vern-dimensjonen, med de to dimensjonene separat. Den sammenslåtte dimensjonen kalles for "ny politikk" (jfr. "New Politics"). Cronbachs alfa vil kunne si noe om den sammenslåtte dimensjonen har tilstrekkelig indre konsistens til at det kan argumenteres for at den bør benyttes videre i analysen. Fordi dette målet er sensitivt for antallet indikatorer, angir tabell 3.2 både alfa og antall indikatorer²⁷. Som det fremgår av tabellen, varierer verdiene for den sammenslåtte dimensjonen mellom .50 og .73. Hair m.fl. (1998:264) trekker frem at den generelle nedre grense for akseptable verdier er .70, selv om det må tas substansielle og teoretiske hensyn i tillegg til de rent statistiske.

Tabell 3.2. Indre konsistens for holdningsdimensjonene i utvalgte år. Reliabilitetsanalyse. Cronbachs alfa.

År	Innvandring-solidaritet	Vekst-vern	Ny politikk
1989	.81 (5)	.57 (5)	.73 (8)
2001	.74 (5)	.64 (5)	.61 (8)
2005	.76 (4)	.71 (5)	.50 (6)

Note: Antall indikatorer i parentes.

²⁷ Se appendiks C for Cronbachs alfa for øvrige dimensjoner og øvrige år.

Gitt poengene over, skulle en forvente at alfaene for ny politikk-dimensjonen burde vært høyere enn for dimensjonene som består av færre indikatorer, dersom det er tale om høy grad av indre konsistens. Med unntak av 1989 er de imidlertid en del lavere. Dette tyder på at den sammenslåtte dimensjonen ikke har spesielt høy grad av indre konsistens sammenlignet med de separate dimensjonene. Verdiene er imidlertid ikke avskrekkende lave, slik at det er for tidlig å trekke noen konklusjon i henhold til underproblemstillingen.

Dimensjonenes ytre konsistens

Jeg vil derfor undersøke dette ytterligere gjennom å se på ytre konsistens, det vil si en ekstern validering av dimensjonene: Hvordan forholder dimensjonene seg (1) til hverandre, (2) til relevante bakgrunnsvariabler og (3) til partipreferanse? Eventuelle sammenhenger mellom dimensjonene vil kunne gi oss ytterligere indikasjoner på om det er statistisk grunnlag for å betrakte New Politics-sakene som én underliggende dimensjon. Jeg har valgt å se på bivariate korrelasjoner mellom ulike dimensjoner. Aardal (2007a:72) påpeker at man ”ved tidligere valg har (...) funnet en kobling mellom innvandring-solidaritet-dimensjonen og vekst-vern-dimensjonen (...) der (...) innvandringsskeptiske holdninger [kombineres med] prioritering av vekst”. Det har også funnet sted en viss tilnærming mellom holdninger på dimensjonene innvandring-solidaritet og religiøs-sekulær det siste tiåret (ibid:72-74). I tillegg til disse to koblingene inkluderer jeg de andre kombinasjonene som involverer de to nyere og de to eldre dimensjonene.

Tabell 3.3 indikerer et interessant mønster. Sammenhengen mellom innvandring-solidaritet og vekst-vern er tilstedeværende gjennom hele perioden, men det er ingen tegn til at denne blir sterkere (snarere tvert imot). Dette betyr at liberale holdninger til innvandring henger sammen med miljøvernorientering, og at det er stabilt over tid. Vi ser også at sammenhengen mellom innvandring-solidaritet og offentlig-privat er relativt svak og totalt sett synkende. Innvandring-solidaritet og religiøs-sekulær har relativt lave korrelasjoner i begynnelsen av perioden, men øker i 2001 og særlig i 2005. Som Aardal (ibid:73-74) påpeker, kan dette henge sammen med innvandringsdebattens økende religiøse fokus og FrPs orientering i retning religiøse velgere, slik at innvandringsskepsis henger sammen med kristenmoraliske standpunkter. Ellers ser vi en viss sammenheng mellom vekst-vern og offentlig-privat, der økonomiske venstreorientering henger noe sammen med prioritering av miljøvern. Imidlertid er ikke denne sammenhengen spesielt sterk. Dette bekrefter tidligere funn om at både innvandring-solidaritet og vekst-vern går på tvers av den tradisjonelle høyre-

venstredimensjonen (jfr. *ibid*:93-95). Det faktum at innvandring-solidaritet er like sterkt koblet til religiøs-sekulær som til vekst-vern de siste årene, gjør at dette i seg selv ikke taler for å slå sammen dimensjonene.

Tabell 3.3. Sammenhengen mellom utvalgte holdningsdimensjoner. 1989-2005. Bivariate korrelasjoner (Pearsons R).

	1989	1993	1997	2001	2005
Innvandring-solidaritet x vekst-vern	.439	.441	.310	.283	.366
Innvandring-solidaritet x offentlig-privat	-.175	-.063*	-.057*	-.052*	-.116
Innvandring-solidaritet x religiøs-sekulær	.103	.234	.192	.273	.376
Vekst-vern x offentlig-privat	-.238	-.125	-.214	-.263	-.238
Vekst-vern x religiøs-sekulær	.034**	.097	-.014**	.008**	.192
N	2195	2194	2055	2052	2012

*Note: *) Ikke signifikant på 1-prosentnivå. **) Ikke signifikant på 5-prosentnivå. Den øverste kombinasjonen er markert med fet skrift, siden det er disse to dimensjonene som er sentrale i denne analysedelen.*

La oss imidlertid gå videre med den eksterne valideringen. Jeg har her valgt å trekke inn forholdet til det empiriske elementet (bakgrunnsvariabler). Analysen begrenses til variabler som ofte trekkes frem som relevante for å forklare posisjonering på ny politikk-dimensjonene, nemlig utdanning, kjønn og alder. Andre sentrale forklaringsvariabler i valgforskningen, som klassiske sosioøkonomiske og territoriale-kulturelle variabler, vil først inkluderes senere i analysen. En slik multivariat analyse med alle relevante kontrollvariabler er ikke nødvendig på det nåværende tidspunkt, fordi poenget her er å få et første, relativt nedstrippet inntrykk av situasjonen. Jeg har imidlertid valgt å trekke inn alle de fire holdningsdimensjonene. Det mest essensielle er å undersøke forskjeller og likheter mellom innvandring-solidaritet og vekst-vern, mens de to øvrige fungerer som sammenligningsgrunnlag.

Tabell 3.4 avslører flere trekk som det kan være verdt å merke seg. For det første er sammenhengen mellom utdanningsnivå og innvandring-solidaritet sterk sammenlignet med de andre dimensjonene, mens det er kjønn som har sterkest sammenheng med holdninger tilknyttet vekst-vern-dimensjonen. Utdanning har også signifikante korrelasjoner med vekst-vern, men i klart minkende grad. Sett opp mot Aardals (1993:245-249) funn kan dette tyde på at utdanningsskillet i miljøpolitikken er i ferd med å viskes ut. Alder ser ut til å ha en viss innvirkning på innvandring-solidaritet, og noe mindre hva gjelder vekst-vern. Ellers er det

verdt å merke seg de vedvarende høye korrelasjonene mellom alder og religiøs-sekulær-dimensjonen, selv om dette kanskje ikke burde være spesielt overraskende. Denne dimensjonen har også en viss sammenheng med utdanningsvariabelen. Offentlig-privat har jevnt over relativt lave korrelasjoner med de tre bakgrunnsvariablene. Også disse resultatene heller noe i retning av at det ikke er gunstig å slå sammen dimensjonene: Forholdet til de inkluderte bakgrunnsvariablene er ganske ulikt, og dermed er det mye som tyder på at de ikke kan inngå i en felles ny politikk-dimensjon med forankring i utdanningsnivå (jfr. hovedproblemstillingen).

Tabell 3.4. Sammenhengen mellom holdningsdimensjonene og utvalgte bakgrunnsvariabler. 1989-2005. Bivariate korrelasjoner (Pearsons R).

År	Utdanning				Kjønn				Alder				N
	I-S	V-V	O-P	R-S	I-S	V-V	O-P	R-S	I-S	V-V	O-P	R-S	
1989	.378	.228	.164	.183	-.015**	.086	-.162	-.092	-.174	-.133	-.002**	-.355	2174
1993	.347	.245	.153	.257	.006**	.073	-.141	-.057	-.209	-.155	.025**	-.283	2183
1997	.341	.179	.149	.159	.054*	.195	-.113	-.082	-.165	-.124	-.128	-.327	2036
2001	.362	.129	.126	.161	.064	.245	-.135	-.046*	-.205	-.114	-.171	-.367	2039
2005	.386	.127	.044**	.201	.046*	.251	-.107	.009**	-.187	-.161	-.178	-.355	2012

Note: I-S = Innvandring-solidaritet, V-V = Vekst-vern, O-P = Offentlig-privat, R-S = Religiøs-sekulær.
*) Ikke signifikant på 1-prosentnivå. **) Ikke signifikant på 5-prosentnivå.

Som en siste delanalyse trekkes imidlertid inn det institusjonelle elementet i skillelinjemodellen, nemlig de politiske partiene. Det avgjørende her vil være hvordan velgerne fordeler seg på innvandring-solidaritet-dimensjonen sammenlignet med vekst-vern-dimensjonen. Tabell 3.5 indikerer et noe blandet mønster. Det tydeligste inntrykket er at begge dimensjonene skiller klart mellom FrP og SV (og til en viss grad Venstre). Slik sett skisserer dette et landskap med to klare motpoler.

Tabell 3.5. Velgernes gjennomsnittlige posisjoner. 1989-2005 sett under ett. Avvik fra gjennomsnitt.

Parti	Gjennomsnitt	FrP	H	Ap	Sp	KrF	V	SV
Innvandring-solidaritet	9.46	-4.41	-0.29	-0.23	-0.75	.038	1.95	3.35
Vekst-vern	10.31	-2.19	-2.20	-1.19	0.28	0.38	1.81	2.90
Ny politikk	9.88	3.30	-1.16	-0.71	-0.23	0.38	1.88	3.13

Note: Alle skalaer varierer mellom 0 og 20. Lavere/høyere verdier indikerer hhv. mer restriktive/liberale holdninger til innvandring (innvandring-solidaritet), prioritering av vekst/vern (vekst-vern) og kombinasjonen av disse (ny politikk).

Verdiene for Høyre forstyrrer imidlertid dette bildet i særlig grad. Velgerne ligger tett opptil gjennomsnittet når det gjelder innvandring-solidaritet, men heller samtidig like langt i retning vekstorientering som FrP. Også for Ap sin del orienterer velgerne seg betydelig mer mot vekstsiden i miljøpolitikken enn de gjør mot den restriktive siden på innvandring-solidaritet-dimensjonen. Det er også enkelte merkbare forskjeller mellom dimensjonene når det gjelder Sp. Partiet preges av en viss orientering mot miljøvern, samtidig som man er noe restriktive med hensyn til innvandringsspørsmål. Interessant nok har KrFs velgere det samme gjennomsnittet på begge dimensjoner. Vi ser også en viktig forskjell mellom de to dimensjonene i forhold til partienes avstander til hverandre. En kan riktignok ikke sammenligne tallene for de to dimensjonene direkte, fordi substansen er forskjellig, men polariseringsgraden er likevel såpass ulik at det gir en viss mening å tolke det i den retningen. Innvandring-solidaritet er nemlig klart mer polarisert enn vekst-vern: Mens de mest ytterliggående gjennomsnittene er på 5.05 (FrP) og 12.81 (SV) på innvandring-solidaritet-dimensjonen, er de på rundt 8.12 (Høyre og FrP) og 13.21 (SV) på vekst-vern dimensjonen. Dette gir en polarisering mellom ytterpartiene på 7.76 (innvandring-solidaritet) og 5.09 (vekst-vern).

På den ene siden ser vi altså et visst mønster hva gjelder ytterpartiene. FrP plasserer seg tydelig på den innvandrings skeptiske og vekstorienterte siden, og fremstår som en klar motpol i forhold til de innvandringsliberale og verneorienterte SV (og Venstre). På den andre siden har vi sett at flere faktorer taler for at mønsteret er relativt komplekst. Det kan dermed hevdes at det heller ikke her finnes åpenbare argumenter for at en bør betrakte "New Politics" som én dimensjon.

3.6 Norge: To ny politikk-dimensjoner

Til sammen peker resultatene fra dette kapitel i retning av at vi ikke har å gjøre med én ny politikk-dimensjon i Norge. Den siste delanalysen med partienes posisjoner indikerer riktignok et relativt likt mønster for ytterpartiene på innvandring-solidaritet- og vekst-vern-dimensjonene, men også her er det forskjeller - både med tanke på variasjon for midtpartiens del og den ulike graden av polarisering. Resultatene fra de andre delanalysene tyder på at det ikke er tilstrekkelig sammenheng til at det statistisk kan argumenteres for en sammenslåing. Særlig utslagsgivende her er forholdet til utdanningsvariabelen. Dette bør være langt mer sammenfallende dersom en skal betrakte New Politics-sakene som én underliggende

dimensjon - som i så fall ville kunnet utgjøre det normative elementet i en eventuell ny skillelinje.

Dette hindrer oss selvsagt ikke å gå videre i retning av hovedproblemstillingen. Det betyr bare at mønsteret i norske velgeres holdninger er relativt komplekst, og skiller seg noe fra mønsteret som Stubager (2006) mener å finne i Danmark. Ut fra skillelinjelitteraturen omhandlende disse to landene bør ikke dette komme som noen stor overraskelse. Det synes ikke som noen selvfølge at politikkområdene, som hovedsakelig dreier seg om henholdsvis innvandring og miljø, skal følge et klart, felles mønster på velgerplanet. Dette ser det heller ikke ut til å gjøre i Norge. Analysene over gir likevel muligheten til å se for seg en kobling mellom det empiriske og det normative elementet i skillelinjemodellen i form av innvandring-solidaritet-dimensjonen. Spesielt denne dimensjonens tilsynelatende tilknytning til utdanningsnivå gjør det naturlig å benytte den videre i analysen.

Det kan dermed stilles enkelte spørsmålstepp ved Stubagers (ibid:59) teoretiske argumenter om at begge ny politikk-dimensjonene kan relateres til det samme teoretiske konseptet. Innvandring-solidaritet-dimensjonen kan hevdes å ha en mer naturlig kobling til perspektivene om hierarki og toleranse enn vekst-vern-dimensjonen har. Mens innvandring-solidaritet i stor grad handler om menneskers forhold til og syn på hverandre (relatert til hierarki og toleranse), finnes det ikke nødvendigvis finnes noen klar lenke mellom dette og menneskers forhold til naturen. Man kan for eksempel se for seg et restriktivt eller skeptisk syn på innvandring kombinert med miljøvernorientering. Dette er ikke en utenkelig kobling i forbindelse med bevegelser med et konservativt eller nasjonalistisk utgangspunkt kombinert med et romantiserende forhold til naturen. Aardal (1993:19) trekker frem at det organiserte naturvernet opplevde en vekstperiode i Norge i 1930-årene, der ”flere av de ledende i fredningsarbeidet var (...) offiserer”. Uten at det er intensjonen å tillegge norske offiserer på 1930-tallet spesielle holdninger, understreker dette poenget om at en teoretisk kobling mellom syn på henholdsvis innvandring og miljø ikke nødvendigvis er gunstig, enten det er i møte med teoretiske, substansielle eller empiriske argumenter. Ut fra denne diskusjonen, og de empiriske indikasjonene på de foregående sidene, vil jeg derfor trekke frem innvandring-solidaritet-dimensjonen som det relevante normative elementet i en eventuell ny skillelinje med forankring i utdanningsnivå. Det er dermed på tide å gå videre i analysen, og i sammenheng med skillelinjemodellen trekke inn forholdet mellom det normative og det empiriske elementet.

KAPITTEL 4

UTDANNING OG INNVANDRING-SOLIDARITET

Fra analysene over så vi at utdanningsnivå har ulik betydning for de to ny politikk-dimensjonene, der dette er langt viktigere for holdninger til innvandring-solidaritet- enn til vekst-vern-dimensjonen. Dette var imidlertid kun enkle, bivariate analyser som ikke tok hensyn til andre bakgrunnsvariabler som kan tenkes å være relevante. Neste steg i analysen blir derfor å besvare følgende underproblemstilling: *I hvilken grad, og på hvilken måte, har utdanning betydning for holdningsdimensjonene?* Med bakgrunn i funnene så langt, er det grunn til å fremheve innvandring-solidaritet spesielt, mens de øvrige dimensjonene vil fungere som kontroll. Før vi går løs på analysen, er det imidlertid relevant å trekke inn noen teoretiske perspektiver som tar for seg hvordan utdanning kan påvirke politiske holdninger.

4.1 Utdanningseffekter

Det finnes i hovedsak tre hovedperspektiver for utdanningens effekt på holdninger tilknyttet den frihetlig-autoritarianske dimensjonen: Direkte effekter, allokeringseffekter og spuriøse effekter. Jeg vil ikke gjøre noe forsøk på en uttømmende forklaring av disse, men heller skissere noen hovedtrekk basert på Stubagers (2006:67-82) redegjørelse og diskusjon.

Direkte effekt-forklaringene kan deles inn i tre ulike teorier: En kognitiv-, en psykososial- og en sosialiseringsmodell. Innenfor (1) den *kognitive* modellen er hovedtanken at utdanning virker gjennom de mellomliggende faktorene kunnskap og kognitiv sofistikasjon. Når disse øker, vil toleransen for ulike typer minoriteter øke, fordi en da kjenner bedre til variasjoner mellom mennesker og kulturer. I tillegg ser en for seg at økt kognitiv sofistikasjon gir bedre egenskaper i forhold til prinsipiell tenkning, uavhengig av enhver spesifikk situasjon - og at dette fører til mer liberale holdninger. Mekanismene ved en slik prosess er riktignok uklare. Likevel tyder en del av empirien på området på at utdanning er positivt relatert til både kunnskap og kognitivt sofistikasjon. Den (2) *psykososiale* modellen vektlegger følelsen av sosial mestring, sikkerhet og tillit. Ideen er at utdanning fremmer den psykologiske trygghetsfølelsen, og at mennesker som har en slik følelse lettere takler avvik fra deres egen livsstil - og derfor har mer tolerante holdninger. Tillit, både til andre mennesker og til politikere og det politiske system, blir også trukket fram som mellomliggende variabler i

forholdet mellom utdanning og toleranse. (3) *Sosialiseringmodellen* peker på overføring og internalisering av verdier gjennom utdanningen. Slik sett er dette den mest "direkte" effekten, ved at "the libertarian values are simply transmitted to those who happen to enrol in educational institutions" (ibid:73). Til dels bygger modellen på Ingleharts (1977) generasjonsperspektiver: Internaliseringen av verdier skjer på et relativt tidlig stadium (slutten av tenårene og begynnelsen av 20-årene), og de vil derfor i stor grad fastholdes gjennom livet. Mange av forskerne innenfor denne tradisjonen legger vekt på at utdanningseffekten ikke bare avhenger av lengde på utdanningen, men også hvilken *type* utdanning det er snakk om. Det blir hevdet at visse typer utdanning fremmer visse typer holdninger. Jeg vil ikke forfølge dette videre nå, men kommer tilbake til problematikken i forhold til nivå og type utdanning under. Først vil jeg skissere de to andre hovedforklaringene for utdanningseffekter.

Mens de forrige perspektivene legger vekt hvordan utdanningen i seg selv påvirker frihetlig-autoritarianske verdier, fokuserer *allokeringseffekt*forklaringene på utdanning i samband med strukturelle variabler. Det blir således hevdet at utdanning er en klassevariabel som henger nøye sammen med lønnsinntekt og posisjon på arbeidsmarkedet. Dette lenkes til frihetlig-autoritarianske verdier basert på ideen om relativ deprivasjon²⁸: Lav sosioøkonomisk status gir lavere grad av toleranse, til dels grunnet en oppfatning av konkurranse fra etniske minoriteter (jfr. tendenser til at arbeidere stemmer på høyre-radikale partier).

Som man skulle tro ut fra betegnelsen, hevdes det innenfor *spuriøs effekt*-forklaringene at utdanning kan ha en effekt på verdier, men at denne ikke er kausal. Isteden forårsakes effekten av bakenforliggende variabler, især relatert til oppvekstvilkår. Dermed har verdidannelsen hos mennesker allerede funnet sted *før* de begynner på sin utdannelse, og det er heller slik at utdanningen velges på bakgrunn av allerede internaliserte verdier.

Jeg vil ikke gå i detaljer på Stubagers (2006:107-114) empiriske testing av utdanningseffekter, men henvise til at de i all hovedsak gir støtte til direkte effekt-forklaringene. Betydningen av klasse (allokeringseffekter) og oppvekstvilkår (spuriøse effekter) for frihetlig-autoritarianske verdier er ikke signifikant. Han finner sterkest belegg for sosialiseringmodellen, ved at både lengde og type utdanning virker inn (mer om dette under). På grunn av begrensninger i datamaterialet får jeg i hovedsak ikke testet for de ulike

²⁸ Deprivasjon kan kort oppsummeres som en følelse av urettferdighet. Relativ deprivasjon dreier seg om hvorvidt "et individ eller en gruppe oppfatter sin relative posisjon i forhold til andre individer eller grupper som utilfredsstillende" (Østerud m.fl. 1997:42).

effektforklaringene. Det vil dog være mulig å vurdere analysen opp mot allokeringperspektivet, fordi jeg har med sosioøkonomiske variabler.

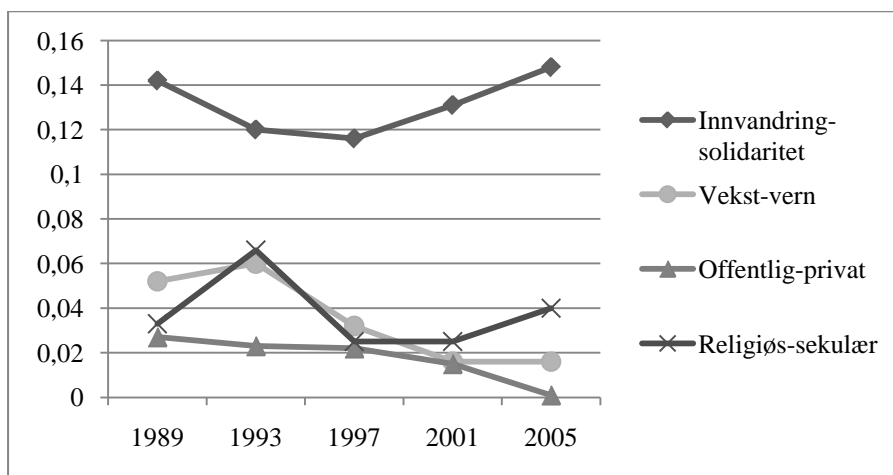
4.2 Utdanning: Betydning for holdninger?

Generelt er det rimelig å forvente at utdanning har betydning for politiske holdninger. I innledingskapitlet var jeg inne på at økt utdanning gjerne trekkes frem som et sentralt element i endringene i vestlige samfunn i løpet av det seneste halve århundret, og at dette har konsekvenser for velgeratferden. Stubagers (ibid:107-114) funn peker klart i retning av at utdanning har betydning, ved sosialiserende effekter gir bestemte holdninger knyttet til den frihetlig-autoritarianske verdidimensjonen. Det forventes derfor at utdanning har betydning for innvandring-solidaritet-dimensjonen, og i mindre grad for de andre dimensjonene (H_1). Videre forventes det, også her på linje med Stubagers (ibid) indikasjoner, at høy utdanning øker sannsynligheten for å inneha liberale holdninger langs denne dimensjonen (H_2). Til sist forventes det, i tråd med generasjonsrelaterte hypoteser, at begge disse tendensene vil bli tydeligere i løpet av perioden (H_3).

Som i de foregående analysene, vil jeg forholde meg til de fire holdningsdimensjonene som tidligere norske studier har vist til som de mest sentrale: Innvandring-solidaritet, vekst-vern, offentlig-privat og religiøs-sekulær. På bakgrunn av indikasjonene fra kapittel 3, er førstnevnte den mest sentrale i denne sammenheng, mens de andre tas med som sammenligningsgrunnlag. Jeg vil fokusere på to faktorer: Modellenes forklaringskraft (R^2) og regresjonskoeffisientene. Til sammen skulle disse kunne fortelle oss hvilken relevans ulike bakgrunnsvariabler har for plassering på de forskjellige holdningsdimensjonene, og mer spesifikt hvilken selvstendig betydning utdanningsnivå har. Jeg vil først utføre bivariate analyser som tar for seg utdanningens forklaringskraft for de forskjellige dimensjonene, slik at det er mulig å få et inntrykk av i hvilken grad innvandring-solidaritet skiller seg ut. Deretter kobler jeg inn kontrollvariablene i en multivariat analyse, hvor fokuset ligger på koeffisientenes styrke og retning.

Her er vi såpass heldige at noe av dette allerede er gjort tidligere i oppgaven, og det er derfor ikke nødvendig å gjennomføre på nytt. De bivariate analysene i tabell 3.3 viste at innvandring-solidaritet skilte seg ut som den dimensjonen med klart sterkest sammenheng med utdanningsnivå. Figur 4.1 utdyper dette noe, og andelene forklart varians viser at tre tydelige hovedtendenser gjør seg gjeldende. For det første er innvandring-solidaritet, som

forventet klart viktigst. Andelen forklart varians for utdanning svarer for mellom ca. 12 % og ca. 15 % av variansen til denne dimensjonen, og øker jevnt fra og med 1997. For det andre er tallene betydelig lavere for de to klassiske dimensjonene - offentlig-privat og religiøs-sekulær. Som vi ser, er utdanning så å si helt uten betydning for offentlig-privat i 2005. Mønsteret er noe mer varierende for religiøs-sekulær-dimensjonen, men tallene er uansett såpass lave det ikke er nødvendig å kommentere dette videre. Teoretisk er dette viktige poenger, fordi vi ser en klar forskjell mellom "Old Politics" og "New Politics" i forholdet til utdanningsvariabelen. Dette gjelder, for det tredje, imidlertid ikke vekst-vern. Her er betydningen synkende fra 1993, noe som understreker poenget i kapittel 3 om at de to politikk-dimensjonene skiller seg tydelig fra hverandre med hensyn til utdanning. Foreløpig indikerer dette at det finnes en klar forbindelse mellom skillelinjemodellens empiriske og normative elementer, og at denne forbindelsens karakter er i henhold til H_1 om utdanningens betydning for innvandring-solidaritet-dimensjonen.

Figur 4.1. Utdanningsnivåets betydning for plassering på holdningsdimensjonene. 1989-2005. Bivariat lineær regresjon. Andel forklart varians (justert R^2).

Som nevnt over, er den naturlige veien videre å inkludere de omtalte kontrollvariablene, slik at det er mulig å identifisere utdanningens unike betydning. Figur A.1 (appendiks) viser endringer i forklart varians fra en modell med kontrollvariablene til en modell som også inkluderer utdanning. Her bekreftes, i det store og det hele, funnene over. Vi kan ane en viss ustabilitet for innvandring-solidaritet, da først og fremst på grunn av det svake utslaget i 1993. De nesten identiske tallene for det første valget (1989) og det siste valget (2005) indikerer imidlertid en viss stabilitet totalt sett. I tillegg er det verdt å legge merke til at selv i 1993, da utslaget var en god del lavere enn for de andre årene, var det høyere enn for de andre dimensjonene. Som i den bivariante analysen, er utdanningens betydning for vekst-vern

og offentlig-privat synkende - og også her tilnærmet ingen betydning for sistnevnte i 2005. Man kan ane en viss oppadgående trend for religiøs-sekulær, men nok er det såpass lave utslag at dette ikke har noen særlig relevans.

Tabell 4.1 gir en ytterligere bekreftelse av dette inntrykket. Her er det kjørt multivariate, lineære regresjonsanalyser, som sørger for identifisering av variablenes unike effekt og retningen til disse. Fordi innvandring-solidaritet er den primære dimensjonen for analysen, mens de øvrige dimensjonene er ment å fungere som grunnlag for kontroll og sammenligning, gjengis kun tabellen for denne dimensjonen her.

Tabell 4.1. Bakgrunnsvariablenes effekter på innvandring-solidaritet-dimensjonen, 1989-2005. Multivariat lineær regresjon. Ustandardiserte og standardiserte regresjonskoeffisienter.

Bakgrunnsvariabler	1989		1993		1997		2001		2005	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
Region	.183	.060	.116	.038	.071	.024	-.204	-.067	-.079	-.027
Bostedstetthet	.190	.056	.227	.066	.173	.046	.143	.044	.280	.094
Religiøs aktivitet	.372	.079	.287	.057	.277	.059	.042	.009	.011	.003
Yrke	.208	.073	.402	.069	.088	.030	.337	.064	.509	.105
Inntekt	.778	.100	.451	.074	.440	.070	.403	.064	.311	.053
Sektor	1.218	.118	.853	.086	.415	.042	.457	.045	.207	.011
Fagorganisering	-.395	-.045	-.218	-.028	-.404	-.042	-.078	-.008	-.736	-.083
Kjønn	.132	.013	-.303	-.031	.334	.035	.324	.033	.424	.046
Alder	-.028	-.089	-.029	-.089	-.031	-.096	-.033	-.100	-.034	-.108
Utdanning	1.466	.313	1.129	.254	1.352	.294	1.574	.331	1.270	.312
N	1802		1465		1588		1488		1605	

Note: Standardiserte koeffisienter merket med fet skrift er signifikante på 1-prosentsnivå.

Som det fremgår av tabellen, har utdanning en relativt sterk, signifikant effekt på innvandring-solidaritet-dimensjonen gjennom hele perioden. Koeffisientenes positive fortegn indikerer at høyt utdannende har klart mer liberale holdninger langs denne dimensjonen enn lavt utdannende. Dette er i tråd med hypotesen. De før-industrielle variablene, relatert til geografi og religion, har imidlertid liten relevans. De industrielle eller sosioøkonomiske variablene har en viss innflytelse i begynnelsen av perioden, men effekten av disse blir totalt sett lavere frem mot 2005. At utdanning holder seg stabilt, mens sosioøkonomiske faktorer har liten og til dels synkende betydning, er selvsagt et interessant trekk i seg selv. Dette gjelder ikke minst fordi det ser ut til å gå noe på tvers av Ingleharts (1984:32-33) hypotese om at den tradisjonelle arbeiderklassen tiltrekkes av nye høyrepartier som forfekter innvandringsskeptiske holdninger. Man skulle således tenke seg sterkere effekter for

eksempelvis yrke og inntekt. Imidlertid er partivalg ennå ikke trukket inn i analysen, slik at dette funnet kun gjelder i forhold til holdninger, og slik sett må ses på med sterke forbehold. Når det gjelder de postindustrielle variablene, ser vi at kjønn ikke er signifikant, mens alder har en viss signifikant effekt. Det negative fortegnet indikerer at yngre velgere innehar noe mer liberale holdninger enn eldre velgere, men de relativt lave koeffisientverdiene gjør at videre omtale av dette ikke er spesielt relevant.

Videre er det klart at kjønn, alder og utdanning er variablene med sterkest signifikant effekt på vekst-vern-dimensjonen (tabell A.1, appendiks). Førstnevnte har mest merkbart utslag og er også økende gjennom perioden, og dette indikerer at kvinner gjennomsnittlig og i økende grad prioriterer miljøvern høyere enn menn. Imidlertid er tallene lavere enn for de mest utslagsgivende variablene på andre dimensjoner. Den noe økende effekten til alder gir en viss støtte til generasjonsrelaterte hypoteser (jfr. Inglehart 1977;1984), men tendensen er ikke veldig klar. Utdanning ser ut til å få mindre betydning over tid. Dette understreker tidligere poenger om at det ikke er gunstig å se de to ny politikk-dimensjonene i sammenheng i forhold til en eventuell ny skillelinje.

En lignende tendens ser vi klart og tydelig i forbindelse med offentlig-privat-dimensjonen, der effekten av utdanning har skrumpet inn til nær null ved det seneste analyserte valget (tabell A.2, appendiks). Imidlertid har de sosioøkonomiske variablene en vedvarende betydning for denne dimensjonen, og i særlig grad sektortilknytning. Dette må sies å bekrefte resonnementene over om at effektene av utdanning i mindre og mindre grad henger sammen med tradisjonelle, sosioøkonomiske faktorer - og heller fungerer som en selvstendig faktor (se også Berglund 2007; Knutsen 2004). Når det gjelder kjønn, ser vi at effektene er signifikante, men ikke spesielt høye og faktisk avtagende totalt sett. Dette tilsier at kvinners holdningsmessige venstredreining er svært moderat sammenlignet med menns, og at forskjellene har blitt noe mindre over tid (dette er for øvrig i tråd med funnene til Aardal & Narud (2007), selv om disse først og fremst fokuserer på partivalg). Effektene til alder går motsatt vei, ved at yngre velgere ser ut til å ha blitt noe mer venstreorienterte det siste tiåret.

Når det gjelder religiøs-sekulær-dimensjonen, er effektene til utdanning signifikante i 1993, 2001 og 2005 (tabell A.3, appendiks). Effektene er riktignok relativt lave, men det kan muligens spores en tendens til at høyt utdannede i økende grad inntar sekulære standpunkter. De mest utslagsgivende variablene er, ikke overraskende, religiøs aktivitet og alder. Eldre,

religiøst aktive er altså mest tilbøyelige til å innta de mest moralsk-religiøse standpunktene (sic!).

4.3 Innvandring-solidaritet: Et utdanningsmessig fundament

Disse analysene har etablert et hovedmønster som tilsier at hypotesene til en viss grad er bekreftet: Utdanning forklarer variansen til, og har langt sterkere effekter langs denne dimensjonen, enn andre relevante bakgrunnsvariabler. Dette gjelder sammenlignet med de tre andre hoveddimensjonene i norsk politikk, og det gjelder stabilt over tid. Den klare tendensen er at økning i utdanningsnivå øker sannsynligheten for å inneha liberale holdninger. Den siste hypotesen, om at tendensene vil øke over tid, ser imidlertid ikke ut til å stemme. Uten at det er empirisk dekning for det her, kan det spekuleres i at det fant sted endringer før 1989, og at situasjonen deretter har stabilisert seg noe.

Ellers er resultatene som forventet ut fra faglitteraturen: Sosioøkonomiske variabler øver stadig sterkest innflytelse på offentlig-privat-dimensjonen, religiøs aktivitet og alder er de viktigste faktorene for holdninger tilknyttet den religiøs-sekulære dimensjonen, mens kjønn er den mest sentrale forklaringsvariabelen hva gjelder prioritering av miljøvern kontra økonomisk vekst. Flere av disse resultatene er med andre ord bekræftelser av tidligere studier. Likevel er de nødvendige for å foreta valide sammenligninger og utøve kontroll, og - ikke minst - som et ledd i analysen i henhold til skillelinjemodellen. Etableringen av det utdanningsmessige fundamentet for holdninger til innvandring-solidaritet-dimensjonen gjør at forbindelsen mellom det empiriske og det normative elementet er på plass. Det er dermed på tide å gå videre i retning den fulle modellen. Jeg vil derfor inkludere det siste elementet: Partivalg.

KAPITTEL 5

UTDANNING OG PARTIVALG

Inkluderingen av partivalgvariabelen innebærer at jeg i dette kapitlet vil se på forbindelsen mellom det empiriske og det institusjonelle elementet i skillelinjemodellen: *I hvilken grad, og på hvilken måte, har utdanning betydning for partivalg?* Som jeg var inne på innledningsvis, er atferd knyttet til stemmegivning på partier vitalt i forklaringsmodeller for velgeratferd. Det er ikke innenfor oppgavens rammer med en lengre redegjørelse og diskusjon av politiske partiers virke og funksjon. Likevel må det nevnes at partienes og partisystemenes opphav er helt sentralt i Lipset & Rokkans (1967) modeller og påfølgende studier som har søkt å forklare ulike aspekter ved velgeratferden. Som Stubager (2006:203) påpeker, bringer partiene velgernes interesser og verdier inn på den politiske arenaen, og ”perform the vital task of providing ‘linkage’, that is, providing the interconnections between the mass opinion and public decisions”. Institusjonalisering i form av partier er da også det sentrale i skillelinjemodellens tredje element.

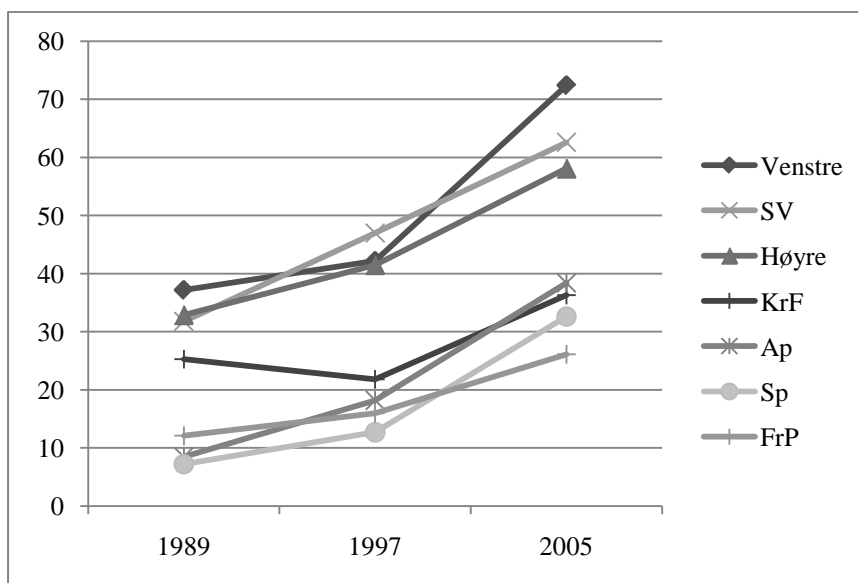
Generelt har forholdet mellom dette elementet og det empiriske elementet lenge stått sentralt i valgforskningen. På sett og vis står det for en ”nedstrippet” versjon av skillelinjemodellen (ibid:291). Et klassisk mål som tar for seg dette perspektivet er Alford-indeksen for klassestemmegivning. Gjennom å regne ut differansen mellom andelen sosialiststemmer blant arbeiderklassen og andelen sosialiststemmer utenfor denne, skal en altså kunne beregne hvor høy grad av klassestemmegivning som finner sted. Dette målet er imidlertid sårbart for endringer i de sosiale gruppene, og har blitt kritisert for å bli mindre og mindre aktuelt (Berglund 2007:141; Knutsen 2006). Stubager (2006:291-293) trekker fram EVI (”Education Voting Index”) som en utdanningsbasert analogi til Alford-indeksen. Her måles utdanningsstemmegivning ved å beregne differansen mellom andelen stemmer på liberale partier blant høyt utdannede og andelen stemmer på liberale partier blant alle andre. Ingen av disse indeksene kan altså gi en fullgod analyse av skillelinjer slik de er definert tidligere i oppgaven, men heller presentere et forenklet bilde av situasjonen. Jeg vil derfor komme tilbake til dette mot slutten av oppgaven.

Utgangspunktet for dette kapitlet er både utdanningens betydning for partivalg, hvordan dette har utviklet seg over tid og hvilke partier som eventuelt skiller seg ut. Jeg vil benytte meg av

de samme kontrollvariablene og dimensjonene som tidligere. Partipreferanse vil, naturlig nok, fungere som avhengig variabel. Det er derfor kjørt logistisk regresjon - multinomisk der partivalg undersøkes sett under ett, og binomisk der det skilles mellom partiene.

5.1 Elektoratenes sammensetning

Før vi går til regresjonsanalysene er det imidlertid på sin plass å ta en liten titt på de forskjellige partienes velgersammensetning i forhold til utdanning, slik at en kan få et første inntrykk av i hvilken grad noen partier skiller seg ut. Berglunds (2007:151) tall for 2005 viser at Venstre, SV og Høyre peker seg ut som partiene med størst andel høyere utdannede, mens FrP og Ap befinner seg i motsatt ende av skalaen. Det kan imidlertid være interessant også å se på hvordan dette har utviklet seg over tid. Det kanskje aller mest iøynefallende ved figur 5.1 er utviklingen i de totale andelene, der vi ser en voldsom økning i utdanningsnivået i løpet av perioden (se også tabell A.4). Mens 20 % av alle velgerne hadde høyere utdanning i 1989, var tallet 43,4 % i 2005.

Figur 5.1. Utdanningsnivå blant velgerne i utvalgte år. Prosentandeler med høyere utdanning.

Ser vi nærmere på partiene, peker tallene i samme retning som antydnet over, ved at det er betydelige forskjeller mellom deres sammensetning. Venstre er totalt sett partiet med høyest utdannede velgere - med nesten tre fjerdedeler av sine velgere tilhørende den høyeste utdanningsgruppen i 2005. Deretter følger SV og Høyre (i den rekkefølgen). Det kan spores flere interessante utviklingstrekk. For det første hadde SV en marginalt lavere andel i den høye utdanningsgruppen enn Høyre i 1989, men vi ser at de to partiene bytter plass etter dette, og at forskjellene har blitt noe større. For det andre er det slik at blant de tre partiene

med lavest utdannede velgere - FrP, Ap og Sp - hadde FrP høyest andel i den høye utdanningsgruppen i 1989, mens andelen er lavest i 2005. Vi ser altså visse tegn til en ”spissing” av elektoratenes utdanningsprofil. Dette understrekes av at forskjellen mellom partiene samlet øker i løpet av perioden: Mens det er 30 prosentpoengs differanse mellom partiene med lavest og høyest andel i den høye utdanningsgruppen i 1989 (henholdsvis Sp og Venstre), er differansen 46,3 prosentpoeng i 2005 (FrP og Venstre).

Det er altså slik at partienes utdanningsmessige sammensetning har blitt mer ulik i løpet av perioden. Sagt på en annen måte kan en hevde at det har funnet sted en økende utdanningspolarisering blant partiene. Vi vet allerede at det finnes en relativt stabil sammenheng mellom utdanningsnivå og posisjonering på innvandring-solidaritet-dimensjonen. Når vi nå også ser at forskjellene mellom partienes utdanningsprofil har blitt større over tid, kan dette tale for framveksten av en ny skillelinje. Det er imidlertid for tidlig å konkludere i noen bestemt retning foreløpig. Partienes utdanningsmessige sammensetning sier oss nemlig lite om *betydningen* av utdanningsnivå for partivalg. Jeg vil derfor bevege meg videre til å undersøke betydningen for stemmegivning sammenlignet med kontrollvariablene.

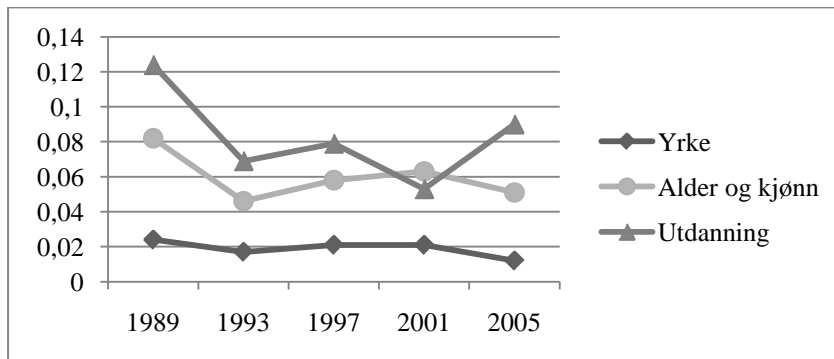
5.2 Utdanning: Betydning for partivalg?

På bakgrunn av de samme faktorene som i det forrige kapitlet, er det rimelig å forvente at utdanning har betydning for partivalg sammenlignet med andre bakgrunnsvariabler (H_4). Videre forventes det at utdanning gir størst utslag for stemmegivning på SV, Venstre og FrP (H_5). For det første kan det vises til et tilsvarende funn hos Stubager (2006:230-235). For det andre tilsier koblingen mellom elektoratenes sammensetning (figur 5.1) og velgernes plassering (tabell 3.5) at disse partiene skiller seg ut. Som i forrige kapittel, forventes det at både utdanningens betydning og utslagene for de forskjellige partiene vil øke over tid (H_6).

Figur 5.2 viser utviklingen i noen utvalgte variablers forklaringskraft for partivalg²⁹. Her ser vi at utviklingen for utdanningens betydning er noe ustabil gjennom perioden, men at den uansett har sterkere forklaringskraft enn de andre variablene (med unntak av alder og kjønn i 2001). Dette er i tråd med hypotesen. Utdanningsvariabelens utslag er høyest i 1989, noe som for så vidt går på tvers av H_6 om at utdanning vil bli viktigere over tid. 1989 var valget da

²⁹ I tillegg til yrke, kjønn og alder og utdanning, har det også blitt testet for religiøs aktivitet. Verdiene for denne variabelen er høyest gjennom hele perioden. Imidlertid skyldes dette i all hovedsak at den er svært viktig for ett parti (KrF), fordi tallene blir betraktelig lavere når dette partiet utelates fra avhengig variabel.

innvandring for første gang ble nevnt som en viktig sak blant en del velgere (se tabell 3.1), og med tanke på den påviste sammenhengen mellom utdanningsnivå og plassering på innvandring-solidaritet-dimensjonen er dette neppe tilfeldig.

Figur 5.2. Utvalgte bakgrunnsvariablers betydning for partivalg, 1989-2005. Bivariat multinomisk logistisk regresjon. Nagelkerkes pseudo- R^2 .

Betydningen synker og holder seg relativt stabilt mellom 1993 og 2001, før vi ser tegn til et oppsving i 2005. I første kapittel var jeg inne på at både Dalton m.fl. (1984:455-6) og Inglehart (1977; 1984) snakker om at tradisjonelle strukturvariabler blir mindre viktig ettersom nye generasjoner har andre opplevelser og behov enn eldre generasjoner. Med tanke på den relativt svake og synkende betydningen for yrke kan det se ut som at slike perspektiver har noe for seg, samtidig som det er rimelig å se for seg at dette er endringsprosesser som var i gang før 1989.

Utdanningens betydning for partivalg sett under ett forteller oss imidlertid ikke i hvilken grad dette forholder seg ulikt for de forskjellige partiene. Det ligger nemlig i skillelinjemodellens natur at ulike typer variabler virker inn for de forskjellige partiene. I Lipset-Rokkan-modellen var eksempelvis arbeidsmarkedskonflikten koblet til yrke og sosioøkonomiske posisjon og igjen til stemmegivning på venstrepartier (Ap) eller høyrepartier (Høyre) (Rokkan 1987). Dette betyr at, selv om én type bakgrunnsvariabel ikke nødvendigvis har stor betydning totalt sett, kan den være langt viktigere for enkelte partier enn for andre.

Det er dermed høyst relevant å ta en titt på i hvilken grad og hvordan utdanning virker inn for stemmegivning på de forskjellige partiene. Her er det kjørt en serie binomiske logistiske regresjonsanalyser, hvor formålet er å se på utdanningsnivået forklaringskraft for stemmegivning på de ulike partiene. Tabell 5.1 indikerer at det finnes klare forskjeller mellom partiene, ved at utdanning per dags dato har mest betydning for stemmegivning på SV, Venstre, Høyre og FrP. H_5 om at utdanning er viktigst for stemmegivning på SV, Venstre

og FrP er dermed delvis bekreftet. Flere av utviklingstrekkene fortjener dog noen kommentarer. For det første er tallene noe ustabile for SV - men økende dersom vi ser perioden under ett. For Ap sin del ser vi en markant nedgang fra 1989 til 2005 - fra størst betydning av alle partiene til svært liten betydning. Tallene for Venstre er høyere i 2005 enn i 1989, men likevel noe ustabile.

Tabell 5.1. Utdanningsnivåets betydning for partivalg, 1989-2005.
Bivariat binomisk logistisk regresjon. Nagelkerkes pseudo-R².

	1989	1993	1997	2001	2005	Gjennomsnitt
SV	.031	.017	.048	.017	.038	.030
Ap	.114	.022	.027	.005	.012	.036
V	.044	.019	.028	.058	.064	.043
KrF	.000	.000	.003	.002	.001	.001
Sp	.009	.023	.019	.011	.008	.014
H	.071	.068	.054	.006	.036	.047
FrP	.001	.001	.009	.038	.047	.010
Gjennomsnitt	.039	.021	.027	.020	.029	.027
N	1797	1674	1657	1559	1642	1666

Note: I hver enkelt analyse er det aktuelle partiet kodet 1, mens alle de andre partiene er kodet 0.

Utdanningens betydning for stemmegivning på Høyre er klart synkende totalt sett, men med en oppgang i 2005. For FrP peker utviklingen kun i én retning, nemlig økt betydning for utdanning. Dette er interessante tall, fordi de indikerer at utdanning får mindre betydning for de to partiene som tradisjonelt har vært sterkest knyttet til høyre-venstre-motsetningen (Ap og Høyre), mens betydningen øker noe for FrP, Venstre og SV. Dette er de samme partiene som skilte seg ut med tanke på utdanningsmessig velgersammensetning, og er i tråd med forventningene om at tendensen vil være økende for disse tre partiene.

Spørsmålet blir da om utdanningens betydning faktisk er signifikant kontrollert for andre variabler, og i så fall i hvilken retning. Også her er det kjørt binomiske logistiske regresjonsanalyser, men jeg vil rapportere koeffisientene (oddsrater) istedenfor pseudo-R². På denne måten får en frem effektens styrke, og ikke minst retning. I tabell 5.2 ser vi mye av den samme utviklingen som over, ved at utdanning får sterkere effekt for SV, Venstre og FrP i løpet av perioden, mens minker noe for Ap og Høyre. Høy utdanning har en sterk, positiv effekt på stemmegivning på Venstre, og en positiv, men noe svakere effekt for SV og Høyre sin del. Når det gjelder Ap og FrP er effekten negativ, men ulik over tid: Den blir totalt sett svakere for Ap og sterkere for FrP. Til en viss grad tyder disse resultatene altså på at tre

partier skiller seg ut i forhold til en økende kobling til utdanningsnivå (jfr. H₅ og H₆). På den ene siden Venstre og SV, hvor høy utdanning blir viktigere for stemmegivningen, og på den andre siden FrP, der lav utdanning blir viktigere. Høyre skal heller ikke helt overses her: Selv om det kan spores en nedgang i utdanningens innvirkning totalt sett, øker den markant fra 2001 til 2005.

Tabell 5.2. Utdanningsnivåets effekter på partivalg. 1989-2005. Multivariat binomisk logistisk regresjon. Oddsratier.

	1989	1993	1997	2001	2005	Gjennomsnitt
SV	1.271	1.279	1.548	1.258	1.419	1.355
Ap	.498	.672	.634	.855	.874	.707
V	1.605	1.501	1.722	2.030	1.683	1.708
KrF	1.329	1.175	1.074	.966	1.035	1.116
Sp	.935	1.001	1.172	.979	.955	1.008
H	1.707	1.852	1.397	1.017	1.340	1.463
FrP	.935	.672	.771	.618	.662	.732
N	1801	1682	1673	1592	1642	1678

Note: I hver enkelt analyse er det aktuelle partiet kodet 1, mens alle de andre partiene er kodet 0. Koeffisienter som er merket med fet skrift er signifikante på 5-prosentsnivå.

5.3 Utdanning spiller en rolle

Disse resultatene tilsier en noe blandet delkonklusjon. Hypotesen er bekreftet i form av at utdanning er viktig relativt sett. Likevel har ikke utdanning fått økt betydning for partivalg generelt i løpet av den analyserte tidsperioden. Imidlertid er utviklingstrekkene svært interessante når vi skiller mellom partiene. Overordnet sett ser det ut til at utdanningsnivå har innflytelse på stemmegivning på alle partier bortsett fra KrF og Sp. Det kan argumenteres for at sammenhengen mellom det empiriske og det institusjonelle elementet til en viss grad deler partiene inn i tre blokker, med Venstre, SV og Høyre i høy utdanning-blokken, KrF og Sp i midten og FrP og Ap i lav utdanning-blokken. Utviklingen innad i den høye og lave blokken er imidlertid ulik: Mens utdanning blir viktigere for Venstre, SV og FrP, har det blitt mindre sentralt for Ap og Høyre over tid. Dette er interessant i henhold til ny politikk-perspektivene. Det er de to "nye" partiene, SV og FrP, som peker seg ut - sammen med Venstre, som på sett og vis har blitt "nytt" ved at partiet har tatt opp i seg ny politikk-sakene (jfr. tabell 3.5).

Hittil er det altså identifisert en sammenheng mellom innvandring-solidaritet-dimensjonen og utdanningsnivå, ved at høyt utdannede har mer liberale holdninger enn lavt utdannede (kapittel 3). Utdanningsnivå har dog ikke blitt viktigere over tid for stemmegivningen totalt

sett - men dette ser ut til å skyldes at det har fått mindre betydning for noen av partiene (Ap og Høyre), samtidig som det har fått økt betydning for andre (Venstre, SV og FrP). Dette heller i retning av at det finnes en utdanningsmessig forankring for en partimessig skillelinje der Venstre og SV står mot FrP. Det gjenstår imidlertid å inkludere det normative elementet i sammenheng med partiene. Jeg vil derfor undersøke sammenhengen mellom holdningsdimensjonene og partivalg.

KAPITTEL 6

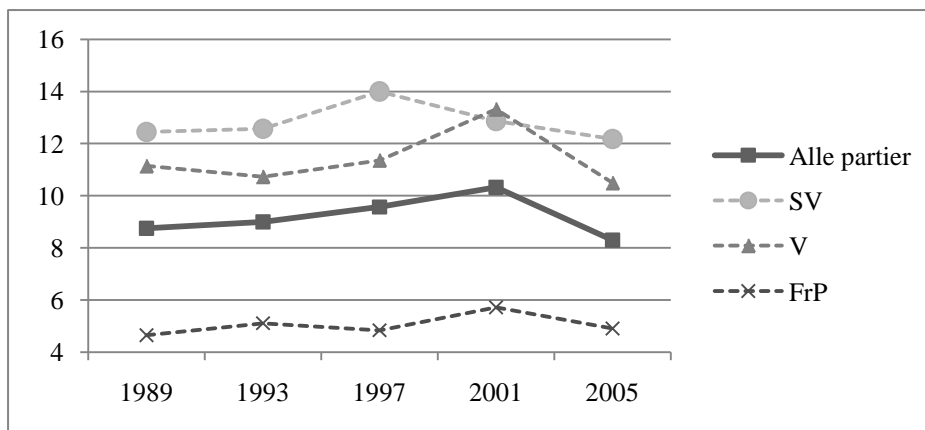
INNVANDRING-SOLIDARITET OG PARTIVALG

I kapittel 4 var konklusjonen at det er innvandring-solidaritet-dimensjonen som skiller seg ut som den utdanningsbaserte dimensjonen. I forrige kapittel så vi at utdanningens betydning for partivalg ikke er økende totalt sett, men at den spiller en viktigere og økende rolle for noen av partiene. Hva da med forholdet mellom dimensjonene og partivalg? Underproblemstillingen lyder som følger: *I hvilken grad, og på hvilken måte, har holdningsdimensjonene betydning for partivalg?* Som i kapittel 4 er det innvandring-solidaritet som er den sentrale dimensjonen, mens det er nødvendig å inkludere de andre dimensjonene som kontrollgrunnlag. Dette er et område hvor det finnes en god del eksisterende empiri (jfr. Aardal 2007b), slik at det ikke er nødvendig å ”slå inn åpne dører”. En analyse av innvandring-solidaritet-dimensjonens betydning for partivalg er likevel interessant for å se utviklingstrekk over tid, og ikke minst som en integrert del av hele analysen. Generelt har forholdet mellom disse to elementene generelt blitt mer fremtredende i faglitteraturen, ettersom sosialstrukturell plassering angivelig har mistet noe av sin utslagskraft. For eksempel har man funnet at tilknytning til lavkirkelige miljøer har mindre betydning for posisjonering på den religiøs-sekulære dimensjonen enn tidligere, mens ”livssyn og moralsk-etiske avveininger” stadig er viktige (ibid:82). Det legges kort sagt større vekt på subjektive oppfatninger og holdninger enn tidligere, og det er således liten tvil om at forholdet mellom dette og partivalgelementet er en viktig del av skillelinjemodellen. Før vi går til regresjonsanalysene kan det være greit å gi et inntrykk av velgernes plassering på innvandring-solidaritet-dimensjonen.

6.1 Partimessig polarisering?

I kapittel 3 så vi at partiene skiller seg en del fra hverandre på dette området (tabell 3.5). Hovedbildet var, ikke overraskende, at FrP utkrystalliserer seg klart som det innvandrings skeptiske partiet, mens SV og Venstre befinner seg i den andre enden. Dette var imidlertid for hele perioden (1989-2005) sett under ett. Det kan dermed være interessant å se hvordan dette har utviklet seg over tid for de tre partiene.

Som figur 6.1 indikerer, er gjennomsnittet ganske likt for alle partiene når vi kun ser på 1989 og 2005. Kurven er relativt stabil for FrP. Utviklingen er noe mer ustabil for SVs del, med økende grad av liberal posisjonering i 1997, men en viss tendens i restriktiv retning etter dette. Det samme er tilfelle med Venstre dersom vi bytter ut 1997 med 2001. En styrket grad av polarisering mellom partiene over tid ville bety en forsterkning av motsetningene på partinivå. Dette ser imidlertid ikke ut til å være tilfellet - snarere kan vi ane en viss stabilitet.

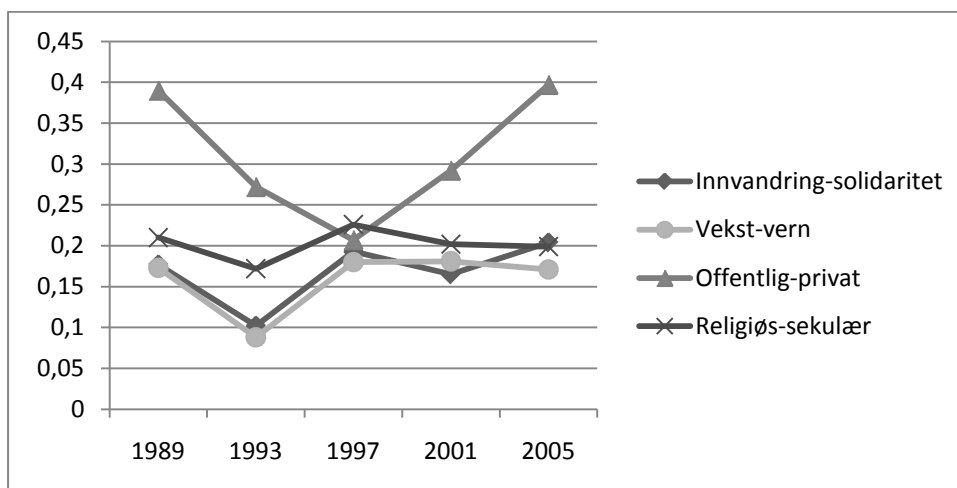

Figur 6.1. Gjennomsnittlig velgerplassering for ytterpartiene på innvandring-solidaritet-dimensjonen. 1989-2005. Skalaen varierer mellom 0 og 20 der høyere verdier indikerer mer liberale holdninger.

6.2 Innvandring-solidaritet: Betydning for partivalg?

Velgernes posisjonering kan si oss en del om vektleggingen av den aktuelle dimensjonen, men sier lite om hvilke dimensjoner som er viktige for å forklare stemmegivningen. Aardals (ibid:97-99) funn for perioden 1997-2005 tilsier at offentlig-privat er den viktigste dimensjonen (faktisk i økende grad), mens innvandring-solidaritet holder seg stabilt på omtrent samme nivå som vekst-vern og religiøs-sekulær. Det forventes derfor at mye av det samme gjør seg gjeldende fra 1989, og at det finner sted en viss stabilitet i utviklingen (H_7). Vi kjenner allerede til at det er en klar kobling mellom utdanning og innvandring-solidaritet (kapittel 4), at utdanning er viktigst for å forklare stemmegivning på SV, Venstre og FrP (og Høyre, men i minkende grad) (kapittel 5), og at disse tre partiene inntar ytterposisjonene på innvandring-solidaritet-dimensjonen. Det er derfor rimelig å forvente at innvandring-solidaritet er viktigst for SV, Venstre og FrP (H_8). På grunn av stabiliteten i denne dimensjonens betydning for partivalg sett under ett mellom 1997 og 2005, og fraværet av økende polarisering mellom velgerne, forventes det imidlertid ikke at betydningen øker for disse partiene (H_9).

Figur 6.2 viser resultatene fra bivariate multinomiske analyser, og gir et blandet inntrykk. Innvandring-solidaritet ligger relativt stabilt, med unntak av 1993. Den ser ut til å ha økt noe totalt sett, og passerer både vekst-vern og religiøs-sekulær i 2005. Funnene til Aardal (ibid) bekreftes, men samtidig er tallene mellom 1989 og 1997 interessante. Den V-formede kurven viser at offentlig-privat mistet en del betydning på midten og slutten av 90-tallet, men etter det har den økt jevnt og er tilbake på 1989-nivå i 2005. Religiøs-sekulær holder seg svært stabil, mens vekst-vern følger mye av det samme mønsteret som innvandring-solidaritet (bortsett fra at kurven er svakt nedadgående i 2005). Dette mønsteret bekreftes av de bivariate korrelasjonene mellom dimensjonene og partivalg (eta-koeffisienter) (tabell ikke gjengitt). Til sammen skulle disse resultatene bekrefte hypotesen om at innvandring-solidaritet er en viktig dimensjon for å forstå stemmegivningen, men at offentlig-privat er viktigere. Dermed er det nok en gang på sin plass å sette enkelte spørsmålstejn ved teorier som postulerer tilbakegang for de klassiske dimensjonene på bekostning av de nye. Det kan heller se ut som utviklingen har økt kompleksiteten noe.

Figur 6.2. Holdningsdimensjonenes betydning for partivalg. 1989-2005. Bivariat multinomisk logistisk regresjon. Nagelkerkes pseudo- R^2 .

Som i kapittel 5, er vi imidlertid nødt til å undersøke nærmere hvordan dette forholder seg for de ulike partiene. Vi går derfor videre til innvandring-solidaritet-dimensjonen betydning for de ulike partiene, og begynner med å se på den forklaringskraften fra bivariate analyser.

Tabell 6.1 etterlater et klart inntrykk av at denne dimensjonens betydning er høyst ulik for de forskjellige partiene. Mens den har liten eller tilnærmet ingen betydning for Ap, KrF, Sp og Høyre, ser vi at det er FrP, SV og til dels Venstre som ser ut til å være partiene som knyttes sterkest til innvandring-solidaritet - i tråd med forventningene. Utviklingen over tid er relativt beskjeden, selv om det finner sted svingninger især i 1993 (FrP) og i 2001 (SV). Stabiliteten

mellom de to valgene 1989 og 2005 kan tyde på at dimensjonen hadde et partimessig feste allerede før dette.

Tabell 6.1. Innvandring-solidaritet-dimensjonens betydning for partivalg. 1989-2005. Bivariat binomisk logistisk regresjon. Nagelkerkes pseudo-R².

	1989	1993	1997	2001	2005	Gjennomsnitt
SV	.152	.114	.176	.092	.171	.141
Ap	.006	.001	.002	.002	.001	.002
V	.036	.018	.023	.065	.039	.036
KrF	.008	.016	.002	.000	.002	.006
Sp	.000	.018	.001	.002	.005	.004
H	.000	.000	.000	.001	.002	.001
FrP	.193	.112	.256	.219	.212	.198
N	1801	1682	1673	1569	1642	1673

Som i tidligere kapitler trengs det imidlertid kontroll for rivaliserende variabler, for å se i hvilken grad det er snakk om selvstendig betydning. Det er derfor gjennomført en serie binomiske logistiske regresjonsanalyser. Tabell 6.2 viser koeffisientene for innvandring-solidaritet kontrollert for de øvrige holdningsdimensjonene. Koeffisientene for de andre dimensjonene vil av plasshensyn vises i appendiks A (tabell A.5, A.6 og A.7), men kommenteres der det er relevant.

Tabell 6.2. Innvandring-solidaritet-dimensjonens effekt på partivalg. 1989-2005. Multivariat binomisk logistisk regresjon. Oddsrate.

	1989	1993	1997	2001	2005	Gjennomsnitt
SV	1.083	1.091	1.155	1.070	1.080	1.096
Ap	.957	1.003	1.037	1.029	.983	1.002
V	1.046	1.046	1.049	1.126	1.118	1.077
KrF	1.111	1.175	1.057	1.064	1.161	1.114
Sp	1.001	.922	.959	.959	.995	.967
H	1.055	.993	1.009	.983	1.101	1.028
FrP	.756	.802	.741	.783	.772	.771
N	1801	1682	1673	1569	1642	1673

Note: I hver enkelt analyse er det aktuelle partiet kodet 1, mens alle de andre partiene er kodet 0. Koeffisienter merket med fet skrift er signifikante på 5-prosentsnivå.

En del av inntrykkene fra den bivariante analysen over bekreftes, men samtidig nyanseres bildet en del. For det første viser SVs svekkede posisjon relativt til de andre partiene, sammenlignet med tabell 6.1, at det er flere dimensjoner som er viktige for stemmegivning på dette partiet. Både miljøvern, økonomisk venstreorientering og sekulære holdninger er jevnt

over vel så viktig for partiets velgere som liberal innvandringspolitikk. Dette bekreftes også av Aardals (ibid:100) analyser for 2005. Videre er koeffisientene for Ap signifikante (bortsett fra i 1993), men de lave effektene bekrefter at innvandring-solidaritet ikke er en viktig dimensjon. Offentlig-privat (venstreorientering) er mest utslagsgivende for alle årene. For Venstre sin del ser vi tendenser til en utvikling i 2001 og 2005, der effektene er signifikante og høyere enn for SV. Likevel er vekst-vern totalt sett en minst like viktig dimensjon for partiet. KrF er det partiet som overrasker mest her. Koeffisientene er signifikante i liberal retning for alle år. En egen analyse av de separate indikatorenes effekt tilsier at dette i meget stor grad skyldes bistandsindikatoren (tabell ikke vist). Ellers er det, ikke overraskende, religiøs-sekulær som skiller seg klart ut for KrFs del. Effektene for Sp er kun signifikante i 1993 og 1997, og generelt sett lave for alle dimensjonene. Dette skyldes antakelig at sentrum-periferi- og global-nasjonal-dimensjonene er utelatt fra analysen. For Høyre er de signifikante i 1989 og 2005, og for sistnevnte år er koeffisienten noe høyere enn for SV, men det er offentlig-privat som skiller seg klarest ut. FrP markerer seg klart med signifikante effekter i restriktiv retning for alle årene, mens effektene for de andre dimensjonene stort sett er lave eller ikke signifikante (med offentlig-privat som et lite unntak).

6.3 Innvandring-solidaritet: En viktig dimensjon

Som nevnt over, indikerer den multivariate analysen at bildet er noe mer komplekst enn man kunne få inntrykk av fra de bivariante analysene alene. Dette skyldes i stor grad at også andre dimensjoner er viktige for mange partier, noe som ikke burde komme som noen overraskelse når vi vet at den norske strukturen er relativt kompleks. Således er H_8 om at innvandring-solidaritet er viktigst for SV, Venstre og FrP bare delvis bekreftet. Likevel kan det, når en ser flere av funnene i sammenheng, hevdes at innvandring-solidaritet er viktigst for nettopp disse partiene. De er nemlig de eneste som utmerker seg i henhold til tre faktorer: De utgjør ytterpartiene i dimensjonen, de er partiene der dimensjonen ser ut til å ha sterkest forklaringskraft, og koeffisientene er signifikante (bortsett fra før 2001 for Venstre). Tabellene A.5, A.6 og A.7 viser at det for de øvrige partiene er andre dimensjoner som er langt viktigere enn innvandring-solidaritet³⁰. Dette betyr at vi har fått en viss klarhet i hvorledes forholdet mellom det normative og institusjonelle elementet fortoner seg. Dermed skulle alle de parvise forbindelsene i skillelinjemodellen være etablert. Det er derfor på tide å sammenfatte disse resultatene og teste den fulle modellen.

³⁰ KrF er unntaket blant disse, men som poengtert tidligere skyldes dette først og fremst én av indikatorene (bistand).

KAPITTEL 7

EN NY SKILLELINJE? AVSLUTTENDE ANALYSE

7.1 Oppsummering av analysekapitlene

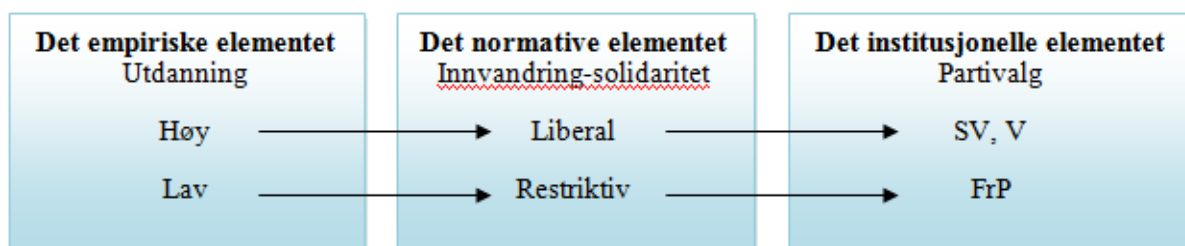
Analysedelen av oppgaven begynte med en empirisk og teoretisk vurdering av de "New Politics"-relaterte holdningsdimensjonene i Norge (kapittel 3). Her pekte resultatene i retning av at innvandring-solidaritet og vekst-vern bør sees separat. Dette går på tvers av Stubagers (2006) funn i Danmark, der det blir hevdet at man har å gjøre med én ny politikk-dimensjon. Mot slutten av kapitlet trakk jeg også frem at det kan påpekes enkelte teoretiske svakheter ved resonnementene knyttet til hierarki og toleranse. Empirisk viste det seg at innvandring-solidaritet er dimensjonen som først og fremst kan knyttes til utdanningsnivå, og jeg valgte derfor å blinke ut denne som den aktuelle dimensjonen med hensyn til en eventuell utdanningsbasert skillelinje.

I kapittel 4 var målet å undersøke forholdet mellom det empiriske elementet (utdanning) og det normative elementet (innvandring-solidaritet). Her levnet resultatene liten tvil om at utdanning er den klart mest relevante bakgrunnsvariabelen for å forklare plassering på innvandring-solidaritet-dimensjonen, og at høyere utdanningsnivå øker sannsynligheten for å inneha liberale holdninger. Deretter var det på tide å inkludere det institusjonelle elementet.

I kapittel 5 ble sammenhengen mellom utdanning og partivalg tatt under lupen. Analysene viste at utdanning har vel så sterk betydning som andre relevante bakgrunnsvariabler, men at betydningen ikke har økt mellom 1989 og 2005. Forskjellene på partinivå er relativt tydelige: Utdanning har fått mindre betydning for de klassiske "strukturpartiene" Ap og Høyre, og økende betydning for SV, Venstre og FrP. Det kan skilles mellom de tre sistnevnte partiene ved at høyt utdannede foretrekker SV og Venstre, mens velgere med lavere utdanning foretrekker FrP.

I kapittel 6 ble det normative elementet sett i sammenheng med partivalg. Analysene indikerte at innvandring-solidaritet er en relativt viktig holdningsdimensjon for å forklare partivalg. Videre var det til en viss grad de samme partiene som skilte seg ut som i kapittel 5, ved at det overordnede bildet tilsier at dimensjonen har sterkest betydning for SV og Venstre (i liberal retning) og FrP (i restriktiv retning).

Til sammen kan disse funnene fremstilles i en enkel modell:

Figur 6. Modell for den nye skillelinjen.

7.2 Skillelinjemodellen: Sammenfattende analyse

Grovt sett kan vi si at ulike posisjon i det empiriske elementet gir ulike holdninger, som igjen gir oppgav til stemmegivning på spesifikke partier. Dette er empiriske sammenhenger som er påvist i analysene. Men betyr det at vi har å gjøre med en *skillelinje*? Før dette spørsmålet besvares er det behov for en sammenfattende analyse som bygger på funnene fra de foregående analysekapitlene. Jeg vil her koble alle de tre elementene sammen, slik at det er noe lettere å få et overordnet inntrykk som samler trådene. I Stubagers (ibid:274-291) studie testes den fulle modellen ved at han sammenligner forklart varians og effektene til to bakgrunnsvariabler (yrke og utdanning) og disse to koblet sammen med to holdningsvariabler (økonomiske- og frihetlig-autoritarianske verdier)³¹. Den tradisjonelt endimensjonale danske strukturen gjør at dette kan forsvares. I mitt henseende, med tanke på den norske strukturen, måtte imidlertid en lignende analyse ha inkludert flere bakgrunnsvariabler og holdningsvariabler. Dette ville kunne blitt i overkant komplekst, i tillegg til at det ville blitt en form for dobbelt bokholderi fordi de parvise sammenhengene allerede er analysert. Jeg har derfor valgt en noe enklere løsning der den ”rene” modellen testes i sekvensielle regresjonsanalyser.

Partivalg er avhengig variabel i alle analysene. I den bivariante modellen inkluderes utdanning, mens innvandring-solidaritet-dimensjonen trekkes inn i modell 2. På denne måten vil en kunne se i hvilken grad effekten av det empiriske elementet endres ved kontroll for det normative elementet. La oss først undersøke dette med alle partiene som avhengig variabel³².

³¹ Nagelkerkes pseudo-R² og kappa-indeks er benyttes som mål. Kappa-indeksen er et summert koeffisientmål i logistisk regresjon (Stubager 2006:263; 275).

³² For å kunne studere effektendringer, er det her benyttet lineær regresjon. Partiene er gitt verdier som gjennomsnitt av velgernes plassering på innvandring-solidaritet-dimensjonen for perioden 1989-2005 (se tabell 3.5). Dette er ifølge Knutsen (2009) én av flere vanlige måter å håndtere partivalgvariabelen på i lineære analyser.

I tabell 7.1 ser vi at utdanningens signifikante effekt forsvinner (1989-2001), eller reduseres betydelig (2005), ved kontroll for innvandring-solidaritet. Det betyr at utdanningens effekt i stor grad går via den mellomliggende variabelen innvandring-solidaritet. Dette stiller seg imidlertid noe annerledes når vi ser på den forklarte variansen (tabell 7.2). R^2 øker merkbart når innvandring-solidaritet er inkludert i modellen, noe som tilsier at dimensjonen har en god del betydning uavhengig av utdanning. Vi har altså empiriske indikasjoner på at det er tale om en skillelinje, forankret i utdanningsnivå via plassering på innvandring-solidaritet-dimensjonen. Samtidig er det klart at denne dimensjonen også har en "ren" verdibasis (som vi har sett tidligere, henger den ikke sammen med andre bakgrunnsvariabler).

Tabell 7.1. Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på partivalg. 1989-2005. Sekvensiell lineær regresjon. Ustandardiserte og standardiserte regresjonskoeffisienter.

		1989		1993		1997		2001		2005	
		B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	beta
Modell 1	Utdanning	.225	.121	.135	.102	.255	.149	.346	.180	.442	.230
Modell 2	Utdanning	-.067	-.036**	.001	.001**	.014	.008**	.087	.045**	.129	.067
	I-S	.169	.419	.093	.304	.158	.418	.157	.374	.200	.414
	N	1797		1674		1659		1559		1642	

Note: I-S = Innvandring-solidaritet-dimensjonen. **) Ikke signifikant på 5-prosentnivå.

Tabell 7.2. Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens betydning for partivalg. 1989-2005. Sekvensiell lineær regresjon. Forklart varians (justert R^2).

	1989	1993	1997	2001	2005
Modell 1	.014	.010	.022	.032	.052
Modell 2	.165	.092	.176	.153	.197

Note: Modell 1 = Utdanning. Modell 2 = Utdanning og innvandring-solidaritet.

Det er imidlertid grunn til å tro at det finnes forskjeller mellom de ulike partiene. Jeg har derfor gjennomført de samme analysene for hvert parti³³. Resultatene viser at utdanningens effekt i meget stor grad går via innvandring-solidaritet for SV (tabell 7.3) og FrP (tabell 7.4). For SV er utdanningens effekter kontrollert for innvandring-solidaritet ikke signifikante for noen av årene, mens det samme gjør seg gjeldende for FrP - med unntak av 1989. Også for Venstres del (tabell 7.5) reduseres effektene noe, men de er likevel signifikante også i modell 2. Tabell 7.6 viser imidlertid at det ikke bare er utdanning som er avgjørende. For SV og FrP øker den forklarte variansen merkbart med innvandring-solidaritet inkludert, mens den i langt

³³ Fordi avhengig variabel er dikotom i hvert tilfelle er det kjørt en serie binomiske logistiske regresjonsanalyser.

mindre grad øker for Venstre. Nok en gang viser dette at en "ren" verdikomponent også er viktig for å forklare stemmegivningen (i hvert fall for SV og FrP).

For de øvrige partiene er det enten slik at de bivarierte effektene av utdanning er lave eller ikke signifikante i utgangspunktet, eller at effektene i svært liten grad henger sammen med koblingen til innvandring-solidaritet (tabeller ikke vist).

Tabell 7.3. Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på stemmegivning på SV. Sekvensiell binomisk logistisk regresjon. Odds-rater.

SV		1989	1993	1997	2001	2005
Modell 1	Utdanning	1.453	1.335	1.641	1.297	1.491
Modell 2	Utdanning	1.073**	1.021**	1.231*	1.045**	1.099**
	I-S	1.204	1.198	1.267	1.155	1.245

Note: *) Ikke signifikant på 1-prosentnivå. **) Ikke signifikant på 5-prosentnivå.

Tabell 7.4. Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på stemmegivning på FrP. Sekvensiell binomisk logistisk regresjon. Odds-rater.

FrP		1989	1993	1997	2001	2005
Modell 1	Utdanning	.932**	.930**	.812	.620	.674
Modell 2	Utdanning	1.434	1.203**	1.245**	.871**	.917**
	I-S	.755	.803	.740	.788	.792

Note: **) Ikke signifikant på 5-prosentnivå.

Tabell 7.5. Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens effekter på stemmegivning på Venstre. Sekvensiell binomisk logistisk regresjon. Odds-rater.

Venstre		1989	1993	1997	2001	2005
Modell 1	Utdanning	1.729	1.434	1.497	1.811	1.839
Modell 2	Utdanning	1.519	1.311*	1.380	1.510	1.658
	I-S	1.073	1.059*	1.058*	1.128	1.071

Note: *) Ikke signifikant på 1-prosentnivå.

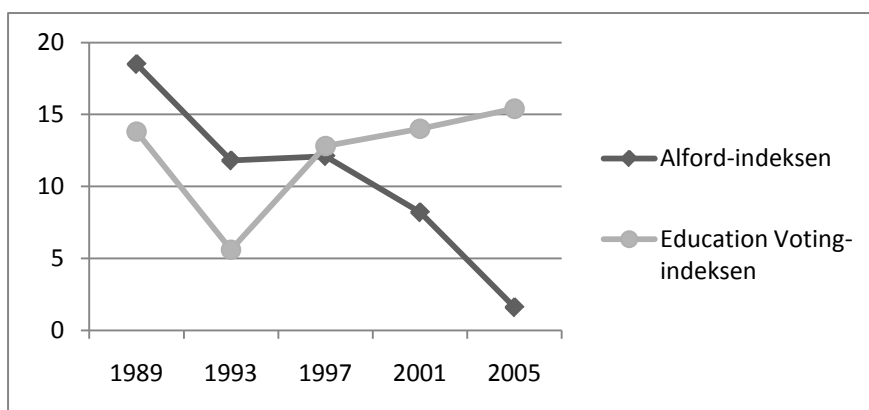
Tabell 7.6. Utdanningsnivåets og innvandring-solidaritet-dimensjonens betydning for stemmegivning. Sekvensiell binomisk logistisk regresjon. Nagelkerke pseudo-R².

	Modell	1989	1993	1997	2001	2005
SV	1	.031	.017	.048	.017	.038
	2	.153	.115	.180	.092	.173
V	1	.044	.019	.028	.058	.064
	2	.057	.028	.037	.089	.076
FrP	1	.001	.001	.009	.038	.047
	2	.213	.116	.259	.219	.213

Note: Modell 1 = utdanning, modell 2 = utdanning og innvandring-solidaritet.

7.3 ”Education Voting”-indeksen. Et nedstrippet perspektiv

Det går imidlertid an å se skillelinjen i et enklere analytisk perspektiv. Som jeg var inne på innledningsvis i kapittel 5, har Alford-indeksen (tradisjonelt) vært et mye brukt mål på graden av klassestemmegivning. Utdanningsbasert stemmegivning kan måles tilsvarende som denne ved å benytte henholdsvis høyere utdanning og liberale partier istedenfor arbeidere og sosialistiske partier. Jeg har derfor tatt utgangspunkt i SV og Venstre, hvis velgere utmerker seg med de mest liberale holdningene på innvandring-solidaritet-dimensjonen (jfr. tabell 3.5). Figur 7.2 viser en klar nedadgående trend for klassestemmegivningen, mens ”utdanningsstemmegivningen” er på nivå med denne i 1997, og økende etter det. Dette inkluderer nødvendigvis bare det empiriske og det institusjonelle elementet, og er slikt sett et svært forenklet perspektiv. Det er således begrenset hva en kan få ut av det, men det gir oss likevel ytterligere noen hint om utviklingen.

Figur 7.2. Klassestemmegivning og utdanningsstemmegivning. 1989-2005. Alford-indeksen viser prosentdifferansen mellom arbeidere som stemmer sosialistisk (SV eller Ap) og arbeidere som stemmer ikke-sosialistisk, mens EV-indeksen viser prosentdifferansen mellom høyere utdannende som stemmer liberalt (SV eller Venstre) og høyere utdannende som stemmer ikke-liberalt.

KAPITTEL 8

DEN NYE SKILLELINJEN I NORSK POLITIKK

KONKLUSJONSMESSIGE BETRAKTNINGER

La oss nå gå tilbake til utgangspunktet og repetere oppgavens overordnede problemstilling: *Er nyere holdningsdimensjoner i norsk politikk koblet til utdanningsnivå på en slik måte og i en slik grad at vi har å gjøre med en egen skillelinje?* Ut fra analysen må svaret på dette være et forbeholdent ja: Innvandring-solidaritet-dimensjonen har en sterk og stabil kobling til utdanningsnivå, der høyt utdannede har mer liberale holdninger enn lavt utdannende. Videre manifesterer denne koblingen seg på partinivå i form av motsetningene mellom SV og til dels Venstre på den ene siden, og FrP på den andre siden. Konklusjonen er imidlertid mer kompleks enn som så.

For det første er det *ikke* slik at ”nyere holdningsdimensjoner” på generell basis knytter seg til denne skillelinjen: Den ser ut til å være spesifikt relatert til innvandring-solidaritet, og ikke til vekst-vern. Videre er det en del teoretiske betraktninger som gjør det problematisk med et klokkeklart svar på problemstillingen. I Lipset-Rokkan-modellen skapes eller aktualiseres motsetningene ved avgjørende krysningpunkter (”critical junctures”), i form av gjennomgripende makrososiale prosesser som reformasjonen og den industrielle revolusjon. Slike prosesser gir fremvekst av ulike typer sosiale, historisk stabile motsetninger, som er såpass grunnleggende at de gir opphav til varige politiske motsetninger. Et betimelig spørsmål å stille seg er da om den nye skillelinjen kan hevdes å være analogt til dette, og slik sett kan betraktes som en skillelinje på samme måte som de klassiske skillelinjene. Dette er et komplisert spørsmål som fortjener noen kommentarer. For det første kan det, som jeg tidligere har vært inne på, være problematisk å sammenligne aktualisering (”saliency”) av innvandring-solidaritet-dimensjonen med reformasjonen og den industrielle revolusjon, slik Stubager (2006:36-39) til en viss grad gjør. På et mer generelt plan kan en imidlertid argumentere med at graden av etnisk, kulturell og religiøs pluralisme i samfunnet sammenlignet med tidligere tider er en såpass gjennomgripende sosial prosess at en kan snakke om en form for avgjørende krysningpunkt. Det gjenstår likevel å se hvilke makrososiale konsekvenser denne utviklingen vil få. Det er tross alt bare snakk om rundt fire

tiår, noe som fremstår som et relativt kort tidsrom i forhold til perspektivet i Lipset-Rokkan-modellen.

Dette leder videre til en annen, beslektet diskusjon: Er det i det hele tatt mulig å betrakte nyere skillelinjer som analoge til de klassiske? Som nevnt i innledningskapitlet, finnes det nok av faglige bidrag som mer eller mindre taler for at de grunnleggende, sosialstrukturelle skillelinjenes tid er forbi. Dette er selvsagt et emne for faglig debatt i seg selv, men uansett kan det på bakgrunn av dette synes noe ”urettferdig” å skulle forvente av nye politiske skillelinjer at de oppfyller kriteriene til skillelinjer som vokste frem i en annen kontekst - der demografiske, sosioøkonomiske, kulturelle og politiske skiller var annerledes og til dels mer markante enn de kan sies å være nå. Det kan åpenbart stilles spørsmålsteget ved om utdanning er et like grunnleggende skille mellom mennesker som, eksempelvis, sosial klasse eller religiøs tilhørighet og aktivitet. Dette er faktorer som Stubager (ibid:115-200) til dels har forsøkt å måle, ved at gruppeidentitet og syn på andre grupper (lave utdanningsgruppers syn på høye utdanningsgrupper og vice versa) måles kvantitativt. Dersom en skulle undersøke dette på en mer fullverdig måte, vil det være nødvendig å foreta lignende studier også innenfor andre sosiale grupper. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på at de klassiske skillene og gruppemotsetningene (jfr. klasse) er svekket i løpet av de siste 30-40 årene (Berglund 2007:135), slik at heller ikke disse fremstår like risset i stein som tidligere. Dermed kan det hevdes at dersom en benytter strenge kriterier for evaluering av egen gruppe og motsetningene overfor andre grupper, vil det kunne vanskeliggjøre identifisering av enhver skillelinje.

Likevel er altså skillelinjene stadig preget av motsetninger på holdnings- og partipolitisk nivå. Dette kan tyde på at man bør tenke litt nytt i forhold til hva som egentlig er skillelinjer. De klassiske modellene er stadig aktuelle, men mye tilsier at verdiorienteringer uten særlig tilknytning til strukturelle forhold kan ha vel så mye politisk aktualitet som tradisjonelle saksområder. Dette er et viktig poeng i forhold til resultatene fra kapittel 7, der vi så at innvandring-solidaritet-dimensjonen har betydelig forklart varians for partivalg uavhengig av utdanning (med unntak av Venstre). I forhold til vekst-vern-dimensjonen, gjør dette seg gjeldende i meget sterk grad. Den har riktignok en viss sammenheng med kjønnsvariabelen, men ellers ser den ut til å være en ”ren” verdidimensjon. Som jeg tidligere har vært inne på, finnes det også andre eksempler på saksområder som har vært langvarig fremtredende i den politiske debatten, uten at det kan identifiseres et strukturelt fundament. Derfor vil en streng definisjon av skillelinjebegrepet i en del tilfeller i mindre grad dekke motsetningene som

faktisk finnes, både tilknyttet det normative og det institusjonelle elementet, og slikt sett miste noe av sin relevans.

På den annen side er det altså klart at mange av de mest fremtredende saker i norsk politikk de siste tiårene, enten de er relatert til skatt eller offentlig intervensjon, likestilling eller homofili, distriktenes posisjon eller EU-medlemskap, knytter seg til holdingsdimensjoner som stadig har en noenlunde stabil tilknytning til strukturelle faktorer. Når vi ser at sakene som er sentrale i innvandring-solidaritet-dimensjonen - synet på innvandring, innvandrernes posisjon i samfunnet og bistand til utviklingsland - faktisk har en klar kobling til utdanningsnivå over tid, er det rimelig å betrakte også denne motsetningen som en skillelinje. Igjen dukker imidlertid spørsmålet opp om hvor grunnleggende forskjeller i utdanningsnivå faktisk er sammenlignet med andre gruppemotsetninger. Som nevnt over, er dette et spørsmål som det er svært vanskelig å svare på, og som krever andre data enn de som er tilgjengelig i mitt tilfelle. Likevel er det slik at det vi har å forholde oss til her - stabile statistiske sammenhenger mellom variabler, innenfor et teoretisk rammeverk der det disse betraktes i en bestemt kausal rekkefølge - tilsier at den nye skillelinjen eksisterer i vel så stor grad som det som regnes som de etablerte skillelinjene. Dette understrekes av at utdanningens kontrollerte effekter på innvandring-solidaritet er sterkere enn for eksempel yrkesvariabelen er på offentlig-privat, og faktisk ikke så langt ifra like sterke som religiøs aktivitet for plassering på religiøs-sekulær-dimensjonen (se tabell 4.1 og A.1, A.2 og A.3).

Imidlertid er det fortsatt noe uklart hvilken karakter en slik skillelinje har. Jeg har flere ganger i oppgaven vært inne på at utdanning kan tolkes både som en del av den sosioøkonomiske strukturen, som selvstendig strukturell variabel, eller ikke-strukturelt som en "ren" kognitiv mobiliseringsfaktor. Mye tyder i alle fall på at utdanning som fundament for nye holdningsdimensjoner bør sees adskilt fra de tradisjonelle strukturvariablene (jfr. Stubager 2006 og mine funn). Hva som er mest utslagsgivende av den strukturelle plasseringen i henhold til utdanning, eller de kognitive egenskapene som ulik utdanning medfører, er dog uklart. Noe slikt er selvsagt komplisert å måle kvantitativt, men kunne eventuelt vært gjort i fremtidige analyser ved å benytte mål på kognitiv kapasitet (for eksempel i form av kunnskapsspørsmål³⁴).

³⁴ Noe lignende har faktisk til dels blitt gjort i Valgundersøkelsene. For eksempel var det i 2005 tre spørsmål om kjennskap til partier og politikk.

Avslutningsvis synes det ikke urimelig å konkludere med at *vi har en ny skillelinje i norsk politikk* - i den grad vi faktisk har skillelinjer som kan sammenlignes med slik situasjonen var da Lipset & Rokkan (1967) skuet ut over det politiske landskapet. Det er heller ikke unaturlig å se for seg en økt aktualisering av denne skillelinjen i fremtiden. For det første er det sannsynlig at utdanningsnivået vil fortsette å øke. Bare siden 1990 har prosentandelen med høyere utdanning i Norge økt fra 15,4 til 26,7 i 2008 (Statistisk Sentralbyrå 2008). Det vil derfor være interessant å se hvordan og i hvilken grad dette påvirker oppslutningen om verdimeslige orienteringer og partiene. Dersom sammenhengene mellom utdanningsnivå, holdninger og partivalg fortsetter å være som de har vært i perioden som er analysert her, er det grunn til å forvente økt oppslutning om SV og Venstre - hvis utdanningsnivået fortsetter å øke (jfr. økologisk realignment). Ut fra samme logikk vil oppslutningen om FrP avhenge av størrelsen på den lave utdanningsgruppen. Dette er selvsagt usikre prediksjoner. For det første har menneskers ulike interesser og mål, og arbeidsdelingen i samfunnet tilsier at det finnes en grense for hvor mye utdanningsnivået kan øke. For det andre kan utdanningsgruppene endre velgeratferd (jfr. sektoriell realignment) (Dalton m.fl. 1984:13; Knutsen 1988:170-1). For det tredje, og tilknyttet det forrige poenget, er det ikke sikkert at høyere utdanningsnivå i befolkningen vil få denne typen konsekvenser. Man har nemlig opplevd synkende valgdeltakelse i Norge, til tross for at utdanningsnivået har steget. Ut fra forventninger om det motsatte, er dette kjent som "utdanningsparadokset" (Pettersen 2009). Prediksjoner om konsekvensene av økt utdanning er derfor i høy grad usikre.

En prediksjon som det antakelig hefter noe mindre usikkerhet ved, er at innvandrings-solidaritet-dimensjonen vil bli viktigere for velgeratferden fordi graden av etnisk, religiøs og kulturell pluralisme i samfunnet vil øke. Dette vil i alle fall være tilfellet dersom den pågående utviklingen fortsetter. Mellom 1990 og 2009 er andelen av befolkningen som er første- eller annengenerasjons innvandrere mer enn fordoblet (fra i underkant av fem prosent til noe over ti prosent) (Statistisk Sentralbyrå 2009a). Samtidig estimeres det at antallet innvandrere vil øke fra dagens 420 000 til mellom 0,8 og 2 millioner i 2060 (Statistisk Sentralbyrå 2009b). I et langsiktig perspektiv er økt migrasjon på tvers av landegrensene ikke minst å forvente som følge av konsekvensene av klimaendringer³⁵.

Gitt at innvandringspolitikk generelt vil bli viktigere, er det imidlertid mulig at debatten vil endre karakter. Det kan for eksempel tenkes at innvandrings skeptiske holdninger vil oppnå

³⁵ For eksempel hevder Myers (1997) at minst 200 millioner mennesker vil kunne være såkalte klimaflyktninger etter hvert som klimaendringenes konsekvenser skrider frem.

høyere grad av legitimitet. En slik utvikling er antakelig allerede i gang, blant annet ved at tradisjonelt relativt innvandringsliberale partier (jfr. Høyre og Ap) ser ut til å innta mer restriktive posisjoner. Inntrykket av FrP mot resten er muligens noe dempet. Dette kan bety at innvandringsmotstand er på vei vekk fra en form for opposisjonell ”anti-establishment”-status til å bli mer stuerent. Noe lignende kan hevdes å ha vært tilfellet i miljøpolitikken. Mens forsvar for miljøvern i stor grad startet som aksjonistiske protester mot vassdragsutbygging på 1970-tallet (Aardal 1993:6-9)³⁶, er dette en langt mer integrert og akseptert del av politikken i dag.

Et annet moment gjelder *sakene* som preger innvandringsdebatten. Også her ser vi endringer. Saker som hijabproblematikk, omskjæring av muslimske barn og det såkalte ”moralpolitiet” i innvandrerdominerte deler av Oslo har blitt sentrale i debatten. Her møter prinsipper om respekt for ulike kulturelle og religiøse skikker ideer om individuell frihet, menneskerettigheter, likestilling og sekularitet, slik at bildet i stor grad kompliseres. Dette må være åpenbare dilemmaer for de fleste av partiene. Både endringer i innvandringspolitikken retning og innhold vil kunne få konsekvenser for den relaterte skillelinjen med forankring i utdanningsnivå. Dersom innvandringsmotstand mister mye av sin opposisjonelle karakter, og sakene vil handle mer om frihet og likestilling enn om holdninger til innvandring *per se*, skal man ikke se bort fra at utdanningsnivå kanskje ikke vil være et varig fundament på samme måte som i dag.

I det hele tatt vil det være svært interessant å følge utviklingen av skillelinjelandskapet. Flere fremgangsmåter bør da være aktuelle. For det første vil det, som nevnt, være relevant å utvide perspektivet i retning av å undersøke hvorvidt utdanning først og fremst fungerer som en strukturell eller en kognitiv komponent. For det andre har jeg også vært inne på at sammenligninger av motsetningene innad i ulike sosiale grupper (gruppeidentitet etc.) kan være aktuelt i grundigere studier av eventuelle nye skillelinjer. For det tredje er det klart at i de fleste (tradisjonelle) studier av skillelinjer vil ikke valgkampdynamikken fanges opp. Som jeg har vist til i innledningskapitlet, er dette en faktor som har fått økt oppmerksomhet i valgforskningen de senere årene. I mitt henseende er det for eksempel slik at innvandring-solidaritet-dimensjonens betydning for partivalg ikke er koblet opp mot dagsordeneffekter. Det er naturlig å se for seg at betydningen varierer med endringer i hvilke saker som er på dagsorden. I tabell 3.1 så vi at innvandring var nevnt av gjennomsnittlig rundt fem prosent av

³⁶ Vel og merke dersom en ser bort fra det ”klassiske” naturvern som gjorde seg gjeldende før dette (Aardal 1993:15-16).

velgerne som én av de to viktigste sakene mellom 1989 og 2005. Dette er ikke spesielt mye, og en kan spørre seg hvordan bildet vil endre seg dersom innvandring skulle komme høyere opp på velgernes dagsorden i fremtiden. For det fjerde, som Stubager (2006:315) påpeker, er den kanskje mest åpenbare utvidelsen av utdanningsperspektivet å gjennomføre lignende studier i flere land. De tilsynelatende ulike forholdene i Danmark (én ny politikk-dimensjon) og Norge (to dimensjoner) gjør det ekstra interessant å se hvordan dette forholder seg i land med noenlunde sammenlignbare sosiale og politiske forhold.

Som det bør fremgå av oppgaven, er det mange interessante og til dels uavklarte poenger i forhold til skillelinjeperspektivet. Forskningen på området bør etter undertegnede mening tilstrebe en viss balansegang på flere områder. For det første tilknyttet forholdet mellom gamle og nye modeller: Samtidig som en erkjenner den vedvarende fruktbarheten til de klassiske modellene (jfr. Lipset-Rokkan-tradisjonen), og stabiliteten i velgernes holdningsmønstre (jfr. Aardal 2007a), er det viktig å være åpen for modeller som kan fange opp de mer ustabile og flyktige forholdene, slik som valgkampens og enkeltsakenes økende betydning. Relatert til dette er det viktig å balansere forholdet mellom de store visjoner - å finne en "ny Rokkan" (Aardal 2007b:81) - og mer nøkterne perspektiver som tar en form for "reality check", og fokuserer på å bygge stein på stein. Sistnevnte balansegang er da også noe av årsaken til jeg i denne oppgaven har funnet det passende å ikke konkludere for bastant. Med dette i bakhodet, og med tanke på den velutviklede valgforskningstradisjonen vi finner her til lands, er det grunn til å tro at videre studier innenfor denne tematikken kan innebære utvikling både empirisk, teoretisk og analytisk.

APPENDIKS A

TABELLER OG FIGURER

Tabell A.1. Bakgrunnsvariablenes effekter på vekst-vern-dimensjonen. 1989-2005. Lineær regresjon. Ustandardiserte og standardiserte regresjonskoeffisienter.

	1989		1993		1997		2001		2005	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
Region	.118	.050	.113	.044	.055	.021	-.086	-.035	-.047	-.018
Bostedstetthet	-.089	-.033	.144	.049	-.260	-.080	-.136	-.051	.068	.025
Religiøs aktivitet	.184	.050	-.034	-.008	.346	.086	.234	.058	.148	.036
Yrke	.097	.043	.247	.051	.048	.019	.079	.018	.212	.047
Inntekt	.173	.028	.049	.009	-.234	-.043	-.317	-.062	-.446	-.082
Sektor	.258	.032	.574	.069	.614	.072	.722	.088	.483	.055
Fagorganisering	-.452	-.066	-.332	-.051	-.275	-.033	.013	.002	-.299	-.036
Kjønn	.917	.119	.507	.062	1.448	.175	1.815	.226	1.915	.222
Alder	-.018	-.076	-.015	-.054	-.027	-.098	-.023	-.086	-.037	-.127
Utdanning	.781	.214	.768	.205	.782	.106	.606	.156	.472	.125
N	1802		1465		1588		1488		1605	

Note: Standardiserte koeffisienter merket med fet skrift er signifikante på 1-prosentsnivå.

Tabell A.2. Bakgrunnsvariablenes effekter på offentlig-privat-dimensjonen. 1989-2005. Lineær regresjon. Ustandardiserte og standardiserte regresjonskoeffisienter.

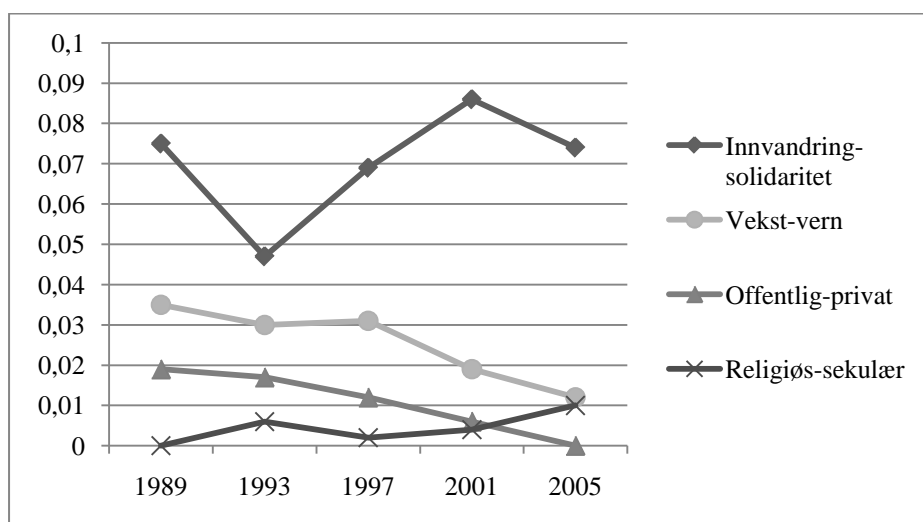
	1989		1993		1997		2001		2005	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
Region	-.214	-.077	-.081	-.030	-.111	-.044	-.164	-.060	-.136	-.048
Bostedstetthet	.121	.039	.098	.032	.133	.041	.265	.091	.239	.081
Religiøs aktivitet	.009	.002	.382	.086	.155	.038	-.129	-.029	.228	.052
Yrke	.249	.096	.571	.111	.116	.047	.322	.068	.419	.087
Inntekt	.885	.124	.675	.125	1.005	.184	.806	.143	.685	.119
Sektor	-1.571	-.166	-1.474	-.169	-1.202	-.141	-1.020	-.113	-2.103	-.224
Fagorganisering	.952	.119	.613	.089	1.363	.165	1.161	.138	1.228	.140
Kjønn	-1.206	-.133	-1.144	-.133	-.853	-.103	-1.046	-.118	-.707	-.077
Alder	.008	.029	-.001	-.005	-.032	-.117	-.040	-.135	-.043	-.139
Utdanning	.678	.158	.596	.152	.496	.125	.384	.090	.064	.016
N	1802		1465		1588		1488		1605	

Note: Standardiserte koeffisienter merket med fet skrift er signifikante på 1-prosentsnivå.

Tabell A.3. Bakgrunnsvariablenes effekter på religiøs-sekulær-dimensjonen. 1989-2005. Lineær regresjon. Ustandardiserte og standardiserte regresjonskoeffisienter.

	1989		1993		1997		2001		2005	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
Region	-0.189	-0.062	-0.171	-0.075	-0.216	-0.075	-0.096	-0.034	-0.188	-0.062
Bostedstetthet	0.333	0.098	0.269	0.103	0.374	0.102	0.377	0.126	0.302	0.096
Religiøs aktivitet	-1.696	-0.357	-1.280	-0.337	-1.742	-0.385	-1.831	-0.401	-1.572	-0.336
Yrke	0.022	0.010	0.098	0.022	0.096	0.028	0.162	0.033	0.086	0.017
Inntekt	0.520	0.069	0.502	0.109	0.347	0.044	0.157	0.027	0.010	0.002
Sektor	0.306	0.031	0.199	0.027	0.339	0.026	0.122	0.013	0.101	0.010
Fagorganisering	0.072	0.007	0.094	0.016	-0.429	-0.044	-0.186	-0.021	-0.269	-0.029
Kjønn	-0.188	-0.020	0.050	0.007	-0.402	-0.043	-0.153	-0.017	0.092	0.009
Alder	-0.066	-0.216	-0.032	-0.130	-0.059	-0.185	-0.056	-0.181	-0.077	-0.234
Utdanning	0.062	0.013	0.318	0.095	0.217	0.049	0.319	0.072	0.494	0.115
N	1802		1465		1588		1488		1605	

Note: Standardiserte koeffisienter merket med fet skrift er signifikante på 1-prosentsnivå.

Figur A.1. Utdanningsnivåets betydning for plassering på de ulike holdningsdimensjonene. Kontrollert for relevante bakgrunnsvariabler. Endringer i andel forklart varians (R^2) 1989-2005. Kilde: Valgundersøkelsene ISF/SSB.

Tabell A.4. Utdanningsnivå blant partienes velgere i utvalgte år. Prosentandeler av partienes elektorater.
Kilde: Valgundersøkelsene ISF/SSB.

	1989			1997			2005			1989-2005		
	L	M	H	L	M	H	L	M	H	L	M	H
SV	14,3	53,9	31,8	7,7	45,3	47,0	6,3	31,0	62,6	9,9	47,3	42,8
Ap	36,9	54,6	8,5	24,0	57,8	18,2	17,8	43,8	38,4	24,7	52,9	22,4
V	10,3	52,5	37,2	7,2	50,6	42,2	3,1	24,5	72,4	8,2	41,3	50,5
KrF	24,7	50,0	25,3	21,0	57,3	21,8	8,8	54,9	36,3	18,0	54,0	28,0
Sp	25,2	67,5	7,2	24,6	62,7	12,7	14,7	52,7	32,6	21,4	61,7	16,9
H	12,1	55,0	32,9	7,5	50,9	41,5	4,8	37,1	58,1	8,5	49,4	42,0
FrP	20,4	67,5	12,1	19,3	64,7	16,0	19,4	54,5	26,1	21,0	61,2	17,9
Totalt	23,7	56,4	20,0	18,4	56,5	25,0	13,1	43,5	43,4	18,2	53,0	28,9

Note: L = Lav, M = Middels, H = Høy. 1989-2005 er gjennomsnitt av alle fem år.

Tabell A.5. Vekst-vern-dimensjonens effekter på partivalg. Kontrollert for øvrige dimensjoner. 1989-2005.
Multivariat binomisk logistisk regresjon. Oddsratene.

	1989	1993	1997	2001	2005	Gjennomsnitt
SV	1.206	1.129	1.217	1.169	1.221	1.188
Ap	.892	.907	.867	.869	.921	.891
V	1.311	1.123	1.173	1.179	1.127	1.183
KrF	1.025**	1.034**	1.090	1.077	1.111	1.067
Sp	1.069*	1.090	1.132	1.083	.985**	1.072
H	.905	.965*	.946	.925	.883	.925
FrP	1.017**	.981**	.965**	.941*	1.018**	.984
N	1801	1682	1673	1569	1642	1673

Note: * Ikke signifikant på 1-prosentnivå. ** Ikke signifikant på 5-prosentnivå.

Tabell A.6. Offentlig-privat-dimensjonens effekter på partivalg. Kontrollert for øvrige dimensjoner. 1989-2005.
Multivariat binomisk logistisk regresjon. Oddsratene.

	1989	1993	1997	2001	2005	Gjennomsnitt
SV	.822	.813	.867	.824	.853	.836
Ap	.768	.862	.842	.822	.788	.816
V	1.136	1.077*	1.106	1.100	1.170	1.118
KrF	1.071	1.044**	1.037**	.987**	1.092	1.046
Sp	1.031**	.980**	.945*	.907	.885	.950
H	1.313	1.359	1.279	1.287	1.344	1.316
FrP	1.204	1.155	1.094	1.078	1.164	1.139
N	1801	1682	1673	1569	1642	1673

Note: * Ikke signifikant på 1-prosentnivå. ** Ikke signifikant på 5-prosentnivå.

Tabell A.7. Religiøs-sekuler-dimensjonens effekt på partivalg, kontrollert for øvrige dimensjoner. 1989-2005. Multivariat binomisk logistisk regresjon. Oddsreter.

	1989	1993	1997	2001	2005	Gjennomsnitt
SV	1.082	1.084	1.147	1.125	1.162	1.120
Ap	1.066	1.088	1.087	1.055	1.070	1.073
V	1.015**	.991**	1.011**	1.014**	.968**	1.000
KrF	.708	.605	.728	.743	.650	.687
Sp	.903	.950	.965**	.975**	.912	.941
H	1.051	1.091	1.062	1.074	1.007**	1.057
FrP	1.071	1.036**	1.042*	1.004**	.996**	1.030
N	1801	1682	1673	1569	1642	1673

Note: * Ikke signifikant på 1-prosentnivå. ** Ikke signifikant på 5-prosentnivå.

APPENDIKS B

KODING AV BAKGRUNNSVARIABLER

Utdanningsnivå. Konstruert av SSB. Kodet 1 = 0-9 år, 2 = 10-12 år, 3 = 13 år +. Kodinger av utdanningstrinn:

- 1989-1993: 1 = grunnskole, 2 = gymnas 1, 3 = gymnas 2, 4 = universitet/høyskole.
- 1997-2005: 1 = grunnskole, 3 = videregående, 4 = universitet/høyskole.

Bostedstetthet. Konstruert av ISF på bakgrunn av registervariabler hos SSB. Kodet 1 = spredtbygd, 2 = tettbygd med 200 - 1999 innbyggere, 3 = tettbygd 2000 - 19 999, 4 = tettbygd 20 000 - 99 999, 5 = tettbygd 100 000 +.

Region. Konstruert av ISF på bakgrunn av kommunenummer. Kodet 1 = Oslo/Akershus, 2 = Østlandet ellers, 3 = Sørlandet, 4 = Vestlandet, 5 = Trøndelag, 6 = Nord-Norge.

Religiøs aktivitet. Indeksvariabel konstruert av ISF. Kodet 1 = passiv, 2 = lav aktivitet, 3 = middels aktivitet, 4 = medlem. Indikatorer:

- Er du medlem av noen religiøse eller kristelige foreninger eller organisasjoner? (1989, 2001 og 2005)
- Hvor mange ganger i løpet av den siste måneden har du
 - Vært til stede ved gudstjenester i kirken? (1989-2005)
 - Vært til stede på andre religiøse møter? (1989-2005)
 - Hørt på andakter og gudstjenester i radio og fjernsyn? (1989-2005)

Yrke. Konstruert av ISF på bakgrunn av SSBs yrkeskoder³⁷. Kodet 1 = arbeider, 2 = lav funksjonær, 3 = høy funksjonær, 4 = selvstendig næringsdrivende, 9 = annet.

³⁷ SSBs standarder for yrkesklassifisering er tilgjengelig i elektronisk utgave på http://www.ssb.no/emner/06/01/nos_c521/nos_c521.pdf

Bruttoinntekt husholdning. Konstruert av ISF. Kodet 1 = lav, 2 = middels, 3 = høy. Årwise kodinger:

- 1989: 1 = 0 - 90 000, 2 = 100 000 - 299 000, 3 = 300 000 +
- 1993: 1 = 0 - 186 000, 2 = 187 000 - 330 000, 3 = 331 000 +
- 1997: 1 = 0 - 216 000, 2 = 217 000 - 399 000, 3 = 400 000 +
- 2001: 1 = 0 - 260 000, 2 = 261 000 - 480 000, 3 = 481 000 +
- 2005: 1 = 0 - 350 000, 2 = 360 000 - 600 000, 3 = 610 000 +

Sektor. Kodet 1 = privat, 2 = offentlig.

Fagforeningsmedlemskap. Kodet 1 = ja, 2 = nei.

Alder. Kontinuerlig variabel.

Kjønn. Kodet 1 = mann, 2 = kvinne.

APPENDIKS C

INDIKATORER FOR HOLDNINGSDIMENSJONENE

Innvandring-solidaritet

Tabell C.1. Indikatorer for innvandring-solidaritet-dimensjonen. 1989-2005.

Indikatorer	1989	1993	1997	2001	2005
1 Noen mener at Norges hjelp til de fattige land, de såkalte utviklingslandene, bør skjæres ned, mens andre mener at den bør opprettholdes som nå eller eventuelt økes. Hva er din mening, mener du at den bør skjæres ned, opprettholdes som nå, eller økes?	X	X	X	X	X
2 Innvandring utgjør en alvorlig trussel mot vår nasjonale egenart	X	X	X	X	X
3 I dårlige tider bør vi først og fremst sørge for arbeid til nordmenn	X	X	X	X	X
4 Innvandrere har nå rett til å stemme ved kommunevalg etter å ha bodd tre år i Norge. Synes du dette er passende, for sent, for tidlig eller synes du ikke de bør ha adgang til å stemme i det hele tatt?	X	X			
5 Så er det spørsmålet om norsk innvandringspolitikk. Verdien 0 på skalaen gir uttrykk for standpunktet at vi bør gjøre det lettere for innvandrere å få adgang til Norge, mens verdien 10 uttrykker den oppfatning at antall innvandrere bør begrenses enda sterkere enn i dag. Hvor vil du plassere deg på denne skalaen?	X	X	X	X	X
6 Flyktninger og innvandrere bør ha samme rett til sosialhjelp som nordmenn, selv om de ikke er norske statsborgere				X	
Cronbachs alfa	.81	.80	.77	.74	.76

Note: X = variabelen er benyttet i indeksen dette året.

For indikatorene 2, 3, og 6 angis verdiene på en Likert-skala fra 1 til 5. Indikatorene 1, 4 og 5 er omkodet slik at disse har fått en tilsvarende skala. Som Christophersen (2007:249) påpeker må alle indikatorene angi samme substansielle retning for at indeksen skal gi mening. Indikatorene 4, 5 og 6 er derfor omkodet. Deretter er indikatorene slått sammen til additive indekser der skalaen går fra 0 (restriktiv) til 20 (liberal).

Vekst-vern

Tabell C.2. Indikatorer for vekst-vern-dimensjonen. 1989-2005.

Indikatorer	1989	1993	1997	2001	2005
1 For å trygge økonomisk vekst trenger vi fortsatt industriutbygging, selv om dette skulle komme i strid med naturverninteressene	X	X	X	X	X
2 Vi bør satse på et samfunn med høy økonomisk vekst og høy produktivitet	X	X	X		
3 Tempoet i utbygging av vassdrag bør økes	X	X	X		
4 Først gjelder det natur og miljøvern. Verdi 0 uttrykker at miljøvernet ikke bør føres så langt at det går utover vår levestandard, mens verdien 10 uttrykker ønsket om at vi bør satse mye mer på miljøvern, selv om det medfører betydelige lavere levestandard for alle, inkludert deg selv. Hvor vil du plassere deg på denne skalaen?	X	X	X	X	X
5 Forby bruk av privatbil i indre byområder	X				
6 Vi bør satse på å bygge ut gasskraftverk i Norge			X	X	X
7 I den økonomiske situasjonen Norge er oppe i idag, bør man kunne fire på miljøkravene		X			
8 Vi bør senke takten i olje- og gassproduksjonen i Nordsjøen			X	X	
9 Det legges alt for liten vekt på miljøvern i dagens Norge				X	X
10 Vi bør tillate olje- og gassutvinning i Barentshavet					X
Cronbachs alfa	.57	.70	.60	.64	.71

Note: X = variabelen er benyttet i indeksen dette året.

For alle indikatorene, bortsett fra indikator 4, angis verdiene på en Likert-skala fra 1 til 5. Indikator 4 er omkodet slik at denne har fått en tilsvarende skala. Indikatorene 5, 8 og 9 er omkodet for at alle indikatorene skal angi samme substansielle retning. Deretter er indikatorene slått sammen til additive indekser der skalaen går fra 0 (vekst) til 20 (vern).

Offentlig-privat

Tabell C.3. Indikatorer for offentlig-privat-dimensjonen. 1989-2005.

Indikatorer		1989	1993	1997	2001	2005
1	Hvis staten får mer innflytelse over bankenes og bedriftenes virksomhet, kan full sysselsetting lettere trygges		X	X	X	X
2	De ledende i bankene og industrien får altfor stor innflytelse hvis ikke samfunnet har mulighet til å kontrollere det private næringsliv		X	X	X	
3	I vårt land bør man arbeide for langt større likestilling når det gjelder folks inntekt	X	X	X		
4	Sosialisere store og viktige bedrifter	X				
5	Så er det spørsmålet om å tillate private helsetjenester på forretningsmessig basis i tillegg til det offentlige helsestell. Verdien 1 på skalaen uttrykker ønske om en betydelig større grad av private helsetjenester på forretningsmessig basis, mens verdien 10 uttrykker et ønske om at helsetjenester kun bør være det offentliges ansvar. Hvor vil du plassere deg selv på denne skalaen, eller har du ikke tenkt så mye over dette spørsmålet?	X				
6	Det er viktigere å bygge ut offentlige tjenester enn å sette ned skatten	X			X	X
7	Samfunnet bør styres etter samme retningslinjer som private bedrifter	X				
8	Redusere den statlige kontrollen over privat næringsdrift		X	X		
9	Hva kan etter din mening gjøres for å redusere arbeidsledigheten? Verdi 1 uttrykker at myndighetene må engasjere seg aktivt for å skape nye arbeidsplasser, særlig i offentlig sektor. Verdi 10 betyr at varige arbeidsplasser først og fremst av det private næringsliv. Hvor vil du plassere deg selv på denne skalaen, eller har du ikke tenkt så mye på dette spørsmålet?		X			
10	Forskjellene i nordmenns økonomiske evne er fremdeles så store at myndighetene må se på det som en hovedoppgave å minske dem			X	X	
11	Høye inntekter burde beskattes hardere enn tilfellet er i dag				X	X
12	Mange offentlige aktiviteter kunne blitt utført både bedre og billigere, hvis de ble overlatt til private					X
13	Vi bør tillate kommersielle privatskoler					X
Cronbachs alfa		.65	.70	.64	.67	.69

Note: X = variabelen er benyttet i indeksen dette året.

For de fleste indikatorene, bortsett fra 4, 5 og 9, angis verdiene på en Likert-skala fra 1 til 5. Indikatorene 4, 5 og 9 er omkodet slik at disse har fått en tilsvarende skala. Indikatorene 5, 7, 8, 12 og 13 er omkodet for at alle indikatorene skal angi samme substansielle retning. Deretter er indikatorene slått sammen til additive indekser der skalaen går fra 0 (offentlig) til 20 (privat).

Religiøs-sekulær

Tabell C.4. Indikatorer for religiøs-sekulær-dimensjonen. 1989-2005.

Indikatorer		1989	1993	1997	2001	2005
1	Holdninger til abort	X	X	X	X	X
2	Gi samboere like rettigheter som gifte	X				
3	Så er det spørsmålet om vår alkoholpolitikk. Verdi 1 står for det standpunkt at det skal være fritt salg og sterk reduksjon av prisene på alkoholholdige drikkevarer. Verdi 10 betyr at salg og produksjon av alkohol bør reguleres enda sterkere enn i dag. Hvor vil du plassere deg selv på denne skalaen, eller har du ikke tenkt så mye på dette spørsmålet?	X				
4	Hvor vil du plassere deg selv på en skala fra 0 til 10 der 0 betyr at kristendomsundervisningen bør være obligatorisk i grunnskolen, mens 10 betyr at kristendomsundervisningen bør være frivillig i grunnskolen?			X	X	X
5	Her i landet har som kjent myndighetene satt i verk mange tiltak som regulerer bruken av alkohol. Hvordan ser du på disse reglene, synes du reglene er for strenge, eller er de ikke strenge nok?				X	
6	I de senere årene er det lagt vekt på å skape likestilling mellom kvinner og menn. Vil du si at likestillingen bør føres videre, er den ført langt nok, er den ført for langt eller har du ingen mening om saken?		X			
7	Det er moralsk forkastelig å foreta inngrep i naturlige arveanlegg hos mennesker og dyr.			X		
8	Vi bør satse på et samfunn der kristne verdier spiller en større rolle			X	X	X
9	Samboende homofile bør ha tilnærmet samme rettigheter som gifte		X	X	X	
10	Det bør være samme mulighet til adopsjon for homofile som for heterofile					X
11	Kirken bør skilles fra staten					X
Cronbachs alfa		.53	.46	.65	.56	.63

Note: X = variabelen er benyttet i indeksen dette året.

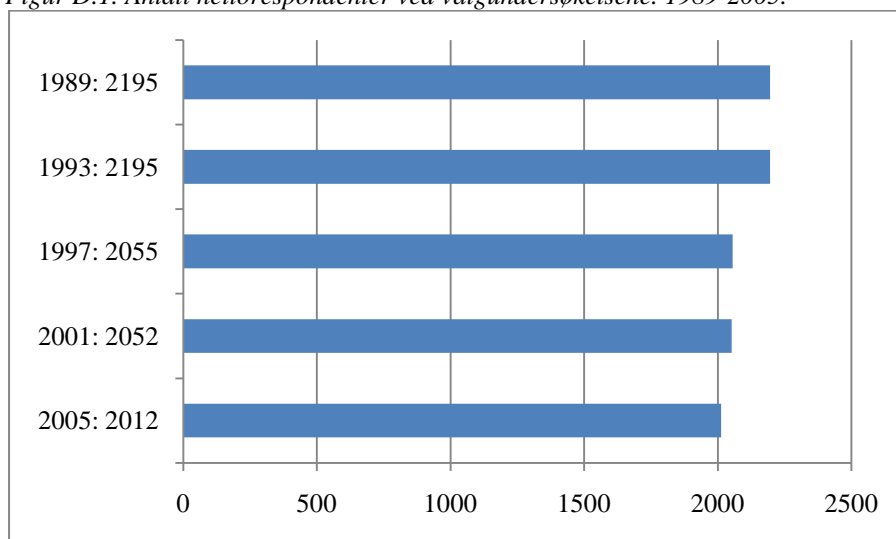
For de fleste indikatorene, bortsett fra 1 og 3-6, angis verdiene på en Likert-skala fra 1 til 5. Indikatorene 1 og 3-6 er omkodet slik at disse har fått en tilsvarende skala. Alle indikatorer, bortsett fra 1, 4 og 8, er omkodet for at alle indikatorene skal angi samme substansielle retning. Deretter er indikatorene slått sammen til additive indekser der skalaen går fra 0 (moralsk-religiøs) til 20 (sekulær).

APPENDIKS D

BAKGRUNNSTALL FOR VALGUNDERSØKELSENE

Antall nettorespondenter (N)

Figur D.1. Antall nettorespondenter ved valgundersøkelsene. 1989-2005.

Svarprosent

Tabell D.1. Svarprosent ved valgundersøkelsene. 1989-2005.

År	Svarprosent
1989	73,7
1993	73,6
1997	69,5
2001	69,6
2005	67,9

KILDEHENVISNING

Allern, Sigurd (2004): "Fra politikermakt til journalistmakt. Programlederroller i fjernsynsvalgkampen 1961-2001", kap 6 i (red.) Bernt Aardal, Anne Krogstad og Hanne Marthe Narud: *I valgkampens hete*. Oslo: Universitetsforlaget

Arter, David (1999): *Scandinavian Politics Today*. Manchester/New York: Manchester University Press

Berglund, Frode (2004): *Partiidentifikasjon og politisk endring. En studie av langsiktige tilknytninger blant norske velgere 1965-1997*. Oslo: Unipax / Institutt for samfunnsforskning

Berglund, Frode (2007): "Nye sosiale skiller: Sektor teller, ideologi avgjør", kap 6. i (red.) Bernt Aardal: *Norske velgere. En studie av Stortingsvalget 2005*. Oslo: N.W. Damm & Søn AS

Bjørklund, Tor (1991): "Election Campaigns in Postwar Norway (1945-1989): From Party-Controlled to Media-Driven Campaigns", i *Scandinavian Political Studies* 14 (3) ss. 279-302

Christophersen, Knut-Andreas (2007): *Databehandling og statistisk analyse med SPSS*. Oslo: Unipub forlag.

Christophersen, Knut-Andreas (2008): *Logistisk regresjon*. Forelesning. Universitetet i Oslo: Institutt for statsvitenskap, 14.10.2008.

Dahl, Robert A. (1966): *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven, Connecticut: Yale University Press

Dalton, Russel J. (1984): "Cognitive Mobilization and Partisan Dealignment in Advanced Industrial Democracies", i *The Journal of Politics* 46 (1) ss. 264-284. Cambridge: Cambridge University Press

Dalton, Russel J., Scott C. Flanagan & Paul Allen Beck (red.) (1984): *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*. Princeton, N.J.: Princeton University Press

Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row Publishers

- Esaiasson, Peter & Kent Asp (1996): "The Modernization of Swedish Campaigns: Individualization, Professionalization, and Medialization", kap. 4 i (red.) Paolo Mancini & David L. Swanson: *Politics, Media and Modern Democracy. An International Study of Innovations in Electoral Campaigning and Their Consequences*. Santa Barbara, California: Praeger Publishers
- Flanagan, Scott C. (1982a): "Changing Values in Advanced Industrial Societies. Inglehart's Silent Revolution from the Perspective of Japanese Findings", i *Comparative Political Studies* 14 (4) ss. 403-444
- Flanagan, Scott C. (1982b): "Measuring Value Change in Advanced Industrial Societies", i *Comparative Political Studies* 15 (1) ss. 99-128
- Flanagan, Scott C. (1987): "Value Change in Industrial Societies", i *American Political Science Review. Quarterly Journal of the American Political Science Association* 81 (4) ss. 1289-1319
- Franklin, Mark N. m.fl. (1992): "Introduction", kap. 1 i (red.) Mark N. Franklin, Tomas T. Mackie m.fl.: *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press
- Franklin, Mark N. & Tomas T. Mackie (1992): "Electoral Change and Social Change", kap. 2 i (red.) Mark N. Franklin, Tomas T. Mackie m.fl.: *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hair, Joseph F. m.fl. (1998): *Multivariate Data Analysis*. London: Prentice-Hall International, Inc.
- Hegre, Håvard (2008): *Multinomiske og rangerte logitmodeller*. Forelesning. Universitetet i Oslo: Institutt for statsvitenskap, 27.10.2008.
- Hellevik, Ottar (1993): "Kulturelle skillelinjer i dagens samfunn. Et innlegg i postmaterialismedebatten", i *Sosiologisk tidsskrift* (1) 1 ss. 25-50
- Hellevik, Ottar (2001): "Velstandsvekst og verdiutvikling", i Harald Baldersheim, Bernt Hagtvedt & Knut Heidar (red.): *Statsvitenskapelig utsyn. Politiske tema og tenkemåter i en oppbruddstid*. Kristiansand: Høyskoleforlaget

- Hellevik, Ottar (2002): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hitlin, Steven & Jane Allyn Piliavin (2004): "Values: Reviving a Dormant Concept", i *Annual Review of Sociology* 30 ss. 359-393
- Holberg, Sunniva E. (2007): "Kampen om de kristne velgerne: mellom tro og tradisjon", kap. 9 i (red.) Bernt Aardal: *Norske velgere. En studie av Stortingsvalget 2005*. Oslo: N.W. Damm & Søn AS
- Iyengar, Shanto & Donald R. Kinder (1987): *News That Matters. Television and American Opinion*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press
- Iyengar, Shanto, Stephen Ansolabehere & Roy Behr (1991): "Mass Media and Elections. An Overview", i *American Political Quarterly* 19 (1) ss. 109-139. Sage Publications Ltd.
- Inglehart, Ronald (1977): *The Silent Revolution - Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Inglehart, Ronald (1984): "The changing structure of political cleavages in Western societies" i (red.) Russel J. Dalton, Scott C. Flanagan & Paul Allen Beck: *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies* ss 25-69. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Karlsen, Rune (2003): *Sakseienskap i en medievalgkamp. En studie av Arbeiderpartiets og Høyres valgkamp i 2001*. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo: Institutt for statsvitenskap
- Karlsen, Rune & Bernt Aardal (2007): "Politisk dagsorden og sakseienskap", kap. 5 i (red.) Bernt Aardal: *Norske velgere. En studie av Stortingsvalget 2005*. Oslo: N.W. Damm & Søn AS
- Kitschelt, Herbert (1994): *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kitschelt, Herbert (1995): *The Radical Right in Western Europe - A Comparative Analysis*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press
- Knutsen, Oddbjørn (1986): "Sosiale klasser og politiske verdier i Norge. 'Middelklassen' i den offentlige sektor som den 'den nye klassen'", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 4 ss. 263-287

- Knutsen, Oddbjørn (1988): "Partipolitiske skillelinjer i avanserte industrisamfunn", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 29 (2) ss. 155-175
- Knutsen, Oddbjørn (2001): "Social Class, Sector Employment, and Gender as Party Cleavages in the Scandinavian Countries: A Comparative Longitudinal Study, 1970-95", i *Scandinavian Political Studies* 24 (4) ss. 311-350
- Knutsen, Oddbjørn (2004): *Social Structure and Party Choice in Western Europe. A Comparative Longitudinal Study*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Knutsen, Oddbjørn (2005): "The impact of sector employment on party choice: A comparative study of eight West European countries", i *European Journal of Political Research* 44 ss 593-621
- Knutsen, Oddbjørn (2006): *Class Voting in Western Europe. A Comparative Longitudinal Study*. Lanham: Lexington Books
- Knutsen, Oddbjørn (2009): *Klassestemmegivning*. Forelesning i STV4312, høst 2009. Universitetet i Oslo: Institutt for statsvitenskap
- Knutsen, Oddbjørn & Elinor Scarbrough (1995): "Cleavage Politics", i Jan van Deth & E. Scarbrough (red.): *The Impact of Values*. "Beliefs in Government", bind 4. European Science Foundation. Oxford: Oxford University
- Kriesi, Hanspeter (1998): "The Transformation of Cleavage Politics. The 1997 Stein Rokkan Lecture", i *European Journal of Political Research* 33 (2) ss. 165-185
- Lipset, Seymour Martin & Stein Rokkan (red.) (1967): *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press
- Listhaug, Ola (2005): "Retrospective Voting", kap. 9 i (red.) Jacques Thomassen: *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press
- Manza, Jeff, Michael Hout & Clem Brooks (1995): "Class Voting in Capitalist Democracies Since World War II: Dealignment, Realignment or Trendless Fluctuation?", i *Annual Review of Sociology* 21 ss. 137-162

Myers, Norman (1997): "Environmental Refugees", i *Population and Environment* 19 (2) ss. 167-182. [Lest 11.05.2010]. Tilgjengelig:

<http://www.springerlink.com/content/j436x24814660277/>

Narud, Hanne Marthe (1996): "Om rasjonalitetsmodeller i valgforskningen", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 37 (2) ss. 147-178. Oslo: Institutt for samfunnsforskning

Narud, Hanne Marthe & Henry Valen (2004): "Partiprogram og velgerappell", kap 2 i (red.) Bernt Aardal, Anne Krogstad og Hanne Marthe Narud: *I valgkampens hete*. Oslo: Universitetsforlaget

Petrocik, John R. (1996): "Issue Ownership in Presidential Elections with a 1980 Case Study", i *American Journal of Political Science* 40 (3) ss. 825-850

Pettersen, Per Arnt (2009): "Fallende valgdeltakelse og utdanningsparadokset", *Kommunal Rapport* 18. mars.

Rokeach, M. (1973): *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press

Rokkan, Stein (1987): "Nasjonsbygging, konfliktutvikling og massepolitikkens strukturering", kap. 10 i (red.) oversatt av Lars Alldén *Stat, nasjon, klasse. Essays i politisk sosiologi* ss. 267-346. Oslo: Universitetsforlaget

Rokkan, Stein & Henry Valen (1964): "Regional Contrasts in Norwegian Politics: A Review of Data from Official Statistics and from Sample Surveys", i E. Allardt & Y. Littunen: *Cleavages, and Party Systems. Contributions to Comparative Political Sociology*. Helsinki: Transactions of the Westermarck Society

Rose, Richard (1974): *Electoral Behaviour: A Comparative Handbook*. New York: The Free Press

Rose, Richard & Derek Urwin (1969): "Social Cohesion, Political Parties and Strains in Regimes", i *Comparative Political Studies* 2 ss. 7-31

Rose, Richard & Derek Urwin (1970): "Persistence and Change in Western Party Systems since 1945", i *Political Studies* 18 ss. 287-319

Schwartz, Shalom H. (1994): "Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values", i *Journal of Social Issues* 50 (4) ss. 19-45

- Seip, Jens Arup (1975): "Modellenes tyranni. Periferi og sentrum i historien". *Studier i Historisk metode* ss. 101-123. Oslo: Universitetsforlaget
- Semetko, Holli A. (1996): "The Media", kap. 10 i (red.) Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi & Pippa Norris: *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective* ss. 254-279. Sage Publications Ltd.
- Skare, Audun (1998): "Politisk skillelinje. En drøfting av begrepet", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 39 ss. 163-193
- Sosialistisk Venstreparti (2010): *SVs historie*. [Lest 02.02.2010]. Tilgjengelig: <http://www.sv.no/Forside/Partiet/SVs-historie>
- Statistisk Sentralbyrå (1994): *Historisk statistikk 1994: Personer 16 år og over, etter høyeste fullførte utdanning og kjønn. 1950-1992*. Oslo-Kongsvinger. [Lest 11.05.2010]. Tilgjengelig: <http://www.ssb.no/histstat/tabeller/5-5-18t.txt>.
- Statistisk Sentralbyrå (2008): *Utdanningsnivå i befolkningen: Personer 16 år og over, etter utdanningsnivå, kjønn og bostedsfylke. 2008*. Oslo-Kongsvinger. [Lest 11.05.2010]. Tilgjengelig: <http://www.ssb.no/emner/04/01/utniv/>
- Statistisk Sentralbyrå (2009a): *Samlet antall innvandrere og personer født i Norge med utenlandsfødte foreldre*. Oslo-Kongsvinger. [Lest 11.05.2010]. Tilgjengelig: <http://www.ssb.no/emner/02/03/innvfram/>
- Statistisk Sentralbyrå (2009b): *Framskrivning av antallet innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre, 2009-2060*. Oslo-Kongsvinger. [Lest 11.05.2010]. Tilgjengelig: <http://www.ssb.no/emner/02/03/innvfram/>
- Stubager, Rune (2006): *The Education Cleavage: New Politics in Denmark*. Aarhus: Forlaget Politica
- Thomassen, Jacques (2005): "Introduction", kap. 1 i (red.) Jacques Thomassen: *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press
- Valen, Henry (1995): *Valg og politikk - et samfunn i endring*. Oslo: NKS-forlaget

- Valen, Henry & Hanne Marthe Narud (2001): "Partikonkurranse og sakseierskap", i *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* 17 (4) ss. 395-424. Oslo: Universitetsforlaget
- Vogt, Paul W. (2005): *Dictionary of Statistics & Methodology*. London: Sage Publications, Inc.
- Wahldahl, Ragnar (1999): "Medier, meningsdannelse og den politiske dagsorden", i *Politica. Tidsskrift for politisk videnskap* 31 (2) ss. 117-132
- Østerud, Øyvind (2007): *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Østerud, Øyvind, Kjell Goldmann og Mogens N. Pedersen (red.) (1997): *Statsvitenskapelig leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget
- Aardal, Bernt (1993): *Energi og miljø. Nye stridsspørsmål i møte med gamle strukturer*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning
- Aardal, Bernt (1994): "Hva er en politisk skillelinje? En begrepsmessig grenseoppgang", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 35 (2) ss. 218-249. Oslo: Institutt for samfunnsforskning
- Aardal, Bernt (1999a): "Stridsspørsmål og ideologisk struktur", kap. 3. i Bernt Aardal, Henry Valen, Hanne Marthe Narud & Frode Berglund: *Velgere i 90-årene*. Oslo: NKS-forlaget
- Aardal, Bernt (1999b): "Issue Voting and the Political Agenda: A Spiral of Silence?", kap. 12 i (red.) Hanne Marthe Narud & Toril Aalberg: *Challenges to Representative Democracy. Parties, Voters and Public Opinion*. Bergen: Fagbokforlaget
- Aardal, Bernt (2007a): "Holdninger og ideologisk struktur", kap. 3 i (red.) Bernt Aardal: *Norske velgere. En studie av Stortingsvalget 2005*. Oslo: N.W. Damm & Søn AS
- Aardal, Bernt (2007b): "Ideologiske dimensjoner og stemmegivning", kap. 4 i (red.) Bernt Aardal: *Norske velgere. En studie av Stortingsvalget 2005*. Oslo: N.W. Damm & Søn AS
- Aardal, Bernt & Frode Berglund (2004): "Valgdeltakelse, partitilknytning og stemmegivning", kap. 13 i (red.) Bernt Aardal, Anne Krogstad og Hanne Marthe Narud: *I valgkampens hete*. Oslo: Universitetsforlaget

Aardal, Bernt, Anne Krogstad, Hanne Marthe Narud & Ragnar Wahldahl (2004): "Strategisk kommunikasjon og politisk usikkerhet", kap. 1 i (red.) Bernt Aardal, Anne Krogstad og Hanne Marthe Narud: *I valgkampens hete*. Oslo: Universitetsforlaget

Aardal, Bernt & Ragnar Wahldahl (2004a): "Political Cleavages in a Media-Driven Environment", i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 45 (2) ss. 245-271

Aardal, Bernt & Ragnar Wahldahl (2004b): "Bestemmer mediene hva vi skal mene, eller bare hva vi skal mene noe om?", kap. 12 i (red.) Bernt Aardal, Anne Krogstad & Hanne Marthe Narud: *I valgkampens hete*. Oslo: Universitetsforlaget

Aardal, Bernt & Pieter van Wijnen (2005): "Issue Voting", kap. 8 i (red.) Jacques Thomassen: *The European Voter: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press

Aardal, Bernt & Hanne Marthe Narud (2007): "Er kvinner "naturlig" venstrevridde?", kap. 8 i (red.) Bernt Aardal: *Norske velgere. En studie av Stortingsvalget 2005*. Oslo: N.W. Damm & Søn AS

Dokumentasjonsrapporter for Valgundersøkelsene:

Valen, Henry, Bernt Aardal & Gunnar Vogt (1990): *Endring og kontinuitet. Stortingsvalget 1989, appendiks B*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå

Aardal, Bernt, Henry Valen & Frode Berglund (1995): *Valgundersøkelsen 1993 dokumentasjonsrapport*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå

Aardal, Bernt, Henry Valen & Ingunn Opheim (1999): *Valgundersøkelsen 1997: Dokumentasjonsrapport*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå

Aardal, Bernt, Henry Valen & Rune Karlsen (2003): *Valgundersøkelsen 2001. Dokumentasjons- og tabellrapport. 2003/14*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå

Aardal, Bernt, Maria Høstmark, Bengt Oscar Lagerstrøm & Guro Stavn (2007): *Valgundersøkelsen 2005. Dokumentasjons- og tabellrapport. 2007/31*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå